

Integration mot alla odds?

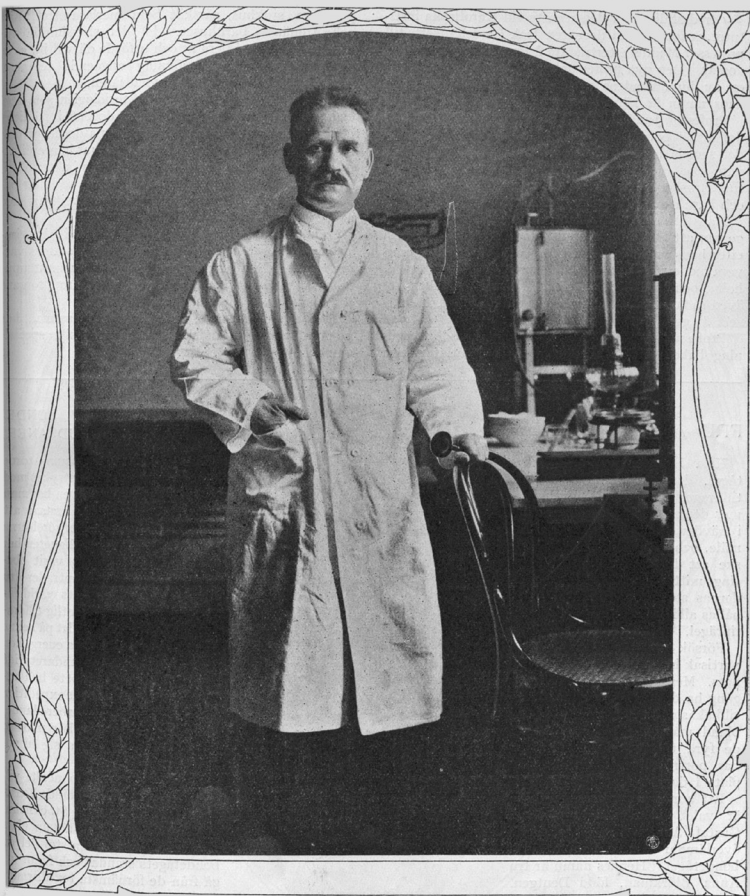
En longitudinell kohortstudie av östjudars
barn i Sverige, 1880–1920

CARL HENRIK CARLSSON

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

Uppsala Jewish Studies

2

ISAK JUNDELL.

Den berömde barnläkaren, nu utnämnd till professor.

När Isak Jundell, "den berömde barnläkaren", utnämnts till professor i pediatrik vid Karolinska institutet uppmärksammades det på omslaget till *Veckojournalen* den 8 februari 1914. Fotograf okänd.

Reprofoto: Uppsala universitetsbibliotek.

Integration mot alla odds?

En longitudinell kohortstudie av östjudars
barn i Sverige, 1880–1920

CARL HENRIK CARLSSON

UPPSALA
UNIVERSITET

2024

Detta forskningsprojekt är finansierat av
Stiftelsen Marcus och Amalia Wallenbergs Minnesfond.

© Carl Henrik Carlsson 2024

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-
NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License (CC BY-
NC-ND)

Omslagsfoto: Rosa Grünberg som 15-årig judisk konfirmand i Stockholm
1893. Hon blev sedermera en populär operettprimadonna.

Fotograf: Rosalie Sjöman. Västergötlands museum.

Sättning och grafisk formgivning: Martin Högvall, UUP Bokproduktion

Distribution: Uppsala universitetsbibliotek,

Box 510, 751 20 Uppsala

www.uu.se/library, acta@ub.uu.se

ISSN 2004-8300

ISBN 978-91-513-2158-5

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-528801>

Printed in Sweden by By Wind, Ödeshög 2024

Innehållsförteckning

Tabellförteckning	7
Illustrationsförteckning	10
Förord	11
Syfte och bakgrund	13
Teori och begrepp	14
Östjudisk invandring	17
Gårdfarihandel och annan handel	18
Östjudefobi	19
Tidigare forskning om östjudars integration	22
Metod	23
Lokalisering av undersökningspopulationen	23
Referensår	24
Frågeprecisering	26
Delundersökningar 1–3. Migrationsmönster	29
Delundersökning 1. Övergripande migrationsmönster	33
Delundersökning 2. Internmigration i Sverige	37
Bosättningsmönster i Stockholm	40
Bosättningsmönster i Göteborg	44
Bosättningsmönster i övriga Sverige	46
Delundersökning 3. Bosättningsmönster i USA	47
Delundersökningar 4–5. Intergenerationell mobilitet	51
Metod för att bestämma yrkestitlar	52
Klassificering av yrkestitlar	52

Delundersökning 4. Den horisontella intergenerationella rörligheten	55
Delundersökning 5. Den vertikala intergenerationella rörligheten	63
Mörkertal gällande antalet gårdfarihandlare 1880	75
Socioekonomisk status baserad på taxerad inkomst	78
Exempel på östjudars barn med hög samhällsstatus	83
Delundersökning 6. Representation i beslutande organ nationellt, lokalt och inomjudiskt	93
Delundersökning 7. Konversion	101
Delundersökning 8. Övergång till reformjudendom och sionistiskt engagemang	109
Delundersökning 9. Släktnamnsbyten	111
Teoretiska utgångspunkter och tidigare forskning	112
Forskning om andra minoriteters släktnamnsbyten	114
Vad räknas som släktnamnsbyte?	116
Hur ska judars släktnamn kategoriseras?	116
Regelverket kring släktnamnsändringar	117
Empirisk undersökning	117
Delundersökning 10. Äktenskapsmönster	123
Sammanfattning	131
Summary	139
BILAGA. Hur databasen 1880 byggts upp	143
Källor	149
Litteratur	153
Personregister	163

Tabellförteckning

Tabell 1. Referensår för undersökningspopulationen	25
Tabell 2. Boendeländer 1920 (eller alternativt referensår) för undersökningspopulationen	34
Tabell 3. Undersökningspopulationens internmigration 1880–1920	38
Tabell 4. Judars boendemönster i Stockholm 1880	41
Tabell 5. Undersökningspopulationens boendemönster i Stockholm 1880 ...	43
Tabell 6. Geografisk rörlighet hos personer i undersökningspopula- tionen som bodde i Stockholm 1920 (eller alternativt referensår)	43
Tabell 7. Judars boendemönster i Göteborg 1880	45
Tabell 8. Undersökningspopulationens boendemönster i Göteborg 1880 ...	45
Tabell 9. Geografisk rörlighet hos personer i undersökningspopula- tionen som bodde i Göteborg 1920 (eller alternativt referensår)	46
Tabell 10. Bosättningsmönster 1920 (eller alternativt referensår) för personer som utvandrade till USA jämfört med samtliga Sverigefödda i USA 1920 och samtliga judar i USA 1917	49
Tabell 11. Huvudgrupper i HISCO	56
Tabell 12. Horisontell intergenerationell rörlighet 1880–1920 (eller alternativt referensår), fäder och söner	58
Tabell 13. Den manliga undersökningspopulationens yrken 1920 (eller alternativt referensår), fördelade på sektorer och boendeland	59

Tabell 14. Horisontell intergenerationell rörlighet 1880–1920 (eller alternativt referensår), fäder och ogifta döttrar	60
Tabell 15. Horisontell intergenerationell rörlighet 1880–1920 (eller alternativt referensår), fäder och gifta döttrars makar	61
Tabell 16. Den kvinnliga undersökningspopulationens makars yrken 1920 (eller alternativt referensår), fördelade på sektorer och boendeland	62
Tabell 17. HISCLASS 12-gradiga indelning av yrkestitlar	64
Tabell 18. Vertikal intergenerationell rörlighet 1880–1920 (eller alternativt referensår), fäder och söner	67
Tabell 19. Den manliga undersökningspopulationens yrken 1920 (eller alternativt referensår), fördelade på klass och boendeland	69
Tabell 20. Vertikal intergenerationell rörlighet 1880–1920 (eller alternativt referensår), fäder och ogifta döttrar	70
Tabell 21. Vertikal intergenerationell rörlighet 1880–1920 (eller alternativt referensår), fäder och gifta döttrars makar	71
Tabell 22. Gifta döttrars makars yrken 1920 (eller alternativt referensår), fördelade på klass och boendeland	73
Tabell 23. Socioekonomiska förändringar 1880–1920 (eller alternativt referensår), fördelade på män och kvinnor och på kvarboende i Sverige och emigranter	74
Tabell 24. Inkomsttaxering 1920 för undersökningspopulationens män och gifta kvinnors makar vilka bodde i Sverige jämfört med totalbefolkningen i Sverige	79
Tabell 25. Inkomsttaxering 1920 för undersökningspopulationens män bosatta i Sverige jämfört med den judiska befolkningen i Sverige totalt	82
Tabell 26. Namn och namnbyten hos de personer i undersöknings- populationen som bodde kvar i Sverige 1920 (eller alternativt referensår) ...	118
Tabell 27. Val av nya släktnamn hos de släktnamnsbytare som bodde i Sverige 1920 (eller alternativt referensår)	119

Tabell 28. Namn och namnbyten bland personer i undersökningspopulationen som bodde i USA 1920 (eller alternativt referensår)	119
Tabell 29. Val av släktnamn hos de släktnamnshavare som bodde i USA 1920 (eller alternativt referensår)	120
Tabell 30. Konstruktion av nya släktnamn	120
Tabell 31. Äktenskapspartners trosbekännelse hos undersökningspopulationen 1920 eller alternativt referensår, fördelat på boendeländer ..	125
Tabell 32. Äktenskapspartners trosbekännelse bland de personer i undersökningspopulationen som bodde i Sverige 1920 (eller alternativt referensår)	126
Tabell 33. Äktenskapspartners trosbekännelse bland de personer i undersökningspopulationen som bodde i USA 1920 (eller alternativt referensår)	127
Tabell 34. Äktenskapspartners trosbekännelse bland de personer i undersökningspopulationen som bodde i övriga länder (än Sverige och USA) 1920 (eller alternativt referensår)	127
Tabell 35. Inomjudiska (endogama) äktenskap bland de personer i undersökningspopulationen som bodde i Sverige 1920 (eller alternativt referensår)	128
Tabell 36. Inomjudiska (endogama) äktenskap bland de personer i undersökningspopulationen som bodde i USA 1920 (eller alternativt referensår)	129
Tabell 37. Inomjudiska (endogama) äktenskap bland de personer i undersökningspopulationen som bodde i övriga länder (ej Sverige eller USA) 1920 (eller alternativt referensår)	129

Illustrationsförteckning

1. Synagogan i Karlstad	39
2. Södermalm i Stockholm	42
3. Emigrantbåt i Göteborg	48
4. Nöden i Lund	66
5. Herman Münnichs 50-årsdag	68
6. Bertha Pagrotsky och Ada Felländer	72
7. Zäta Hirschfeldt med Sundsvalls första bil	80
8. Medalj med Olof Aschberg	84
9. Arbetsstyrkan vid Schwartzman & Nordström	85
10. Julia von Sneidern	87
11. Rosa Grünberg	89
12. Bernhard Blasberg 50 år	95
13. Synagogan i Malmö	100
14. Emanuel Jacobsons grav	107
15. Aron Pagrot	121

Förord

I denna studie undersöks på individnivå vad som hände med barnen till de så kallade östjudar som flyttade till Sverige på 1850-, 1860- och 1870-talen.

För mig har detta inneburit att jag fått möjlighet att gå tillbaka till den del av den svensk-judiska historien som jag ursprungligen kom att intressera mig för: den tidigaste östjudiska invandringen. Jag började redan på 1990-talet att samla uppgifter om dessa invandrare och deras familjer, men min doktorsavhandling 2004 fokuserade snarare på *mottagandet* av dessa invandrare, mindre på dem som aktörer. I föreliggande undersökning har jag även kunnat dra nytta av min långa erfarenhet som släktforskare – det är inte mindre än 857 individer som har följts i källorna. En förutsättning har varit de senaste årens digitalisering och registrering av relevant källmaterial som utförts av exempelvis de privata företagen *ArkivDigital* och *Ancestry* och gjorts tillgängliga online.

Ett stort tack till Stiftelsen Marcus och Amalia Wallenbergs minnesfond som generöst finansierat detta forskningsprojekt. Stort tack också till Lars M Andersson och Cecilia Wassén som låtit boken ingå i Forum för Judiska studiers skriftserie och till Lars för att han läst hela manuset och som vanligt kommit med kloka synpunkter. Och stort tack till Elisabeth Guthagen för manusläsning, diskussionshjälp kring bildval och allmän support samt till Charlotte Merton för språkgranskning av summaryn.

Projektet har presenterats på seminarier vid Hugo Valentin-centrum, Historiska institutionen, Uppsala universitet, vid the Eighteenth World Congress of Jewish Studies i Jerusalem i augusti 2022 och vid Nordic Jewish Studies Network Workshop i Stockholm 26–27 april 2023. Jag tackar alla som deltagit och kommit med synpunkter, liksom forskarkollegor och administrativ personal på Hugo Valentin-centrum och Historiska institutionen för kamratskap och god arbetsmiljö.

Syfte och bakgrund

Syftet med detta projekt är att undersöka och analysera integrationen i Sverige av barnen till alla så kallade östjudar (judar från det ryska tsarimperiet) som bodde i Sverige den 31 december 1880. Dessa barn var födda i Sverige eller hade kommit hit som små, men tillhörde en till viss del stigmatiserad invandrargrupp. Denna var föremål för östjudefobi, en form av selektiv antisemitism som riktades endast mot "östjudar".¹

Under undersökningsperioden, decennierna kring sekelskiftet 1900, genomgick Sverige en dynamisk utveckling från ett jordbrukssamhälle till ett industrialiserat samhälle, vilket gjorde Sverige till världens snabbast växande ekonomi.² Samtidigt präglades tiden av nationalism och främlingsfientlighet, inte minst antisemitism. Den judiska integrationen i den västerländska världen beskrivs generellt som en framgångssaga, åtminstone ekonomiskt. Frågan är i vilken utsträckning detta också gäller för "östjudarna" i Sverige och deras barn, trots de fördomar och det motstånd de mötte.

Dock baseras antaganden om judisk integration ofta på enskilda exempel eller på aggregerad statistik som inte skiljer mellan exempelvis "västjudar" (både infödda i Sverige och invandrade från exempelvis Tyskland och Danmark) och "östjudar". Det fanns emellertid stora socioekonomiska, kulturella och religiösa skillnader mellan dessa grupper. Genom att använda det förnämliga svenska källmaterialet och göra kohortundersökningar istället för att använda aggregerad data, kan ett antal olika mätbara variabler erhållas och en mer differentierad analys genomföras.

Genom att bryta ned det svårsmåbara fenomenet integration i olika områden – social, ekonomisk och politisk inkludering – har operationalisering kunnat göras genom ett antal longitudinella delstudier på mikronivå. Varje

¹ Carlsson 2004, s. 56 & 316.

² Jörberg 1984; Schön 2000, s. 209 ff & 223 ff.

individ i den stora undersökningspopulationen har följts från barndom till vuxen ålder och ett antal mätbara variabler har noterats och i viss mån också jämförts sinsemellan.

Teori och begrepp

Integration är ett begrepp som används på en rad olika sätt, vetenskapligt, vardagligt, och inte minst i samhällsdebatten. För detta projekt definieras integration som de processer genom vilka en etnisk minoritet blir involverad av majoritetssamhället och resultatet av dessa processer.³ Detta innebär inte ett total övergivande av den ursprungliga identiteten (vilket jag benämner assimilation), utan snarare ett omfamnande av en slags bikulturalism, ett begrepp som används synonymt med integration.⁴

Tidiga integrations- och assimilationsteorier betraktade ofta integration och assimilationsprocesser som linjära.⁵ Emellertid har denna modell ifrågasatts och det påpekas ofta att integration är en dubbelverkande process, där minoriteter också bidrar till en reform av majoritetskulturen.⁶

En tidigare antagen uppenbar länk mellan integration (eller assimilation) och uppåtgående socioekonomisk rörlighet har också ifrågasatts.⁷ Begreppet segmenterad assimilation används för att beskriva hur ökad integration/assimilation för vissa minoritetsgrupper skulle kunna leda till en nedåtgående social rörlighet, till exempel genom att erbjuda okvalificerade låglönejobb till andra generationens invandrare.

Integration anses svår att mäta.⁸ Men genom att bryta ned begreppet i olika sfärer blir det möjligt att studera. Integration används därför med fördel som ett generiskt begrepp för att beskriva resultatet av flera processer av inkludering i centrala samhällssfärer: sociala, ekonomiska, kulturella och politiska.

³ Se till exempel [Diaz] 2004, s. 30 f.

⁴ Berry 1997.

⁵ Se till exempel Milton Gordons klassiska sju-stegsprocess från ackulturation (att omfamna majoritetsbefolkningens klädsel, vardagliga vanor, värderingar och normer) till total assimilation; Gordon 1964.

⁶ Castles et al 2002, s. 113; [Diaz 2004], s. 29.

⁷ Gans 2007.

⁸ Se exempelvis Mosse 1989, s. 337–338.

En grupp – eller individ – kan mycket väl vara inkluderad i en av sfärerna, men inte i andra.⁹

Judar skilde sig från många andra invandrargrupper. De var utsatta för en stark antisemitisk diskurs, vilket den amerikanska sociologen och antropologen Erving Goffman har kallat "tribal stigmatisering" som överfördes från generation till generation och som innebar en avvikelse från majoritetssamhällets "normalitet".¹⁰

Begreppen "västjudar" och "östjudar" har redan presenterats. Givetvis kan mycket sägas och diskuteras om denna grova indelning, men den fungerar bra som analysbegrepp för denna tidsperiod.¹¹ Med västjudar (fortsättningsvis tar jag bort citattecknen kring begreppen) avses dels mosaiska trosbekännare som var födda i Sverige, dels sådana som var födda i Tyskland, Danmark eller andra länder i Västeuropa. Med östjudar avses mosaiska trosbekännare födda i det ryska tsarimperiet och deras barn.

Östjudiska invandrare stigmatiserades mer än andra judar. Förutom att de var judar hade de också nackdelen att komma från Ryssland och tillhöra en etnisk grupp associerad med gårdfarihandel, en av många illa sedd distributionsform.¹² De var utsatta för östjudofobi, ett slags selektiv antisemitism.¹³ Denna kunde också uttryckas av redan etablerade västjudar i Sverige, vare sig de var födda i Sverige eller hade inflyttat från Tyskland, Danmark eller andra västeuropeiska länder.

Judar hade typiskt sett särskilda "uppgifter" i nationella ekonomier och ses ofta som ett klassiskt exempel på en *middleman minority*.¹⁴ Även i Sverige accepterades judar länge mer eller mindre enbart av ekonomiska skäl, vilket också länge återspeglades i lagar och förordningar. Även om dessa juridiska begränsningar sedan länge var borttagna finns det teorier om en koppling mellan judarnas ekonomiska framgång och fortsatta aktiviteter inom vissa

⁹ van Rahden 2008, s. 7; Entzinger & Biezeveld 2003, s. 8.

¹⁰ I den svenska översättningen har "tribal stigma" översatts till "gruppstigma". De kunde drabba personer på grund av "ras, nation och religion" och överförs från generation till generation och i lika mån drabba alla medlemmar i en familj; Goffman 2022, s. 27.

¹¹ För resonemang kring begreppen, se Carlsson 2004, s. 53–56.

¹² Carlsson 2004, s. 325.

¹³ Carlsson 2004, s. 56 & 316.

¹⁴ Se t.ex. Bonacich 1973.

”judiska” sfärer och nätverk.¹⁵ Frågan är om detta också gäller för Sverige med en liten judisk population, eller om det snarare finns en koppling mellan ekonomisk framgång och kulturell integration med majoritetsbefolkningen, vilket exempelvis innebär partnerval utanför den egna gruppen.¹⁶

Både den kristna majoriteten och representanter för de etablerade mosaiska församlingarna använde olika strategier för att utesluta östjudiska nykomlingar från full delaktighet i det svenska samhället. Dessa strategier kunde se olika ut i olika sfärer: sociala, ekonomiska, politiska, och så vidare. Denna studie tar som teoretisk inspiration begreppet social stängning (*social closure*), myntat av Max Weber och vidareutvecklat av Frank Parkin.¹⁷

Paradoxalt nog var det samtidigt pragmatiskt nödvändigt, till viss del, att underlätta integrationen av invandrarnas barn, så att de inte skulle vara en ”börda” för samhället. Det teoretiska begreppet socialt kontrakt, återlanserat av sociologen Barrington Moore Jr., är användbart i detta sammanhang. Detta implicita sociala kontrakt – som ständigt ”omförhandlas” – reglerar de olika intressena mellan härskarna och underordnade klasser/etniska kategorier och samhället i stort.¹⁸ Begreppen socialt kontrakt och social stängning är också fruktbara när det gäller relationerna mellan östjudars barn och den etablerade svenska judenheten.

Östjudarna behövde i sin tur balansera sin önskan att integreras mot behovet att bibehålla sin egen etnicitet, en förhandling som kunde variera från person till person och över olika sociala sfärer (situationell etnicitet).¹⁹ När det gäller den ekonomiska sfären menar ekonomhistoriken Rita Bredefeldt att judar velat integrera sig ”genom självhävdelse”, att de haft behov av att ”*överbevisa sitt existensberättigande t.ex. genom ett starkt hävdande av ekonomisk framgång och uppåtgående social mobilitet, hög utbildning och det så kallade Bildungsidealet*”.²⁰

Paradoxalt nog kunde också en försiktighetsåtgärd vara att inte sticka ut för mycket och bli för ”synlig”, vilket hypotetiskt skulle kunna leda till en

¹⁵ Kuznets 2012.

¹⁶ Entzinger & Biezeveld 2003, s. 33.

¹⁷ Weber 1978; Parkin 1979, kap. 4–5.

¹⁸ Moore jr 1978, s. 16 ff & 32 ff.

¹⁹ Okamura 1981; van Rahden 2008, s. 8.

²⁰ Bredefeldt 2008, s. 33. Kursivering i original.

minskad ambition att nå en etablerad position inom exempelvis den politiska sfären.

Det bör påpekas att integrationen av etniska grupper kan äga rum på olika nivåer: nationellt, lokalt och inom den etniska gruppen. De etablerade och religiöst reformerade mosaiska församlingarna styrdes av en slags ”judisk elit”, som hade rötter i Sverige ofta i flera generationer och var väl integrerad i det svenska samhället. Många av de judiska ledarna tillhörde därutöver även en slags svensknationell elit.

Det ska framhållas att huvudsyftet med denna undersökning inte är att fördjupa teoribildningen kring integration utan att med en gedigen empiri och med en utarbetad metod besvara ett antal frågor om integrationen av undersökningspopulationen.

Östjudisk invandring

Judar hade tillåtits att permanent bo i Sverige som judar sedan 1770-talet, men antalet var länge mycket litet. Det dröjde till mitten av 1800-talet innan antalet nådde 1 000. Fram till 1850-talet kom de flesta invandrarna från Tyskland, och till viss del från Danmark, samt även enstaka från andra länder. Under 1850-talet började emellertid i en större skala – med svenska mått mätt – en invandring från det ryska tsarriket, särskilt från de sista åren av 1860-talet och framåt. Jag har själv mycket grovt uppskattat antalet fram till första världskriget till 3–4 000. Dessa var en liten del i den stora utvandringen västerut från det ryska imperiet av över två miljoner judar, i sin tur en del av ”The Great Migration” som innebar att 50–60 miljoner européer emigrerade västerut.²¹

Genom denna invandring nästan sjudubblades antalet judar mellan 1860 och 1920 och nådde över 6 000. Redan år 1880 bodde enligt officiell befolkningsstatistik 2 993 judar i Sverige; som ska visas senare finns ett ganska stort mörkertal och jag har kunnat lokalisera och registrera över 3 300. Drygt hälften av dessa var östjudiska invandrare inklusive barn under 16 års ålder till sådana invandrare.²²

²¹ Carlsson 2021a, s. 149.

²² Databasen Judarna i Sverige 1880.

Närmare 80 procent av alla judiska invandrare från det ryska imperiet före 1880 kom från ett mycket litet område: guvernementet Suwałki i ryska Polen, alldeles vid gränsen till Ostpreussen.²³ Det var främst ekonomiska och infrastrukturella skäl som ledde till att många lämnade området. Missväxt och hungersnöd 1868–1869 ledde till ekonomisk nedgång, och några judar flydde efter att ha deltagit i det misslyckade polska upproret 1863. Unga män ville också slippa den långa och hårda militärtjänstgöringen. De allra flesta utvandrare hamnade i USA, men andra i exempelvis Storbritannien och Frankrike. När passtvånget avskaffades i Sverige 1860 underlättades invandringen hit, och så länge resorna till USA var dyrbara och besvärliga var Sverige ett förhållandevis attraktivt alternativt resmål.²⁴

Det är alltså barnen till dessa tidiga invandrare, de som bodde i Sverige år 1880, som är i fokus för denna undersökning.

Gårdfarihandel och annan handel

En stor majoritet av de tidiga östjudiska invandrarna sysslade i Sverige med handel i någon form. Nästan 90 procent av de östjudar som bodde i Sverige arbetade inom detaljhandeln år 1880, trots att reglerna då endast marginellt begränsade deras yrkesval.²⁵ Det vore lätt att förklara detta med att "handel är sådant som judar sysslar med".²⁶ Faktum är dock att deras yrkesbakgrund i ursprungsländerna torde ha varit betydligt mer differentierad än vad den blev i Sverige. Enligt en taxeringslängd 1863 från Raczki i guvernementet Suwałki,

²³ Databasen Judarna i Sverige 1880. Av 868 "vuxna" personer (födda 1864 och tidigare) som noterats som födda i Ryssland och ryska Polen har exakt födelseort kunnat noteras på nästan 80 % (i folkräkningen 1880 saknas i nästan hälften av dessa fall sådan uppgift, men bortfallet har kunnat minskas genom kompletteringar från ansökningshandlingar, senare folkbokföringsuppgifter och andra källor). Av dem där exakt födelseort finns angiven var inte mindre än 79 procent födda i guvernementet Suwałki i ryska Polen och 11 procent i grannguvernementet Kovno.

²⁴ Carlsson 2021a, s. 149–151.

²⁵ Databasen Judarna i Sverige 1880; Carlsson 2004, s. 31.

²⁶ En sådan förutfattad mening kan ligga bakom Rita Bredefeldts påstående att jag visat att hela 95 procent av judarna i Sverige 1880 var handlande eller handelsanställda "vid ankomsten till Sverige"; Bredefeldt 2008, s. 53, min kursivering. Detta är emellertid en felläsning eftersom jag skrev att denna procentsats gällde i Sverige år 1880, det vill säga ett eller flera år efter ankomsten.

en av de orter varifrån många emigrerade till Sverige, angavs exempelvis bara 42 procent av de 263 listade judiska hushållsföreståndarna syssla med handel.²⁷

Jag menar följaktligen att det är exogena snarare än endogena faktorer som bör förklara denna ensidiga yrkesorientering 1880. Handelssektorn i Sverige expanderade snabbt vid denna tid, vilket bland annat visas av att antalet handlande i landet femdubblades mellan 1870 och 1920, från 11 000 till 54 000 och antalet handelsanställda inom varuhandel under samma tid från 6 400 till 86 000.²⁸ Nya invandrare kunde få plats i befintliga handelsstrukturer inom sin egen etniska grupp och många blev gårdfarihandlare, vilket inte krävde samma språkkunskaper eller kapitaltillgång och möjliggjorde ledighet över sabbat.²⁹

Östjudefobi

Synen på dessa östjudiska invandrare var minst sagt negativ. De negativa attityderna i samhället som funnits länge mot judar var seglivade och fortsatt starka, även om de sista rent diskriminerande bestämmelserna i regelverket mer eller mindre försvann 1870. Däremot var östjudar utsatta för diskriminering när det gäller tillämpningen av regelverket.

Den selektiva antisemitism som drabbade just östjudar har jag benämnt östjudefobi, och den var särskilt stark under aktuell tid.³⁰ Förutom att vara judar, fanns motstånd mot dem för att de var från ”öst” i en tid av allmän russofobi och för att de förknippades med den illa tålda distributionsformen gårdfarihandel, även om de flesta som sysslade med detta inte var judar.

I skämtpressen florerade antisemitiska teckningar, flera intellektuella gav uttryck för antisemitism och olika intressegrupper utnyttjade antisemitismen för sina syften. Inte minst gällde det köpmannaorganisationer, där inte minst Göteborgsgrosshandlaren och riksdagsmannen Pehr Emanuel Lithander under lång tid bedrev antisemitisk propaganda i synnerhet med östjudar.³¹

²⁷ Carlsson 2021a, s. 151.

²⁸ Carlsson 1966, s. 95.

²⁹ Carlsson 2021a, s. 153–155.

³⁰ Carlsson 2004, s. 56 & 316.

³¹ Om antisemitism och östjudefobi vid denna tid, se exempelvis Hammar 1964; Tydén 1986; Andersson 2000; Carlsson 2004; Hammarström 2007; Hammarström 2014 samt sammanfattning i Carlsson 2021c, s. 174–179. För en forskningsöversikt, se Ericsson 2024.

Det fanns förvisso ett behov av invandrade arbetare och entreprenörer i emigrantlandet Sverige, där den stora emigrationen till USA periodvis ansågs vara ett av de största problemen i samhället. Men trots detta och trots att invandringen 1860–1917 var fri men liten, motarbetades östjudarna på olika sätt. Detta manifesterades genom konkret diskriminering vid medborgarskapsansökningar. I princip alla sökande som uppfyllde de formella kraven erhöll svenskt medborgarskap mellan 1860 och 1920 med undantag för just östjudar; deras ansökningar, bifölls bara till ungefär hälften. Denna diskriminering drabbade inte västjudar eller andra religiösa, nationella eller etniska kategorier, även om även dessa kunde vara föremål för negativa attityder. Diskrimineringen av östjudar varierade över tid. Från 1874 till mitten av 1890-talet, under den långa lågkonjunkturen, var den särskilt stark. Särskilt mellan 1881 och 1887 var det svårt för östjudar att få bli medborgare; år 1881 bifölls bara en av 29 ansökningar.³²

Närvaron av östjudarna ansågs inte vara till nytta för samhället, bara en börda. De ansågs vara okunniga, smutsiga, oärliga, bakåtsträvande och mycket "osvenska". Denna östjudefobi stöddes delvis av de etablerade judarna i Sverige, som nyligen hade beviljats fullständiga medborgerliga rättigheter och omvandlat sin judendom från ortodox till reformistisk. Nykomlingarna ansågs utgöra ett hot mot emancipationen.

När passfrihet infördes 1860 varnade sålunda judiska ledare i Stockholm myndigheterna för risken av en "invasion" av oönskade polska judar. Och i församlingsprotokollen kan man finna gott om östjudefobiska yttranden som återspeglar ledande judars aversioner och fördomar mot nykomlingarna. De påstods vara religiöst vidskepliga och bakåtsträvande, oärliga och smutsiga och kallades pejorativt "vår halvasiatiska koloni".³³ Inställningen var dock inte enbart negativ, utan kanske snarast ambivalent. Samtidigt gavs nämligen också ekonomiska bidrag och hjälp med etablerandet av en ortodox synagoga. Dessutom var stödet överraskande starkt i samband med invandrarnas ansökningar om svenskt medborgarskap.³⁴ Även i Göteborgsförsamlingen fanns en ambivalent inställning till nykomlingarna.³⁵

³² Carlsson 2004, specificerade uppgifter på s. 345.

³³ Se t.ex. Besserman 1984.

³⁴ Carlsson 2004, s. 254–279.

³⁵ Se t.ex. Carlesson Magalhães 2023 och Lundqvist 2023c.

Många bedrev alltså initialt gårdfarihandel. Detta var mödosamt och också farligt; man färdades ofta ensam med varulager och kontanter och kunde utsättas för rån. På 1860- och 1870-talen rånmördades åtminstone tre judiska gårdfarihandlare.³⁶ Många kunde dock efter en tid lämna den slitiga verksamheten och etablera en fast rörelse och öppna en butik.

Det blev med tiden också svårare att bedriva laglig gårdfarihandel. I Sverige infördes näringsfrihet 1864, och för svenska medborgare eller utländska medborgare med särskilt tillstånd räckte det i regel med ett anmälningsskrifande; man skilde till en början inte mellan fast handel och gårdfarihandel. Många tyckte dock att liberaliseringen gick för långt, gårdfarihandeln upplevdes som ett problem, och efter en lagändring 1871 försvårades utlänningars gårdfarihandel. Efter ytterligare en lagskärpning krävdes från 1880 särskilt tillstånd om en icke-svensk medborgare ville driva ambulerande handel. Åtta år senare blev det totalförbud, vilket i praktiken var en kodifiering av praxis eftersom mycket få utlänningar beviljats tillstånd sedan 1880. Det blev från 1888 också svårare även för svenska medborgare att idka gårdfarihandel, eftersom ett särskilt tillstånd krävdes, vilket dessutom bara gällde högst ett kalenderår i taget.³⁷

Det finns gott om mycket starka och negativa omdömen om judiska gårdfarihandlare i såväl tidningsnotiser, i länsstyrelsernas femårsberättelser som hos lokala och regionala remissinstanser inför lagändringsförslag eller till enskildas ansökningar om medborgarskap och olika tillstånd kopplade till näringsfriheten.³⁸

Hos konsumenterna fanns däremot, att döma av folkminnesuppteckningar och annat källmaterial, en mer positiv inställning, eller åtminstone ambivalent. Här finns visserligen exempel på negativa omdömen, men många gårdfarihandlare och deras varor beskrivs som välkomna, även om de sågs som exotiska och annorlunda.³⁹

³⁶ Carlsson 2021c, s. 154.

³⁷ Carlsson 2004, s. 126–144. Mellan 1880 och 31 mars 1888 beviljades bara 4 av 85 ansökningar från utlänningar att bedriva gårdfarihandel och bara 1 av 49 från utländska östjudar; Carlsson 2004, s. 138. Även i Finland debatterades gårdfarihandeln i lantdagen 1877–1878, se Lindberg 2018.

³⁸ Se t.ex. Carlsson 2004; Hammarström 2007; Hammarström 2016; Sundelin & Wassholm 2022.

³⁹ Se exempel i Hammarström 2016, s. 34–35, och Lundqvist 2023b, s. 263 f & 272 f.

Tidigare forskning om östjudars integration

Det finns flera analyserande punktundersökningar av östjudars integration i Sverige, utförda av ekonomhistorikern Rita Bredefeldt, historikern Per Hammarström och historikern Pia Lundqvist. Deras resultat tas senare upp i de delundersökningar där de är relevanta. Det finns också flera, i regel huvudsakligen deskriptiva, lokalhistoriska artiklar eller mindre monografier om östjudar i Sverige.⁴⁰ Likaså finns fallstudier över enskilda familjer och släkter.⁴¹

Vad gäller grannländerna har Morten Thing publicerat en empiriskt tung redovisning av östjudisk invandring till och bosättning i Köpenhamn mellan 1881 och 1943.⁴² För Norge kan nämnas första bandet av Oskar Mendelsohns översiktsverk om judarnas historia i landet, Marta Gjernes undersökning av judisk invandring till och bosättning i Kristiania (Oslo) och Vibeke Kieding Baniks artikel om judiska kvinnors arbete och integration 1900–1942.⁴³ För Finlands del har Laura Katarina Ekholm gjort en demografisk undersökning av den judiska befolkningen i Helsingfors med nedslag 1915, 1930 och 1972.⁴⁴

För länder utanför Norden finns åtskilligt skrivet om judisk integration i olika länder och städer i Europa och Amerika.⁴⁵ Ett viktigt arbete är Till van Rahdens sociala och kulturella historia om judar och andra tyskar i staden

Se även Ek 1982, s. 181–193 & 243–245 angående Lundabornas attityder till judarna i staden.

⁴⁰ Exempelvis Jacobowsky 1973; Fürstenberg 1980; Heresson-Ringskog 1995; Svensson 1995; Järtelius 2016; Svensson 2016; Järtelius 2017; Carlsson 2021a. För en sammanfattning över östjudisk invandring och integration vid denna tid, se Carlsson 2021c, s. 148–185.

⁴¹ Se exempelvis Banik & Ekholm 2019.

⁴² Thing 2008. Se även Leiska 2016.

⁴³ Mendelsohn 1969; Gjernes 2007; Banik 2015. För lokalhistoriska monografier om Trondheim och Bergen, se Reitan 2005 respektive Sebak 2008. För artiklar om judars varuhandel i Norge och om judiska arbetare i norsk cigarettindustri, se Gjernes 2012 och 2019.

⁴⁴ Ekholm 2013. Se även Bredefeldt 2008, s. 169–186. Om den judiska småhandeln i Åbo, se Wassholm 2017.

⁴⁵ Några exempel: Lipman 1954; Gartner 1960; Rischin 1962; Hyman 1979; Green 1986; Feldman 1994; Green 1996; Godley 2001; Lederhendler 2009; Tananbaum 2015.

Breslau 1860–1925.⁴⁶ Dock har ingen longitudinell studie liknande den föreliggande veterligt genomförts.

Metod

Genom att bryta ned det svårsmätbara begreppet integration i olika områden – social, ekonomisk och politisk inkludering – har forskningsfrågan operationaliserats genom tio främst kvantitativa delstudier på mikronivå, de flesta i form av longitudinella kohortanalyser. Detta är mer effektivt än att använda aggregerad statistik, vilken, även om den är mer lättillgänglig, vanligtvis är ett alltför grovt verktyg. Den skiljer nämligen i regel inte mellan olika typer av judar (t.ex. Sverigefödda judar, invandrare från ”väst”, och invandrare från ”öst”) vilka sinsemellan ofta hade stora sociala, ekonomiska, religiösa och kulturella skillnader. En sådan metod utesluter också ofta judar som har dött, utvandrat eller konverterat. I litteraturen görs ofta antaganden om judars eller andra gruppers integration baserat på sådan aggregerad statistik eller på enskilda exempel. Genom att istället använda det välorganiserade och omfattande svenska källmaterialet och genom att genomföra detaljerade kohortstudier, kan en rad olika mätbara variabler erhållas, vilket möjliggör en mer preciserad empiri och differentierad analys.

Undersökningspopulationen består av alla de 857 barn (434 män 423 kvinnor) födda mellan 1865 och 1880, vars föräldrar var födda i det ryska tsarimperiet (och därför av mig kategoriserade som östjudar) och som har identifierats som registrerade i eller åtminstone kunnat konstateras ha varit permanent bosatta i Sverige den 31 december 1880. Varje individ har följts till vuxen ålder (i regel till år 1920) och ett antal mätbara variabler, som redovisas på nästa sida, har noterats i en databas. Empirin har kopplats till de olika delstudierna för att besvara de frågor som ställs inom varje delstudie.

Lokalisering av undersökningspopulationen

Hur har undersökningspopulationen lokaliserats? I ett första steg har samtliga judar (mosaiska trosbekännare) som bodde i Sverige den 31 december 1880 lokaliserats och förts in i en databas, Judarna i Sverige 1880, som nu består av

⁴⁶ van Rahden 2008.

3 354 individer. Detta är betydligt fler (12 procent) än de 2 993 som angavs i den officiella befolkningsstatistiken. Av dessa 3 354 judar var 857 födda mellan 1865 och 1880 och barn till östjudar. Det är alltså dessa 857 som utgör undersökningspopulationen. Även de få barn som var mosaiska trosbekännare men bara hade en förälder som var östjude har tagits med.

Min databas över samtliga judar som bodde i Sverige den 31 december 1880 har byggts upp på följande sätt. Grunden har varit de mosaiska trosbekännare som förekom i den officiella befolkningsstatistiken i Sverige den 31 december 1880. Dessa var enligt *Bidrag till Sveriges officiella statistik* (BiSOS) 2 993 stycken, vilka i den tryckta sammanställningen är fördelade inte bara på län, utan även församlingsvis.⁴⁷ Detta gör att de går att identifiera i de primäruppgifter som låg till grund för statistiken. Dessa primäruppgifter är – med två viktiga undantag, Stockholm och Göteborg, där regelrätta folkräkningar utfördes – Statistiska centralbyråns (SCB:s) utdrag ur husförhörslängderna 31 dec 1880.⁴⁸

Därutöver har jag emellertid på olika sätt lyckats lokalisera och identifiera ytterligare 361 mosaiska trosbekännare vilka av olika skäl inte har räknats in i BiSOS, ett mörkertal på 12 procent. I bilaga har jag redogjort mer i detalj för hur detta gått till och hur jag byggt upp databasen.

För varje individ i 1880-databasen har en rad variabler noterats. De viktigaste ursprungsvariablerna för denna undersökning är: Släktnamn; Förnamn; Faders Yrke; "Etnicitet" (baserat på föräldrarnas födelseland); Födelseår; Födelseort; Bostadsort (församling) 1880; Kvarters- eller gatuaadress 1880 om sådan anges. För de olika delundersökningarna har sedan databasen fyllts på med ytterligare variabler. Vilka dessa är och metoden att få fram dem redovisas under respektive delundersökning.

Referensår

Alla 857 individer i undersökningspopulationen har alltså följts till vuxen ålder. Jag har valt 1920 som referensår, då är respektive person mellan 40 och 54 år gammal och torde ha uppnått sin slutgiltiga karriärsstatus. Visserligen

⁴⁷ *Bidrag till Sveriges officiella* [sic] *statistik 1880. A) Befolkningsstatistik. Ny följd. XXII:2* (1883), s. 134–137.

⁴⁸ Statistiska centralbyråns arkiv, 1880 års folkräkning, Primärmaterial, utdrag ur husförhörslängderna (serie H 1 A:1–104), Riksarkivet i Täby/Arninge.

jämförs då personer vid olika åldrar, men det torde vara relativt sällsynt att någons yrkesbeteckning ändras radikalt mellan 40 och 54 år. Fördelen med att ha samma referensår för alla individer är också att inkomster kan jämföras på ett relevant sätt.

I vissa fall har personer avlidit före 1920. De 35 individer som avlidit före 21 års ålder har räknats bort i de olika undersökningarna⁴⁹, men de övriga har medtagits med angivande av dödsåret som referensår istället för 1920.

I en del fall har personer som emigrerat inte kunnat lokaliseras just 1920. Exempelvis finns personer i USA som inte kunnat återfinnas i 1920 års census, men väl i exempelvis census för något annat år eller i *World War I Draft Registration Cards 1917–1918*. I flera fall har dock personer ”tappats” bort betydligt tidigare. Huruvida dessa ska räknas med i analysen har avgjorts från fall till fall och beror på vilken delundersökning som det gällt. Om jag exempelvis vet att en person utvandrat till USA på 1890-talet, men inte kunnat lokaliserat denne efter 1900 har vederbörande räknats som ”bosatt i USA/troligen” men inte räknats med i analysen vad gäller yrke, äktenskapsmönster med mera. Det finns också några personer som inte lokaliserats i census 1920, men senare, exempelvis i census 1925 eller 1930.

För de 857 individer som finns i undersökningspopulationen fördelar sig referensåret enligt tabell 1.

Tabell 1. Referensår för undersökningspopulationen

	N	%	Varav döda före 21 års ålder
Efter 1920	14	1,6 %	
1920	541	63,1 %	
1910–1919	80	9,3 %	
1900–1909	46	5,4 %	
1890–1899	44	5,1 %	6
1880–1889	132	15,4 %	29
Totalt	857	100 %	35

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880. Med referensår avses det år varifrån noterade variabler erhållits.

⁴⁹ En av de som avled före 21 års ålder, Abraham Kantorowitz (1880–1898) som dog vid 17 års ålder i Göteborg, hade dock ett yrke angivet: bokbindare.

Frågeprecisering

Undersökningen består alltså av tio delundersökningar med tillhörande frågor, vilka här i korthet presenteras för att sedan närmare redogöras för i var sitt kapitel, vilka också innehåller metodpreciseringar.

De tre första delundersökningarna gäller migrationsmönster. Var bodde respektive person 1920 (eller alternativt referensår)? Dessa delundersökningar är också en förutsättning för de övriga.

Den första delundersökningen gäller det övergripande migrationsmönstret på statsnivå. Hur många blev kvar i Sverige? Hur många bosatte sig i USA, Norge, Danmark och övriga länder?

Den andra delundersökningen handlar om migration och bosättningsmönster inom Sverige för dem som blev kvar där. Var i landet bosatte de sig och hur skilde detta sig från var de bott som barn? Den undersöker också bosättningsmönstret på lokal nivå i Stockholm och Göteborg.

Den tredje delundersökningen beskriver och analyserar bosättningsmönstret för dem som emigrerade till USA. Till vilka delstater emigrerade man? Följer mönstret övrig invandring till USA av svenskar eller liknar det mer judiska invandrades generellt?

I den fjärde delundersökningen beskrivs och undersöks *horisontell* intergenerationell mobilitet hos undersökningspopulationen jämfört med föräldragenerationen. I vilken utsträckning ägnade sig barnen åt andra yrken och/eller samhällssektorer än sina föräldrar?

Den femte delundersökningen ägnas åt *vertikal* intergenerationell mobilitet, det vill säga den socioekonomiska rörligheten mellan generationerna. Här undersöks i vilken utsträckning undersökningspopulationen gjorde klassresa, för att tala ett modernt språk.

Den sjätte delstudien undersöker representation i beslutande organ dels nationellt på riksnivå och lokal nivå, dels inom de mosaiska församlingarna.

I den sjunde delstudien undersöks i vilken utsträckning barn till östjudiska invandrare konverterade till kristendomen.

I den åttonde delstudien resoneras kring i vilken omfattning medlemmar i undersökningspopulationen, som nog nästan uteslutande kom från religiöst traditionellt ortodoxa hem, anammade den liberala reformjudendomen som dominerade i Stockholm och Göteborg.

I den nionde delundersökningen undersöks förekomsten av släktnamnsändringar – i vilken utsträckning bytte personer från undersökningspopulationen ut sitt judiskt eller slaviskt klingande släktnamn mot ett mer svensk-klingande för att ”flagga ned” sin judiskhet?

I den tionde delundersökningen undersöks och analyseras äktenskapsmönstret. I vilken utsträckning var dessa äktenskap endogama (inom den judiska gruppen) respektive exogama (utanför den judiska gruppen, det vill säga så kallade blandäktenskap)? I vilken utsträckning skedde de endogama äktenskapen med judar av samma östjudiska bakgrund respektive med judar födda i Sverige och övriga Västeuropa?

I de flesta delstudier har kategorin kön beaktats och jämförelser gjorts mellan män och kvinnor.

Delundersökningar 1–3

Migrationsmönster

De tre första delundersökningarna gäller alltså migrationsmönster. Var bodde respektive person 1920 (eller alternativt referensår)?

Dessa delundersökningar är också, som framhölls ovan, en förutsättning för de övriga. Först genom att lokalisera personerna geografiskt 1920 (eller alternativt referensår) har det varit möjligt att gå vidare och fastslå de variabler som svarar på de övriga delundersökningarnas frågor.

Metoden har varit att först följa alla 857 individer framåt i tiden till 1920 eller till dess de avlider eller inte längre går att återfinna i källmaterialet. Bostadsorten 1920 har noterats ner på detaljnivå, för dem som bodde i Sverige alltså på församlingsnivå.

En lång rad källor har nyttjats för att spåra varje individ. Det unika svenska folkbokföringsmaterialet med husförhörlängder och församlingsböcker⁵⁰ gör det möjligt att följa en individ från ”vaggan till graven” (eller till utvandring). Inte minst ArkivDigitals register *BiS, Befolkningen i Sverige 1800–1947* (som dock inte omfattar de mosaiska församlingarna) har varit användbart. Även om en del namn har blivit förvanskade i registret går det att med hjälp av olika sökmetoder hitta vederbörande i husförhörlängden/församlingsboken eller i den civila folkbokföringen i Stockholm 1878–1926, det så kallade rotemansarkivet.⁵¹ Dessutom finns länkar direkt till inskannade originalhandlingar. För dem som blev kvar i Sverige har också andra källor varit till hjälp, exempelvis *Sveriges dödbok 1815–2022*, nekrologer och dödsannonser i dagstidningar, de mosaiska församlingarnas medlemsregister och så kallade

⁵⁰ Husförhörlängderna ersattes 1895 av församlingsböcker.

⁵¹ Denna civila folkbokföring i Stockholm var mer effektiv och fullständig än den kyrkliga. Den är även sökbar via Stockholms stadsarkivs webbplats.

kyrkböcker, bouppteckningar, adressregister, taxeringslängder, matriklar och biografiska uppslagsverk.⁵²

Drygt hälften av undersökningspopulationen har emellertid lämnat Sverige och emigrerat, de flesta till USA. Även om det är väldigt tidsödande att försöka följa deras öden framåt har det ändå ansetts värdefullt att göra det. Det erbjuder bland annat möjlighet att jämföra de som blev kvar i Sverige med emigranter; delpopulationerna är tillräckligt stora för att detta ska vara fruktbart.

För att spåra emigranter till USA har förutom redan nämnt källmaterial en rad andra källtyper från amerikanska arkiv utnyttjats, vilka är registrerade och sökbara exempelvis hos *Ancestry*. I många fall har en person återfunnits i census (folkräkningen) 1920, men ofta har en rad andra källor måst anlitas. Om personen ifråga saknas i census 1920, eller åtminstone inte kan identifieras i *Ancestrys* register, har uppgifter ofta kunnat hämtats från annat håll: census från andra år än 1920 (1910, 1915, 1925, 1930 etc.), *World War I Draft Registration Cards 1917–1918*, passagerarlistor, naturalisationsansökningar, dödsintyg, vigselcertifikat, födelsecertifikat (för deras barn), adressregister, nekrologer och andra tidningsnotiser och mycket annat. En förutsättning har varit att mycket av detta material är digitiserat, registrerat och sökbart hos *Ancestry*, som även länkar samman information som hör ihop med en och samma individ. Visserligen kan uppgifter i originalmaterialet ha förvanskats i registreringen och sammanlänkningen blivit felaktig, men mitt intryck är att felsammanlänkning är förhållandevis ovanligt. Identifieringen underlättas av att uppgifterna ofta länkats till inskannade originalkällor.

Liknande information och sökmöjligheter tillhandahålls förutom av *Ancestry* även av andra webbplatser, exempelvis *MyHeritage*, *Geni* och *FamilySearch*, vilka också har anlits. Det finns också flera släktträd och liknande som lagts ut av privatpersoner på bland annat nämnda webbplatser. Självklart finns mycket felaktigheter här, men de är åtminstone bra ingångar för kontroll av samtida förstahandskällor som de dessutom ofta länkar till.

Dessa nämnda sajter har också varit till hjälp när det gäller att lokalisera emigranter till övriga länder. När det gäller emigranter till Norge finns en hel del folkbokföringsmaterial digitiserat och registrerat och tillgängligt på

⁵² För information om hur man hittar judar i svensk folkbokföring med mera efter 1860, se Carlsson 2022, framför allt s. 73–94.

digitalarkivet.no som tillhandahålls av Arkivverket. En användbar källa har också varit Mendelsohn 1969 som är rik på personhistoriska uppgifter som hämtats ur samtida källor. Uppgifter om personer som så småningom mördades i Förintelsen finns förtecknade i boken *Våre Falne* 1949–1951 och kan också återfinnas i databaser online.

När det gäller emigranter till Danmark har information främst hämtats via *Dansk Jödisk Genealogisk Database* som finns tillgänglig online och som i sin tur hänvisar bland annat till *folketællingar* 1921 (upprättad 1 februari 1921) med flera år som finns registrerade och sökbart tillgängliga online via *Dansk demografisk database* som tillhandahålls av Rigsarkivet.

Bouppteckningar i Sverige efter föräldrar och/eller syskon till personer i undersökningspopulationen har flera gånger varit till nytta när det gäller att spåra emigranter som annars inte återfunnits; detta gäller i synnerhet när emigranterna bytt släktnamn. Här har ArkivDigitals digitisering och registrering av bouppteckningar varit till stor hjälp. Uppgifter har också hämtats ut författarens egen biografiska och genealogiska samling.

Delundersökning 1

Övergripande migrationsmönster

Hur såg det övergripande migrationsmönstret ut? Som framgår av tabell 2 bodde knappt hälften av undersökningspopulationen i Sverige 1920 (eller alternativt referensår). Ungefär en fjärdedel bodde i USA och därutöver har en tiondel kategoriserats som att de "troligen" bodde i USA. De som kategoriserats som "troligen USA" är de som före 1900 bevisligen lämnat Sverige för USA eller åtminstone uppgivit emigration dit, men som sedan inte återfunnits i det amerikanska källmaterialet. Sannolikt har många av dem blivit kvar i USA, men bytt namn och inte "fångats in" av *Ancestry* sammanlänkningssystem eller av mina egna försök till lokalisering. Men åtskilliga har sannolikt dött efter en kort tid i USA och många har säkert flyttat vidare till andra länder. En närmare analys av USA-emigrationen redovisas i delundersökning 3.

Som också framgår av tabell 2 bodde ungefär 15 procent i Danmark, Norge eller övriga länder och 4 procent har kategoriserats som att de "troligen bodde utomlands".⁵³ Den sistnämnda kategorin består av personer som, framför allt före 1900, så att säga försvunnit ur de svenska längderna antingen genom att de förts till obefintlighetslängder eller att det inte finns någon notering om vart de flyttat. Vad som med säkerhet kan konstaterats är att de inte blivit kvar i Sverige, annars skulle de ha återfunnits i *Sveriges dödbok 1815–2022* och/eller i ArkivDigital's ovannämnda register *BiS, Befolkningen i Sverige 1800–1947*.

Det är naturligtvis inte överraskande att åtskilliga i undersökningspopulationen flyttade till Norge och Danmark, kanske snarare noterbart att det inte var fler. Det finns många likheter mellan den östjudiska invandringen till Sverige och den till Norge, även om den till Norge kom igång senare, med vissa undantag först på 1880-talet. Den bestod i stor utsträckning av familjer

⁵³ I några fall har personer som hänförts till Danmark, Norge eller övriga länder av mig markerats med ett "troligen", men det har ändå ansetts motiverat att föra dem dit istället för till kategorin "utomlands troligen".

**Tabell 2. Boendeländer 1920 (eller alternativt referensår)
för undersökningspopulationen**

	Totalt		Män		Kvinnor	
	N	%	N	%	N	%
Sverige	390	47,4 %	185	47,4 %	205	52,6 %
USA	191	23,2 %	118	61,8 %	73	38,2 %
Troligen USA	82	10,0 %	42	51,2 %	40	48,8 %
Danmark	24	2,9 %	6	25,0 %	18	75,0 %
Norge	37	4,5 %	14	37,8 %	23	62,2 %
Övriga länder	63	7,7 %	35	55,6 %	28	44,4 %
Trol. utomlands	35	4,3 %	18	51,4 %	17	48,6 %
Totalt	822	100 %	418	50,9 %	404	49,1 %
Döda som barn	35		16		19	
TOTALSUMMA	857		434		423	

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Övriga länder=Tyskland 17, Storbritannien 16, Kanada 11, Sydafrika 7, Finland 3, Frankrike 3, Polen 2, Irland 1, Schweiz 1, Ungern 1, Australien 1. Med gruppen "troligen USA" avses sådana som bevisligen har emigrerat till USA men sedan inte kunnat återfinnas i källmaterialet. Med gruppen "troligen utomlands" avses sådana som inte blev kvar i Sverige, men vars senare öden är okända.

som först kommit till Sverige och flera i undersökningspopulationen flyttade till Norge redan som barn med sina föräldrar. Av de 37 personer som bodde i Norge 1920 (eller alternativt referensår) fanns 18 i Kristiania (det vill säga nuvarande Oslo), 14 i Trondheim, och en vardera i Bergen, Drammen, Kristianstad, Rjukan och Tönsberg.

Den östjudiska invandringen till Danmark fram till 1880 hade inte samma likheter med den till Sverige och ska nog i huvudsak ses som en del av migrationen generellt över Öresund. Storstaden Köpenhamn fungerade som magnet för många personer bosatta i Skåne, så även för judar. Samtliga 24 i undersökningspopulationen som 1920 (eller alternativt referensår) bodde i Danmark var bosatta i Köpenhamn. Av dessa bodde inte mindre än 18 i Skåne 1880.

Andra länder där fler än 10 personer i undersökningspopulationen bodde 1920 (eller alternativt referensår) var Tyskland, Storbritannien och Kanada. Sju stycken bodde i Afrika, varav åtminstone 6 i Sydafrika. Anmärkningsvärt är att så få personer, endast tre, var bosatta i grannlandet Finland, alla tre var kvinnor som flyttade till Helsingfors.

Noterbart är att det finns vissa skilda migrationsmönster mellan könen. Medan andelen judiska män som blev kvar i Sverige var något färre än kvin-

norna var över 60 procent av USA-emigranterna män. Man skulle kunna förklara det med att det är lättare att hitta manliga emigranter i källmaterialet än kvinnliga, eftersom de senare oftare bytte efternamn på grund av äktenskap, men i själva verket är skillnaden bara marginell. Det visar sig också att skillnaderna mellan könen är obefintliga såväl i gruppen "troligen USA" (sådana som bevisligen har emigrerat till USA men sedan inte kunnat återfinnas i källmaterialet) som i gruppen "troligen utomlands" (sådana som inte blev kvar i Sverige, men vars senare öden är okända).

Den stora skillnaden mellan könen vad gäller USA-emigranter torde alltså vara reell. Det fanns också ett påtagligt överskott av kvinnor bland emigranterna till Danmark och Norge, men det kvantitativa underlaget är inte särskilt stort varför det kan vara svårt att dra några tydliga slutsatser om orsaken.

Delundersökning 2

Internmigration i Sverige

I den andra delundersökningen undersöks migration och bosättningsmönster inom Sverige.

Närmare hälften av undersökningspopulationen, 390 individer, bodde alltså kvar i Sverige 1920 (eller alternativt referensår). Hur såg den interna migrationen ut mellan 1880 och 1920?

I tabell 3 redovisas och jämförs antalet och andelen judar i undersökningspopulationen 1880 och 1920 (eller alternativt referensår), fördelat länsvis och separat för Stockholms stad och Göteborgs stad.

Det är påtagligt att det skett en ganska stor internmigration från mindre orter till de två största städerna. Av de 390 individerna bodde 37 procent i Stockholm eller Göteborg 1880 mot 56 procent 1920 (eller alternativt referensår). Detta ligger i linje med att andelen judar generellt som bodde i storstäderna ökade.

I korthet berodde det på att många efter skolgång lämnade hemstaden för att flytta framför allt till Stockholm och Göteborg, något som säkert inte skilde sig från icke-judiska generationskamrater. Men det berodde också på att ingen eller åtminstone väldigt liten nyinvandring av judar skedde till landsortsstäderna. Den judiska invandringen till Sverige de första decennierna efter 1900 gick nämligen nästan uteslutande till Stockholm, Göteborg och Malmö (och i viss mån Lund).⁵⁴ Motsvarande invandring på 1860- och 1870-talen gick i större utsträckning till olika landsortsstäder där nya mosaiska församlingar etablerades i Malmö, Lund, Landskrona, Kristianstad, Helsingborg, Kalmar, Oskarshamn, Växjö, Halmstad, Sundsvall, Karlstad med flera. Alla dessa församlingar (med undantag för Malmö och Lund) stagnerade befolkningsmässigt mellan 1880 och 1920. Många lämnade för

⁵⁴ Carlsson 2021c, s. 174. Påståendet bygger på författarens långt ifrån kompletta databas över judiska invandrare till Sverige 1850–1920.

Tabell 3. Undersökningspopulationens internmigration 1880–1920

	1880		1920					
	TOTALT		TOTALT		varav			
	N	%	N	%	män		kvinnor	
					N	%	N	%
Sthlm	77	19,7 %	134	34,4 %	64	34,6 %	70	34,1 %
Gbg	66	16,9 %	84	21,5 %	43	23,2 %	41	20,0 %
Malm	61	15,6 %	41	10,5 %	20	10,8 %	21	10,2 %
Krist	15	3,8 %	7	1,8 %	2	1,1 %	5	2,4 %
Blek	12	3,1 %	8	2,1 %	5	2,7 %	3	1,5 %
Hall	2	0,5 %	2	0,5 %	1	0,5 %	1	0,5 %
Kalm	41	10,5 %	17	4,4 %	5	2,7 %	12	5,9 %
Jönk	11	2,8 %	7	1,8 %	2	1,1 %	5	2,4 %
Kron	1	0,3 %	4	1,0 %	1	0,5 %	3	1,5 %
Gotl	3	0,8 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
Älvsb	0	0,0 %	7	1,8 %	4	2,2 %	3	1,5 %
Göt	12	3,1 %	5	1,3 %	2	1,1 %	3	1,5 %
Skar	2	0,5 %	8	2,1 %	2	1,1 %	6	2,9 %
Ög	3	0,8 %	9	2,3 %	6	3,2 %	3	1,5 %
Söd	0	0,0 %	1	0,3 %	1	0,5 %	0	0,0 %
Ör	5	1,3 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
Västml	0	0,0 %	2	0,5 %	0	0,0 %	2	1,0 %
Sth län	0	0,0 %	9	2,3 %	3	1,6 %	6	2,9 %
Upps	0	0,0 %	6	1,5 %	3	1,6 %	3	1,5 %
Vrml	35	9,0 %	13	3,3 %	9	4,9 %	4	2,0 %
Gävl	6	1,5 %	1	0,3 %	1	0,5 %	0	0,0 %
Kopp	0	0,0 %	5	1,3 %	2	1,1 %	3	1,5 %
Jämtl	3	0,8 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
Vnrl	33	8,5 %	17	4,4 %	7	3,8 %	10	4,9 %
Västerb	0		0		0		0	
Norrb	2	0,5 %	3	0,8 %	2	1,1 %	1	0,5 %
Totalt	390	100 %	390	100 %	185	100 %	205	100 %

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Avser dem som bodde i Sverige 1920 (eller alternativt referensår) jämfört med var de bodde 1880.

Sthlm=Stockholms stad. Gbg=Göteborgs stad. Övriga förkortningar avser län.

1. Påfallande många i undersökningspopulationen bodde som barn 1880 i svenska landsortsstäder, där nya mosaiska församlingar grundades av invandrade östjudar. I regel hyrdes lokaler, men judarna i Karlstad kunde bygga en egen synagoga i trä som invigdes 1899. Fotograf okänd. Judiska museets fotoarkiv.

storstäderna, och nästan ingen nyinflyttning skedde vare sig av personer i undersökningspopulationen eller av judar som invandrat från Ryssland under början av 1900-talet.

Det finns vissa skillnader mellan könen. Det fanns en liten övervikt av män 1880 och det var något fler kvinnor (52,6 procent) än män som bodde kvar i landet 1920 (se tabell 2). Några direkta regionala skillnader i fördelningen mellan könen föreligger inte (se tabell 3).

Bosättningsmönster i Stockholm

I detta avsnitt redovisas och analyseras bosättningsmönstret hos den del av undersökningspopulationen som bodde i Stockholm 1880 och kom att bo kvar där.⁵⁵

Inledningsvis undersöks hur bosättningsmönstret såg ut 1880. En allmän föreställning är att de invandrade så kallade östjudarna i stor utsträckning bosatte sig i arbetarstadsdelen Södermalm i Stockholm, i motsats till de redan infödda Sverigefödda eller de som invandrat från Tyskland, som bodde i mer välbärgade områden som Norrmalm eller Östermalm. Det talas ibland schablonmässigt om att västjudar respektive östjudar i Stockholm blev "norrjudar" respektive "söderjudar" och att det rädde mer eller mindre vattentäta skott mellan grupperna, social, kulturellt och religiöst; "norrjudarna" var reformjudar och "söderjudarna" var traditionella, ortodoxa.⁵⁶

Jag har själv sedan tidigare menat att dessa dikotomier är något överdrivna, eller att de åtminstone avtog med tiden.⁵⁷ Historikern Maja Hultman har gått ännu längre i dekonstruktionen och ytterligare velat slå hål på vad hon kallat myter om dessa dikotomier.⁵⁸ Hultman har fört in rumsliga perspektiv på svensk-judisk historia i sina studier om judiskt liv i Stockholm under 1900-talet och öppnat upp för nya intressanta forskningsfrågor. Hon visar exempelvis att flera judiska samlingspunkter inte helt följde indelningen "norr-söder". Som jag tolkar det är hennes resultat emellertid främst giltiga från en bit in på 1900-talet. När det gäller hennes nedslag i boendemönstret 1870, 1909 och 1935 finns metodologiska problem, framför allt det stora bortfallet när det gäller i sammanhanget viktiga variabler som födelseland och bostadsadress.⁵⁹

Hur såg då boendet ut i Stockholm för undersökningspopulationen? Jag ska börja med att jämföra den totala judiska stockholmsbefolkningen 1880 för

⁵⁵ För en klassisk redogörelse över Stockholms geografiska utveckling under denna tid, se William-Olsson 1937, även återutgiven som bilaga i William-Olsson 1984.

⁵⁶ För flera exempel på denna schablonmässiga uppfattning, se Hultman 2022, s. 130 f.

⁵⁷ Carlsson 2004, s. 34; Carlsson 2014, s. 168–172.

⁵⁸ Hultman 2019; Hultman 2022.

⁵⁹ Bortfallet när det gäller födelseland är 58 % för 1870, 53 % för 1909 och 71 % för 1935; Hultman 2019, s. 277. Detta hade gått att få ner rejält med hjälp av annat, av Hultman outnyttjat, källmaterial.

Tabell 4. Judars boendemönster i Stockholm 1880

	Alla judar		varav				Hela befolkningen
			Östjudar		Västjudar		
Stadsdel	N	%	N	%	N	%	%
Gamla stan	155	12,4 %	41	13,8 %	114	11,9 %	8,0 %
Kungsholmen	5	0,4 %	1	0,3 %	4	0,4 %	8,2 %
Norrmalm	653	52,1 %	29	9,7 %	624	65,3 %	35,1 %
Södermalm	274	21,9 %	202	67,8 %	72	7,5 %	29,9 %
Östermalm	166	13,2 %	25	8,4 %	141	14,8 %	18,9 %
Totalt	1253	100 %	298	100 %	955	100 %	100 %
Okänt	29		23		6		
TOTALSUMMA	1282		321		961		100 %

Källor: Databasen Judarna i Sverige 1880; *Statistisk årsbok för Stockholms stad 1921*.

Anm.: Följande församlingar ingår i respektive stadsdel. Gamla stan=Nikolai (Storkyrko); Kungsholmen=Kungsholm; Norrmalm=Adolf Fredrik, Jakob, Johannes och Klara; Södermalm=Katarina och Maria; Östermalm=Hedvig Eleonora. Det totala antalet invånare i Stockholm 1880 var 167 868.

att sedan analysera undersökningspopulationens geografiska rörlighet mellan 1880 och 1920.

I databasen Judarna i Sverige 1880 finns noterat 1 282 judar bosatta i Stockholm 1880 totalt, av dessa har adress inte noterats på 29 (gäller dem som inte återfunnits i folkräkningen utan lagts till från andra källor, främst från den så kallade Främlingsboken). Av de återstående 1253 är 298 östjudar eller barn till östjudar och 955 västjudar, det vill säga judar födda i Sverige (exklusive dem som är barn till östjudar) eller i Tyskland, Danmark med flera stater.

Som framgår av tabell 4 bodde 1880 cirka två tredjedelar av östjudarna på Södermalm och en tiondedel på Norrmalm. När det gäller västjudar är det nästan exakt omvända siffror. För Stockholmsbefolkningen totalt bodde 30 procent på Södermalm och en dryg tredjedel på Norrmalm.

En större andel västjudar än östjudar bodde på Östermalm, medan andelen i Gamla Stan var ungefär lika stor. Så visst fog finns det för kopplingarna "Västjudar->Norrrjudar" och "Östjudar->Söderjudar" åtminstone fram till 1880 även om den kanske inte är fullt så stark som ofta förutsätts. Med tiden minskar uppenbarligen boendesegregationen successivt, vilket Maja Hultmans forskning indikerar.

Hur är det då med judarna 1920? Av de 134 judar i undersökningspopulationen som bodde i Stockholm 1920 (eller alternativt referensår), var 62, knappt hälften, bosatta i Stockholm redan som barn. Resten hade flyttat dit

2. Omkring två tredjedelar av östjudarna i Stockholm bodde 1880 i arbetarstadsdelen Södermalm. På fotografiet syns trähus vid Sandbacksgatan, dåvarande Stigbergsgatans västra del. I bakgrunden syns Katarina kyrka. Foto ca 1897. Fotograf: Thorvald Gehrman. Tekniska museet.

från övriga Sverige; nästan hälften från Norrland och de övriga främst från Göteborg, Småland och Värmland. Av de 62 som bodde i Stockholm såväl 1880 som 1920 (eller alternativt referensår) var en mycket stor majoritet, 79 procent, bosatta på Södermalm 1880, medan 15 procent bodde i Gamla Stan och 3 procent vardera på Norrmalm och Östermalm (se tabell 5). Här var alltså uppdelningen mellan "Norr" och "Söder" ännu starkare än för samtliga östjudar.

Var i Stockholm bodde då undersökningspopulationen som vuxna? Av de 134 bodde en dryg tredjedel på Södermalm och vardera ungefär en fjärdedel på Norrmalm respektive Östermalm. Om man bara räknar in de 62 som bodde i Stockholm såväl som barn (1880) och som vuxna (1920) ökar andelen Södermalmsboende 1920 till 44 procent och minskar något i övriga stadsdelar. De som flyttat in till Stockholm bodde alltså i mindre utsträckning på Södermalm än de som bott där sedan barndomen.

Tabell 5. Undersökningspopulationens boendemönster i Stockholm 1880

Stadsdel	N	%
Gamla stan	9	14,5 %
Kungsholmen	0	0,0 %
Norrmalm	2	3,2 %
Södermalm	49	79,0 %
Östermalm	2	3,2 %
Totalt	62	100 %

Källa och anm.: se tabell 4.

Men även bland infödda Stockholmsbor fanns en ganska stor omflyttning från det ”fattiga” eller åtminstone mindre välbärgade Södermalm till mer välbärgade områden som exempelvis Norrmalm och Östermalm. Många hade alltså gjort ett slags uppåtgående sociogeografisk resa, helt uppenbart länkat till en motsvarande socioekonomisk mobilitet, vilket närmare undersöks i senare kapitel. Det kan noteras att 1920 bodde bara en ganska marginellt större andel av undersökningspopulationen på Södermalm än Stockholmsbefolkningen totalt, 34,3 procent jämfört med 27,3 procent (se tabell 6).

Tabell 6. Geografisk rörlighet hos personer i undersökningspopulationen som bodde i Stockholm 1920 (eller alternativt referensår)

Stadsdel	Samtliga i undersökningspop.		De som bodde i Stockholm 1880		De som inte bodde i Stockholm 1880		Hela befolkningen 1920
	N	%	N	%	N	%	%
Bromma	1	0,7 %	0	0,0 %	1	1,4 %	2,4 %
Brännkyrka	2	1,5 %	2	3,2 %	0	0,0 %	8,1 %
Gamla stan	4	3,0 %	1	1,6 %	3	4,2 %	2,7 %
Kungsholmen	11	8,2 %	4	6,5 %	7	9,7 %	11,8 %
Norrmalm	37	27,6 %	14	22,6 %	23	31,9 %	30,6 %
Södermalm	46	34,3 %	27	43,5 %	19	26,4 %	27,3 %
Östermalm	33	24,6 %	14	22,6 %	19	26,4 %	17,2 %
TOTALT	134	100 %	62	100 %	72	100 %	100 %

Källor och anm.: se tabell 4. Det totala antalet invånare i Stockholm 1920 var 419 788.

Bosättningsmönster i Göteborg

Hur såg bosättningsmönstret ut i Göteborg? Eftersom stadens geografiska indelning var komplicerad 1880 och ändrades under undersökningsperiodens gång har jag för jämförbarhetens skull kategoriserat boendet församlingsvis efter de församlingar som då fanns eller som etablerades 1883.⁶⁰

Judarnas bosättning 1880 var ännu mer segregerad i Göteborg än i Stockholm. Som nämnts bodde 1880 cirka två tredjedelar av Stockholms östjudar på Södermalm; i Göteborg bodde fyra av fem (81,4 procent) i det som några år senare blev Haga församling och 95 procent i Haga eller Masthugget att jämföra med mindre än fem procent för västjudar (se tabell 7).

Haga var en utpräglad arbetarstadsdel. Samtida beskrivningar lyfte fram fattigdom, trångboddhet, bostadsbrist, dåliga sanitära förhållanden och en allmän stökighet med våld och fylleri. Haga var uppdelat i Västra Haga, Östra Haga och Nya Haga, där Västra Haga beskrevs som ”ett fridfullt territorium” och den bäst och mest bebyggda delen.⁶¹ Symtomatiskt nog bodde bara två judar i Västra Haga 1880, varav den ena var född i Göteborg redan 1819 och hade västjudiska rötter, och den andra var född av östjudiska föräldrar, men gift med en kristen.⁶²

Av de totalt 310 östjudar (inklusive barn) som bodde i Göteborg 1880 tillhör 157 undersökningspopulationen.⁶³ Deras geografiska fördelning inom Göteborg framgår av tabell 8. Den skiljer sig inte särskilt mycket från den judiska totalbefolkningen i Göteborg.

Hur var det då med den geografiska rörligheten inom Göteborg? Som framgår av tabell 9 bodde 84 av judarna i undersökningspopulationen i Göteborg 1920 (eller alternativt referensår). Av dessa var drygt hälften, 45, bosatta i Göteborg redan som barn, resten hade flyttat dit främst ifrån Götaland. Av de 45 som bodde kvar i Göteborg levde bara en mindre del kvar i de församlingar där de främst bott som barn: Haga och Annedal (vilket 1908 brutits ut främst

⁶⁰ Min omvandling av stadens rotar, kvarter och stadsdelar till församlingar är gjord i enlighet med *Göteborgs adress- och industrikalender 1888*, s. 155.

⁶¹ Lundqvist 2023a, s. 186–189.

⁶² Databasen Judarna i Sverige 1880.

⁶³ Pia Lundquist har noterat 288 östjudar i Göteborg 1880 (Lundquist 2023a, s. 190). Att jag har fler (310) beror på att jag kompletterat med judar som inte fanns med i folkräkningen 1880 men som bevisligen bodde i Göteborg då.

Tabell 7. Judars boendemönster i Göteborg 1880

	TOTALT		varav			
			östjudar		västjudar	
Församling	N	%	N	%	N	%
Carl Johan	7	1,0 %	0		7	1,6 %
Masthugget	43	5,9 %	40	13,5 %	3	0,7 %
Haga	257	35,1 %	241	81,4 %	16	3,7 %
Kristine	68	9,3 %	3	1,0 %	65	14,9 %
Domkyrko	358	48,8 %	12	4,1 %	346	79,2 %
Gamlestad	0		0		0	
Totalt	733	100 %	296	100 %	437	100 %
Okänt	17		14		5	
TOTALSUMMA	750		310		440	

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Församlingar efter indelning 1883 då Haga och Masthugget bröts ut ur Domkyrkoförsamlingen och Kristine bildades av Nordstadens kvarter.

Tabell 8. Undersökningspopulationens boendemönster i Göteborg 1880

Församling	N	%
Carl Johan	0	
Masthugget	24	15,8 %
Haga	120	78,9 %
Kristine	1	0,7 %
Domkyrko	7	4,6 %
Gamlestad	0	
Totalt	152	100 %
Okänt	5	
TOTALSUMMA	157	

Källa och anm.: se tabell 7.

ur Haga). Över 70 procent hade flyttat till mer välbärgade och oftast mer centralt belägna församlingar (Kristine, Domkyrko, Oskar Fredrik och Vasa).

I Göteborg skedde alltså samma stora omflyttning från mer fattiga delar i staden till mer välbärgade som i Stockholm. Denna geografiska mobilitet sammanfaller med en uppåtgående socioekonomisk mobilitet som undersöks i delundersökning 5.

Tabell 9. Geografisk rörlighet hos personer i undersökningspopulationen som bodde i Göteborg 1920 (eller alternativt referensår)

Församling	Samtliga		De som bodde i Göteborg 1880		De som inte bodde i Göteborg 1880	
	N	%	N	%	N	%
Carl Johan	2	2,4 %	0	0 %	2	5,1 %
Masthugget	1	1,2 %	1	2,2 %	0	0,0 %
Haga	12	14,3 %	4	8,9 %	8	20,5 %
Kristine	7	8,3 %	5	11,1 %	2	5,1 %
Domkyrko	16	19,0 %	10	22,2 %	6	15,4 %
Gamlestad	0		0	0 %	0	0 %
Annedal	12	14,3 %	9	20,0 %	3	7,7 %
Oskar Fredrik	16	19,0 %	9	20,0 %	7	17,9 %
Vasa	18	21,4 %	7	15,6 %	11	28,2 %
Totalt	84	100 %	45	100 %	38	100 %

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Annedal bildades 1908 genom utbrytning av främst Haga men delvis Masthuggets församlingar; Oskar Fredrik bildades 1908 genom utbrytning ut Masthuggets församling; Vasa bildades 1908 genom utbrytning ur Vasa församling.

Bosättningsmönster i övriga Sverige

Någon motsvarande undersökning av migration inom en och samma stad för undersökningspopulationen låter sig inte göras för rikets tredje stad, Malmö. Av de 62 judar i undersökningspopulationen som bodde där 1880 fanns bara fem kvar i staden 1920 eller alternativt referensår; hela tre av dem hade för övrigt avlidit före 1920. Det visar sig att en majoritet, 35 stycken, hade emigrerat medan 22 bodde i Sverige och 5 avlidit som barn. Av de Sverigeboende var det bara tre som bodde i Stockholm och resten i Götaland inklusive de fem i Malmö.⁶⁴

Det är av samma skäl – alltför få exempel – inte fruktbart att närmare försöka sig på en analys vad gäller rörligheten för judar från andra städer.

⁶⁴ Databasen Judarna i Sverige 1880. De 35 utlandsboende fördelar sig enligt följande: USA 16, ”troligen USA” 6, Norge 8, Danmark 2, Storbritannien 1, Tyskland 1, ”troligen utomlands” 1. När det gäller boendemönster generellt bland judarna i Malmö har författaren Arne Järtelius undersökt boendet vid årsskiftet 1910/1911 och visat på en stor skillnad mellan dem som kommit före 1905 respektive dem som kom efter 1905; de förra bodde nästan uteslutande innanför kanalen i Malmö och de senare till stor del på eller omkring arbetarstadsdelen Möllevången; Järtelius 2017, s. 6.

Delundersökning 3

Bosättningsmönster i USA

I den tredje delstudien undersöks bosättningsmönstret för dem som emigrerade till USA.

Som framgått ovan (tabell 2) utvandrade ungefär 25 procent i undersökningspopulationen till USA. Därutöver har 10 procent klassificerats som att de troligen bodde i USA, det vill säga de har bevisligen emigrerat dit men sedan inte kunnat återfinnas i källmaterialet.

Detta är uppenbarligen en betydligt större utvandringsandel än för svenska ungdomar generellt. Enligt en beräkning Emigrationsutredningen gjorde med utgångspunkt från 1890-talets förhållanden utvandrade 22,2 procent av samtliga barn som föddes i Sverige till utlandet. Av dessa kom 7,3 procent tillbaka, varför nettoemigrationen var 14,9 procent; den var högre för kvinnor: 15,74 procent mot 14,01 procent för män. Vid en annan beräkning som utgick från 15 års ålder blev nettoemigrationen något högre: 16,82 procent.⁶⁵

Hur ska denna högre utvandringsbenägenhet bland judar förklaras? Det finns bland många ättlingar till östjudiska invandrare en familjetradition att förfäderna egentligen skulle ha emigrerat till USA, men i brist på pengar inte kommit längre än till Sverige. Kanske var det många som när möjlighet gavs, ville fullborda den ursprungliga emigrationsplanen? I en tidigare kohortstudie undersökte jag förekomsten av vidaremigration från Sverige till USA och andra länder mellan 1880 och 1890. Undersökningspopulationen i denna studie bestod av föräldragenerationen till barnen som studeras i detta projekt. Den visade att ungefär var femte östjude född mellan 1841 och 1860 och som bodde i Sverige 1880 var bosatt i USA tio år senare.⁶⁶

⁶⁵ *Emigrationsutredningen* 1910, s. 61 f.

⁶⁶ Carlsson 2013b, s. 56. Den exakta siffran var 17,1 procent, men det finns skäl att anta att en del av bortfallet, som var på 12,3 procent, bestod av amerikaemigranter.

3. Minst en fjärdedel av alla i undersökningspopulationen emigrerade till USA. Fotot visar emigranter i Göteborg omkring 1905. Fotograf okänd. Wikimedia commons.

Det ska framhållas att flera av de som bodde i USA som vuxna utvandrat dit som barn på 1880-talet tillsammans med sina föräldrar, och då alltså inte själva fattat utvandringsbeslutet. En närmare undersökning av amerikaemigranterna skulle kunna svara på frågan hur många av dem som rest som barn med sina föräldrar och hur många som själva emigrerat som vuxna eller åtminstone unga; någon sådan undersökning har dock inte gjorts här.

Det finns flera tänkbara förklaringar till judarnas högre utvandringsbenägenhet. Judar hade ofta internationella nätverk av släktingar och andra och närde kanske också en önskan att kunna leva ett mer judiskt liv i USA än vad som var möjligt i Sverige med den förhållandevis blygsamma judiska befolk-

Tabell 10. Bosättningsmönster 1920 (eller alternativt referensår) för personer som utvandrade till USA jämfört med samtliga Sverigefödda i USA 1920 och samtliga judar i USA 1917

	Undersökningspopulationen		Sverigefödda	Judar, samtliga
Geografiska områden	N	%	%	%
New England	22	12,0 %	10,7 %	8,6 %
<i>varav Massachusetts</i>	13	7,1 %	6,1 %	5,6 %
Middle Atlantic	82	44,6 %	13,4 %	61,3 %
<i>varav New York</i>	69	37,5 %	8,5 %	47,3 %
<i>varav Pennsylvania</i>	10	5,4 %	3,2 %	9,5 %
East North Central	39	21,2 %	26,5 %	15,7 %
<i>varav Illinois</i>	20	10,9 %	16,9 %	7,3 %
<i>varav Michigan</i>	16	8,7 %	3,9 %	1,9 %
West North Central	19	10,3 %	30,1 %	4,5 %
<i>varav Minnesota</i>	6	3,3 %	17,9 %	0,9 %
<i>varav Missouri</i>	11	6,0 %	0,8 %	2,4 %
South Atlantic	3	1,6 %	0,7 %	4,0 %
East South Central	2	1,1 %	0,1 %	1,3 %
West South Central	5	2,7 %	1,0 %	1,6 %
Mountain	4	2,2 %	5,0 %	0,7 %
Pacific	8	4,3 %	12,4 %	2,4 %
TOTALT	184	100 %	100 %	100 %
Okänd stat	7			

Källor: Databasen Judarna i Sverige 1880; Carpenter 1927 (för Sverigefödda); Linfield 1929 (för judar i USA).

ningen. Kanske hade den inte obetydliga antisemitismen och östjudefobin i Sverige också viss betydelse, även om sådan givetvis också förekom i USA.

Hur såg bosättningsmönstret ut för de judar i undersökningspopulationen som emigrerade till USA? De har återfunnits i 28 stater. För att göra redovisningen mer lätthanterlig har staterna delats upp i nio geografiska områden.⁶⁷ I tabell 10 jämförs utfallet dels med svenskar generellt i USA 1920, dels med judar i USA 1917.

Undersökningspopulationens bosättningsmönster i USA skiljer sig som synes avsevärt från bosättningsmönstret bland Sverigefödda i USA. Fyra gånger större andel av undersökningspopulationen än de Sverigefödda bodde i New York (varav en stor majoritet i New York City). På motsvarande

⁶⁷ Efter Carpenter 1927, s. 352.

sätt valde relativt få i undersökningspopulationen typiska ”svensk-stater” som Minnesota där nästan sex gånger fler Sverigefödda bodde, men även exempelvis Illinois. Bosättningsmönstret liknade härvidlag mer judars bosättningsmönster generellt i USA. New York var den största magneten för judiska invandrare i USA; nästan hälften av alla judar i USA bodde 1917 i denna delstat. Även om andelen i undersökningspopulationen inte var riktigt lika stor, så ligger den ändå på 37,5 procent. Nästan alla hamnade i New York City, främst på Manhattan och i Brooklyn.

Delundersökningar 4–5

Intergenerationell mobilitet

Delundersökningarna 4 och 5 rör intergenerationell mobilitet hos undersökningspopulationen, det vill sägas deras socioekonomiska position jämfört med föräldragenerationen. Den fjärde delundersökningen undersöker den *horisontella* intergenerationella rörligheten. I vilken utsträckning ägnade sig undersökningspopulationen åt yrken i andra ekonomiska sektorer än sina föräldrar? Den femte delundersökningen undersöker den *vertikala* intergenerationella socioekonomiska rörligheten. Vilken socioekonomisk position hade undersökningspopulationen jämfört med föräldragenerationen? Eller för att använda vardagsspråk: i vilken utsträckning gjorde dessa barn till östjudar en klassresa?

Resultaten särredovisas för män respektive kvinnor; de senare är också indelade i gifta och ogifta. Totalt finns 434 män i undersökningspopulationen. Om vi räknar bort dem som avlidit före 21 års ålder eller som kategoriserats som boende i ”troligen USA” eller ”troligen utomlands” återstår 358. För så gott som alla dessa har ett yrke kunnat noteras 1920 (eller alternativt referensår).

Totalt finns 423 kvinnor i undersökningspopulationen. Om de som avled före 21 års ålder liksom de som kategoriserats som boende ”troligen i USA” eller ”troligen utomlands” räknas bort återstår 347. Av dessa var 222 gifta, 78 ogifta, 29 änkor, 3 fränskilda och 15 med okänt civilstånd år 1920 (eller alternativt referensår).

För *gifta* kvinnor, liksom för fränskilda och änkor, angavs i regel dock inte yrkestitel i folkbokföringsmaterialet, även om många av dem sannolikt de facto yrkesarbetade, hade egna rörelser eller var verksamma i sin makes rörelse. Säkert skulle några flera yrkestitlar kunna erhållas om man anlitade flera typer av källmaterial, men det skulle vara mycket tidsödande och inte

arbetsekonomiskt motiverat. För gifta kvinnor har därför istället deras mäns yrkestitel använts som mått på socioekonomisk tillhörighet.

När det gäller de *ogifta* kvinnorna anges dock yrkestitel för cirka 60 procent, vilket motiverar att dessa särredovisas. För övriga kategorier (gifta, frånskilda och änkor) anges detta bara i enstaka fall.

Metod för att bestämma yrkestitlar

Ett första steg i undersökningen var att fastställa varje individs yrkestitel vid vuxen ålder, det vill säga 1920 eller alternativt referensår. För alla som bott kvar i Sverige har yrkestiteln noterats enligt vad som angivits i församlingsboken för den församling vederbörande var skriven i; för personer bosatta i Stockholm har motsvarande uppgift hämtats från den civila bokföringen. Eftersom dessa längder förs löpande har det i vissa fall varit svårt att fixera vilken titel som gällde just 1920. I enstaka fall har därför folkräkningen 1920 konsulterats; denna finns digitiserad på Riksarkivets webbplats men är inte registrerad eller sökbar på namn. I de fall personen avlidit före 1920, men nått vuxen ålder, har yrkestiteln vid dödsfallet noterats.

För personer som var bosatta i USA har yrkestiteln hämtats främst från census (folkräkningen) 1920, men också från andra källor, beskrivna ovan. I de fall personen avlidit före 1920, men nått vuxen ålder, har yrkestiteln vid dödsfallet noterats.

För personer bosatta i Norge har yrkestiteln hämtats från folkräkningen 1920 eller andra alternativa källor (se ovan). För personer bosatta i Danmark har yrkestiteln hämtats från folkräkningen 1921 eller alternativa källor (se ovan). För personer bosatta i övriga länder har yrkestiteln hämtats från en rad olika källor (se ovan).

Klassificering av yrkestitlar

Efter att yrkestitlar har noterats för samtliga, eller åtminstone för nästan alla, individer i undersökningspopulationen, har dessa titlar klassificerats. All sådan klassificering är naturligtvis vansklighet att göra och det finns många källkritiska problem såväl med att fastställa som att klassificera yrkestitlar.

Kan man vara säker på att en enskild person verkligen arbetade med det som anges i församlingsböcker och annat källmaterial? En del yrkestitlar är dessutom svårklassificerade och något perfekt klassificeringssystem existerar naturligtvis inte. Men givet den stora undersökningspopulationen är det ändå fruktbart och relevant att göra dylika klassificeringar för att få svar på de ställda frågorna.

Det är två typer av klassificeringar som är av intresse. Den ena mäter ekonomiska sektorer, *vad* en person sysslade med snarare än socioekonomisk status. För detta ändamål har jag använt mig av klassificeringssystemet HISCO som är ett hjälpmedel för att besvara frågan som ställts i delundersökning 4: den horisontella intergenerationella rörligheten. Den andra klassificeringen gäller socioekonomisk status och är ett verktyg för att besvara frågan i delundersökning 5: den vertikala intergenerationella rörligheten. För detta ändamål har jag använt mig av det tolvgradiga internationella klassificeringssystemet HISCLASS, som i sin tur bygger på HISCO. Bägge dessa klassificeringssystem presenteras närmare nedan.

Delundersökning 4

Den horisontella intergenerationella rörligheten

I denna delundersökning undersöks den horisontella intergenerationella rörligheten hos undersökningsgruppen. I vilken utsträckning ägnade de sig åt yrken i andra ekonomiska sektorer än sina föräldrar?

För att undersöka detta har jag alltså använt mig av HISCO, ett internationellt och enhetligt klassificeringssystem som använts för tidsperioden 1700–1970. HISCO har utarbetats gemensamt av flera institutioner runt om i världen, från Sverige främst Demografiska databasen vid Umeå universitet och Stockholms stadsarkiv. En viktig aktör har varit det Internationella institutet för socialhistoria i Amsterdam (IISG), som under 1990-talet var ledande i ett internationellt projekt om social rörlighet. Systemet baserades på FN:s klassificeringssystem ISCO68 (*International Standard Classification of Occupations*, 1968) och kallades *Historical ISCO*, förkortat HISCO.

Titelkodningen utgår endast från yrkestiteln och inte utifrån några andra variabler såsom inkomsttaxering eller dylikt. Den mäter alltså funktionen i yrket, vad en person ”gjorde”, snarare än ekonomisk status och medger en sektoranalys snarare än en socioekonomisk analys. En fördel med att använda HISCO är jämförbarheten, såväl över tid som över rum.⁶⁸

I HISCO delas yrken in i sju huvudgrupper, som var och en består av ett antal undergrupper, totalt 83. Undergrupperna delas i sin tur in i 284 enheter inom vilka totalt närmare 2 000 yrken finns kategoriserade. Varje yrke har fått en unik femsiffrig kod, exempelvis har de svenska yrkestitlarna handlare och skrädderiarbetare fått kodnummer 41030 respektive 79100. En manual

⁶⁸ Exempel där svenska forskare använt HISCO är Hayen 2007 och Söderqvist 2023. Även den finländska historikern Laura Katarina Ekholm har i sin undersökning av den judiska befolkningen i Helsingfors 1915, 1930 och 1972 använt sig av HISCO; Ekholm 2013.

Tabell 11. Huvudgrupper i HISCO

Kod	Gruppnamn
0–1	Fria yrkesutövare och tekniker
2	Administratörer, förvaltare och tjänstemän
3	Kontorister och tjänstemän
4	Handlare och försäljare
5	Servicearbetare
6	Jordbrukare och jordbruksarbetare
7–9	Hantverkare och arbetare

Källa: van Laauwen, Mass & Miles 2002. Svensk översättning enligt Hayen 2007, s. 61, och Söderqvist 2023, s. 230.

utarbetades och publicerades 2002.⁶⁹ En sökbar databas för yrkeskategorisering finns online på <https://historyofwork.iisg.amsterdam>.

Nästan alla östjudar i Sverige år 1880 arbetade som sagt inom detaljhandeln. Fortsatte denna sektor att dominera nästa generations yrkesverksamhet? Det fanns säkert ofta starka incitament att fortsätta föräldrarnas handelsaktiviteter under en tid då handelssektorn expanderade starkt i Sverige; som nämnts femdubblades antalet handlande i landet mellan 1870 och 1920, från 11 000 till 54 000.⁷⁰

Å andra sidan var det kanske önskvärt för barnen till denna äldre generation av östjudar att lämna det yrke som så dominerat föräldragruppen och som judar ofta traditionellt förknippades med.⁷¹ Eftersom barnen inte hade samma språkliga hinder att övervinna som sina föräldrar fanns också bredare möjligheter vid val av yrke. Allt fler torde också ha accepterat anställningar som krävde arbete på lördagar; för många av invandrarnas barn var det troligen inte lika viktigt som för föräldragenerationen att undvika arbete på sabbaten.

⁶⁹ van Leeuwen, Mass & Miles 2002. HISCO förklaras även i Hayen 2007, s. 59–61 och i Söderqvist 2023, s. 230–232. Tack till Jonas Söderqvist för boklån.

⁷⁰ Carlsson 1966, s. 95.

⁷¹ Denna ensidighet berodde ursprungligen på regelverket som länge uteslöt judar från exempelvis de flesta hantverk eller statliga anställningar. Inom judiska kretsar hade man periodvis sett denna ensidighet som ett problem, därav exempelvis etablerandet av Israelitiska Ynglingaföreningen 1819 för att stimulera till andra yrkesval. De invandrade östjudarnas ensidighet i yrkesval har dock främst sitt ursprung i att handelsverksamhet var en ur flera aspekter lämplig sysselsättning för nyinvandrade, ortodoxa judar, vilket avhandlats ovan.

Det finns empiri som indikerar att koncentrationen till handelsyrken minskade med tiden. Enligt Rita Bredefeldts undersökning var 68 procent av alla judar i Sverige år 1904 aktiva inom handel och samfärdsel, en siffra som hade sjunkit till cirka 57 procent år 1920. Dock görs, vilket Bredefeldt också påpekar, ingen åtskillnad mellan östjudar, svenskfödda judar och andra västjudar. Siffrorna är med andra ord inte helt jämförbara med vad som kommer fram i föreliggande undersökning, men tendensen är ganska tydlig.⁷²

Medan Bredefeldt har undersökt hela den judiska befolkningen ur ett övergripande perspektiv, har Per Hammarström undersökt judar och deras barn i en regionalt begränsad men tematiskt bred socioekonomisk och kulturhistorisk mikrostudie över judar i Sundsvall och andra orter i Mellannorrland mellan 1870 och 1940. Eftersom så gott som alla judar bosatta där var östjudar eller barn till östjudar är siffrorna mer jämförbara med min undersökning, även om det kvantitativa underlaget inte är särskilt stort. Hammarström har indelat yrkena i tre sektorer, "handel och samfärdsel", "industri och hantverk" och "allmän tjänst och fria yrken". Undersökningen visar att 25 av 37 taxerade judar år 1890 sysslade med vad som rubricerades som "handel och samfärdsel", 9 med "industri och hantverk" och 3 med "allmän tjänst och fria yrken". Trettio år senare hade en viss förskjutning skett så att 22 av 40 taxerade judar sysslade med "handel och samfärdsel", 9 med "industri och hantverk" och 9 med "allmän tjänst och fria yrken".⁷³

Hur ser då resultatet av föreliggande undersökning ut? Som framgår av tabell 12 skedde en stark förskjutning mellan generationerna. Medan 93 procent av den manliga undersökningspopulationen var barn till fäder inom kategorin "handlare och försäljare" tillhörde bara hälften själva denna kategori som vuxna. Istället arbetade många inom sektorer inom vilka deras fäder i mycket liten utsträckning verkade. En femtedel var hantverkare och arbetare av olika slag, en åttondel "administratörer, förvaltare och tjänstemän" (exempelvis direktörer, fabrikörer, hushållsföreståndare, avdelningschefer) och ungefär en tiondel var "fria yrkesutövare och tekniker" (exempelvis akademiker av olika slag, lärare, fotografer).

⁷² Bredefeldt 2008, s. 54–58. För 1904 byggde uppgifterna på den inventering som Dissenterskattkommittén gjorde av alla invånare i Sverige som inte tillhörde statskyrkan.

⁷³ Hammarström 2007, s. 140.

**Tabell 12. Horisontell intergenerationell rörlighet 1880–1920
(eller alternativt referensår), fäder och söner**

		Söner 1920 eller alt. referensår		Deras fäder 1880	
		N	%	N	%
0–1	Fria yrkesutövare och tekniker	37	10,9 %	2	0,6 %
2	Administratörer, förvaltare och tjänstemän	43	12,6 %	0	0 %
3	Kontorister och tjänstemän	10	2,9 %	2	0,6 %
4	Handlare och försäljare	167	49,1 %	325	92,9 %
5	Servicearbetare	18	5,3 %	1	0,3 %
6	Jordbrukare och jordbruksarbetare	1	0,3 %	0	0 %
7–9	Hantverkare och arbetare	64	18,8 %	20	5,7 %
	SUMMA	340	100 %	350	100 %
	Okänt; ej angivet	18		8	
	TOTALSUMMA	358		358	

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Ej inräknade är de 15 som avled före 21 års ålder, de 42 som kategoriserats som bosatta i "USA/troligen" och de 18 som kategoriserats som bosatta i "utlandet/troligen". I dessa fall är så gott som alltid yrket som vuxen okänt.

Vad gäller undersökningspopulationens yrkesfördelning över sektorer 1920 kan den också jämföras med S. Olof Valentins redovisning av hela Sveriges judiska befolkning 1920, som dock alltså inte jämför förändringar över tid. Valentin delade in yrkena i sex sektorer. Den sektor som flest judar var verksamma i, Handel och samfärdsl, motsvaras av grupp 4 i HISCO-klassificeringen, "Handlare och försäljare". Valentin redovisar en andel på 47,5 procent, det vill säga nästan exakt samma andel som undersökningspopulationen (49,1 procent). Den näst största sektorn, "Industri och hantverk", motsvaras ganska väl av grupp 7–9 i HISCO-klassificeringen, hantverkare och arbetare. Här är dock andelen betydligt större i hela den judiska befolkningen, 27,1 procent mot 18,8 procent för undersökningspopulationen.⁷⁴ Detta kan förklaras med att en relativt stor andel av de judar som inflyttade från Ryssland under början av 1900-talet var hantverkare och arbetare.⁷⁵

Är det några skillnader mellan de män som hamnade i Sverige, USA respektive övriga länder? Som framgår av tabell 13 är det nästan inga skillnader alls mellan de personer som bodde kvar i Sverige och de som flyttade till

⁷⁴ Valentin 1924, s. 554–557. För undersökningspopulationen, se tabell 12 ovan.

⁷⁵ Carlsson 2021c, s. 173.

Tabell 13. Den manliga undersökningspopulationens yrken 1920 (eller alternativt referensår), fördelade på sektorer och boendeland

		Bosatta i Sverige		Bosatta i USA		Bosatta i övriga länder	
		N	%	N	%	N	%
0–1	Fria yrkesutövare och tekniker	18	9,9 %	9	8,0 %	10	21,7 %
2	Administratörer, förvaltare och tjänstemän	25	13,7 %	15	13,4 %	3	6,5 %
3	Kontorister och tjänstemän	7	3,8 %	3	2,7 %	0	0,0 %
4	Handlare och försäljare	90	49,5 %	57	50,9 %	20	43,5 %
5	Servicearbetare	9	4,9 %	7	6,3 %	2	4,3 %
6	Jordbrukare och jordbruksarbetare	0	0	0		1	2,2 %
7–9	Hantverkare och arbetare	33	18,1 %	21	18,8 %	10	21,7 %
	SUMMA	182	100 %	112	100 %	46	100 %
	Okänt; ej angivet	3		6		9	
	TOTALSUMMA	185		118		55	

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Övriga länder: Norge 14, Storbritannien 10, Tyskland 10, Danmark 6, Afrika 5 (varav Sydafrika åtminstone 4), Kanada 4, Frankrike 2, Australien 1, Polen 1, Schweiz 1, Ungern 1.

USA. När det gäller de individer som bodde i övriga länder finns dock vissa differenser. En något mindre andel sysslade med handel och försäljning och en betydligt större andel var fria yrkesutövare och tekniker. Delpopulationen som bodde i övriga länder är emellertid ganska liten, så några alltför vittgående slutsatser bör inte dras av detta.

Är det någon skillnad mellan könen vad yrkesfördelningen angår? Som ovan konstaterats noterades yrkestitlar för kvinnor nästan bara för ogifta. Totalt fanns, som redan nämnts, 78 sådana, varav 65 bodde i Sverige 1920 (eller alternativt referensår). Som framgår av tabell 14 är det något större spridning mellan de olika sektorerna än för män (tabell 12). En mindre andel av kvinnorna (38,3 procent) hamnar inom gruppen ”handlare och försäljare” än männen (49,1 procent) och en något större andel inom grupperna 0–1, 2 och 3. Några ogifta kvinnor sögs upp av dåtidens utpräglade kvinnoyrken inom tjänstesektorn såsom kontorister och hushållsföreståndare. De fem som tillhörde gruppen ”Fria yrkesutövare och tekniker” hade yrkestitlarna arkivarie, fotograf, lärarinna, gymnastikdirektör och revisor; den senare bosatt i USA.

**Tabell 14. Horisontell intergenerationell rörlighet 1880–1920
(eller alternativt referensår), fäder och ogifta döttrar**

	Gruppnamn	Döttrar 1920 eller alt. referensår		Deras fäder 1880	
		N	%	N	%
0–1	Fria yrkesutövare och tekniker	5	10,6 %	2	2,6 %
2	Administratörer, förvaltare och tjänstemän	8	17,0 %	0	0,0 %
3	Kontorister och tjänstemän	6	12,8 %	0	0,0 %
4	Handlare och försäljare	18	38,3 %	73	93,6 %
5	Servicearbetare	1	2,1 %	0	0,0 %
6	Jordbrukare och jordbruksarbetare	0	0,0 %	0	0,0 %
7–9	Hantverkare och arbetare	9	19,1 %	3	3,8 %
	TOTALT	47	100 %	78	100 %
	Okänt; ej angivet	31		0	
	TOTALSUMMA	78		78	

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Av totalt 423 kvinnor i undersökningspopulationen återstår 347 sedan de 19 som avlidit före 21 års ålder räknats bort, liksom de 40 som kategoriserats som "troligen bosatta i USA" och de 17 som kategoriserats som "troligen bosatta i utlandet". Av dessa 347 var 78 ogifta, varav yrkestitlar noterats för 47.

Det finns alltför få fall där yrkestitel noterats för kvinnor bosatta utanför Sverige för att relevanta jämförelser ska kunna göras mellan olika länder. Bland de kvinnor som 1920 eller alternativt referensår var änkor finns yrkestitlar bara noterade för 3 av 29. Ingen yrkestitel finns angiven för någon av de tre fränskilda kvinnorna, och bland dem med okänt civilstånd finns yrkestitel endast för 2 av 13.

Eftersom gifta kvinnor i regel står utan yrkesbeteckning i folkbokföringen, har deras horisontella intergenerationella rörlighet mätts genom att jämföra deras mäns yrkestitlar med deras fäders yrkestitlar 1880. Detta redovisas i tabell 15.

Fanns det då några skillnader mellan männen i undersökningspopulationen och kvinnornas äkta makar? Den stora skillnaden är att påfallande fler av de senare tillhör gruppen 4, handlare och försäljare. Med andra ord: döttrarna blev genom sina mäns yrken i större utsträckning än sönerna kvar i den sektor där nästan alla av deras fäder hade verkat. Skillnaden är också påtaglig mellan ogifta kvinnor och gifta kvinnor. För att sammanfatta: 49 procent av sönerna verkade i handelssektorn (se tabell 12), 38 procent av de

**Tabell 15. Horisontell intergenerationell rörlighet 1880–1920
(eller alternativt referensår), fäder och gifta döttrars makar**

		Döttrars män 1920 eller alt. referensår		Deras fäder 1880	
		N	%	N	%
0–1	Fria yrkesutövare och tekniker	19	8,8 %	2	0,9 %
2	Administratörer, förvaltare och tjänstemän	19	8,8 %		0,0 %
3	Kontorister och tjänstemän	4	1,9 %		0,0 %
4	Handlare och försäljare	131	60,9 %	199	92,1 %
5	Servicearbetare	5	2,3 %	1	0,5 %
6	Jordbrukare och jordbruksarbetare	1	0,5 %		0,0 %
7–9	Hantverkare och arbetare	36	16,7 %	14	6,5 %
	SUMMA	215	100 %	216	100 %
	Okänt; ej angivet	7		6	
	TOTALSUMMA	222		222	

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Av totalt 423 kvinnor i undersökningspopulationen återstår 347 sedan de 19 som avlidit före 21 års ålder räknats bort, liksom de 40 som kategoriserats som "troligen bosatta i USA" och de 17 som kategoriserats som "troligen bosatta i utlandet". Av dessa 347 var 222 gifta, varav yrkestitlar noterats för 215 av deras män.

ogifta kvinnorna (se tabell 14) och 60 procent av de gifta kvinnorna genom sina män (se tabell 15).

Är det några skillnader mellan de kvinnor som hamnade i Sverige, USA respektive övriga länder? Eftersom yrkestitel kunnat noteras endast på relativt få av de utomlands boende kvinnor som var ogifta, frånskilda eller änkor är det endast fruktbart att jämföra undersökningspopulationens män med kvinnornas makar.

Som synes av tabell 16 finns det inga större skillnader mellan dem som bodde i Sverige och dem som bodde i övriga länder, USA borträknat. Däremot sticker resultatet för dem som bodde i USA ut något. En mindre andel av kvinnorna hamnade, genom sina män, i gruppen 4, handlande och försäljare, medan en betydligt större del hamnade i sektor 7–9, hantverkare och arbetare. Detta tyder på en viss socioekonomisk nedåtgående rörlighet jämfört med föräldragenerationen, vilket närmare undersöks i delundersökning 5.

Tabell 16. Den kvinnliga undersökningspopulationens makars yrken 1920 (eller alternativt referensår), fördelade på sektorer och boendeland

		Bosatta i Sverige		Bosatta i USA		Bosatta i övriga länder	
		N	%	N	%	N	%
0–1	Fria yrkesutövare och tekniker	10	8,3%	5	8,6 %	4	10,8 %
2	Administratörer, förvaltare och tjänstemän	12	10,0%	2	3,4 %	5	13,5 %
3	Kontorister och tjänstemän	3	2,5%	1	1,7 %	0	0 %
4	Handlare och försäljare	76	63,3 %	31	53,4 %	24	64,9 %
5	Servicearbetare	4	3,3%	1	1,7 %	0	0 %
6	Jordbrukare och jordbruksarbetare	0	0,0 %	0	0,0 %	1	2,7 %
7–9	Hantverkare och arbetare	15	12,5%	18	31,0 %	3	8,1 %
	SUMMA	120	100 %	58	1	37	100 %
	Okänt; ej angivet	0		1		6	
	TOTALSUMMA	120		59		43	

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Övriga länder: Norge 14, Storbritannien 10, Tyskland 10, Danmark 6, Afrika 5 (varav Sydafrika åtminstone 4), Kanada 4, Frankrike 2, Australien 1, Polen 1, Schweiz 1, Ungern 1.

Delundersökning 5

Den vertikala intergenerationella rörligheten

I den femte delundersökningen undersöks den vertikala intergenerationella socioekonomiska rörligheten hos undersökningspopulationen jämfört med föräldragenerationen. Hur skilde sig deras socioekonomiska status åt? I vilken utsträckning gjorde undersökningspopulationen klassresor?

Hur ska då det abstrakta och långt ifrån entydiga begreppet ”klass” operationaliseras? Hur ska klassposition och socioekonomisk status mätas? I denna undersökning har klass mätts genom noteringar av yrkestitlar i folkbokföring med mera, men också med hjälp av uppgifter om beskattningsbar inkomst.

Som verktyg för att kategorisera yrkestitlar har jag använt mig av HISCLASS, ett system för att beskriva och undersöka social stratifiering, ett slags klassschema. HISCLASS lanserades av de nederländska sociologerna Marco van Leeuwen och Ineke Mass och har också exempelvis använts av den svenska ekonomhistorikern Jonas Söderqvist. Konstruktörerna menar att schemat är användbart från 1600-talet och en bit in på 1900-talet.⁷⁶

Med utgångspunkt i de yrkeskategorier som finns listade i HISCO har dessa i HISCLASS omvandlats till ett klassschema enligt vissa kriterier: kroppsarbete/icke-kroppsarbete, kvalifikationsnivå, grad av tillsyn och ekonomisk sektor.⁷⁷ HISCLASS finns både i en 7-gradig version och i en 12-gradig, av vilka jag valt att använda den senare.

Ett alternativt klassificeringssystem som jag övervägt att använda är det som konstruerades på 1970-talet av socialhistoriker vid Uppsala universitet vilka undersökte tidsperioden 1870–1910, det vill säga nästan samma tidsperi-

⁷⁶ van Leeuwen & Maas 2011, s. 14. Se ibid, s. 11–27 för en diskussion om yrken, samhällsklass och rang och hur HISCLASS förhåller sig till andra klassscheman, exempelvis EGP, som fått namn av sociologerna Robert Erikson, John Goldthorpe och Lucienne Portocarero.

⁷⁷ van Leeuwen & Maas 2011; Söderqvist 2023, s. 57.

Tabell 17. HISCLASS 12-gradiga indelning av yrkestitlar

Kod	Gruppnamn	Exempel på yrkestitlar ur databasen Judarna i Sverige 1880
1	Högre chefer	Direktörer, fabrikörer, disponenter, konsuler, bankdirektörer, hotellägare m.m.
2	Högre tjänstemän och akademiker	Advokater, arkitekter, läkare, tandläkare, lärare, civilingenjörer, rabbiner m.m.
3	Lägre chefer	Fr.a. grosshandlare, även en del managers m.m.
4	Lägre tjänstemän, handlande m.m.	Fr.a. handlande av olika slag, men även agenter, handelsresande, bokhållare m.m.
5	Lägre kontors- och handelsanställda	Fr.a. försäljare/ <i>salesmen</i> , men även handelsbiträden, kontorister m.m.
6	Förmän	
7	Facklärdade arbetare	Fr.a. olika hantverksyrken: bokbindare, tapetserare, urmakare m.m.
8	Bönder och fiskare	<i>Farmer</i>
9	Ej facklärdade ("lower skilled") arbetare	Barberare, målare, kypare, servitörer m.m.
10	Ej facklärdade ("lower skilled") jordbruksarbetare	
11	Grovarbetare m.m. ("unskilled workers")	Arbetare, sjömän, gårdfarihandlare
12	Jordbruksarbetare, okvalificerade ("unskilled")	

Källa: van Leeuwen & Maas 2011, s. 57. Översättning till svenska efter Söderqvist 2023, s. 57, med viss modifiering.

od som föreliggande undersökning. Klassificeringen i åtta undergrupper var ganska lik den som senare gjordes i HISCLASS: I a) Storföretagare, godsägare; I b) Högre tjänstemän, akademiker; II a) Småföretagare inom industri och handel, hantverkare med mästartitel; II b) Lägre tjänstemän, affärsanställda, arbetsledare; III Bönder, brukare, arrendatorer; IV Hantverkare utan mästartitel, kvalificerade yrkesarbetare; V a) Okvalificerade arbetare inom industri och stadsnäring; V b) Jordbruksarbetare, anställda inom husligt arbete.⁷⁸

En fördel med att välja denna klassificering hade varit att författarna kunde visa att stratifieringen överensstämde bra med inkomstuppgifter enligt taxeringslängderna.⁷⁹ Jag valde dock att använda mig av HISCLASS med tanke på att den är internationellt etablerad och erbjuder jämförelser både i tid och

⁷⁸ Kronborg & Nilsson 1975, s. 278–282. Ett annat exempel på användandet av samma sociala stratifiering är Norman 1974.

⁷⁹ Kronborg & Nilsson 1975, s. 193 f. Författarna jämförde inkomstuppgifter för invånare i Halmstad 1884, 1900 och 1910.

rum. Eftersom HISCLASS-klassificeringen dessutom ganska väl överensstämmer med Uppsalahistorikernas är det sannolikt att även den överensstämmer med taxeringslängdernas inkomstuppgifter.

Jag har dock gjort en modifiering som har betydelse för analysen. Det gäller yrkestiteln "krämare", en yrkestitel som 1880 anges för fäder till 109 av barnen i undersökningspopulationen.⁸⁰ I HISCO har den fått koden 41030 (samma som "handlare" och en rad specificerade typer av sådana: bokhandlare, blomsterhandlare, diversehandlare, färghandlare, klädeshandlare med mera), vilket innebär att den i HISCLASS hamnar i grupp 4, det vill säga samma som handlare. Jag menar dock att krämare snarare bör likställas med gårdfarihandlare och kringförande handlare, och har därför gett dem samma HISCO-kod (45220) som dessa, varför de i hamnat i grupp 11 i HISCLASS.

Skälet till denna modifiering är att yrkestiteln krämare vid denna tid i huvudsak torde ha använts pejorativt, vilket också framgår av *Svenska Akademiens ordboks* beskrivning 1938: "person som säljer kramvaror, specierier o.d. i minut, kramhandlare, minuthandlare; sedan ganska långt tillbaka, *då icke förhållanden under äldre tid åsyftas, med mer l. mindre ringaktande l. förklennande innebörd*" (min kursivering).⁸¹ Yrkestiteln hade alltså med tiden fått en nedsättande innebörd, och det är högst sannolikt att folkbokföringsansvariga använde den för att särskilja gårdfarihandlare från "vanliga" handlande. Gårdfarihandel bedrevs också i en slags gråzon, och ofta utan tillstånd. En naturlig följd av detta blev att titeln ganska sällan förekom i folkbokföringen.

Nästan alla som i folkbokföringen kallades krämare 1880 bodde i Malmö eller Lund. Samma år beskrev Magistraten i Lund i sin rapport till länsstyrelsen dessa judar, vilka under 1870-talet inflyttat till staden, ytterst negativt:

denna tillväxt [är] icke någon företeelse af samhällsglädjande art. De flesta af här bosatte judar äro nemligen i torftiga ekonomiska omständigheter men hafva riklig afkomma, hvadan samhället med temlig visshet kan motse en betydlig ökad fattigbörd för deras skull. Dertill kommer att de utmärka sig för allt annat än ordning, redbarhet, laglydnad och fridsamhet.⁸²

⁸⁰ Många krämare var fäder till flera barn. Totalt finns i databasen 1880 43 män med yrkestiteln krämare, varav 27 bodde i Lund. Vid sidan av dessa 27 fanns 5 som benämns "handlande" vilket visar att folkbokföringsansvariga i Lund skilde på grupperna.

⁸¹ *Svenska Akademiens ordbok*, bd 15, 1939, spalt K 3065 (även sökbar online).

⁸² Förarbetena till landshövdingens femårsberättelser. Citat efter Svenson 1995, s. 55.

4. En judisk koloni etablerades i Lund på 1870-talet. Judarna där var generellt mindre välbeställda än östjudiska invandrare i andra städer. De flesta bodde trångt och ohygieniskt i den nybyggda arbetarstadsdelen Nöden. Fotot visar en gårdsinteriör från Stora Tvärgatan 1/Stora Södergatan 35 kring sekelskiftet 1900. Fotograf: Per Bagge. Kulturen i Lund.

Det är högst troligt att de judar i Lund som benämndes krämare i realiteten sysslade med gårdfarihandel.⁸³

Som framgår av tabell 18 avancerade nästan 30 procent socioekonomiskt till de tre högsta grupperna. Var det någon skillnad mellan kvarboende i Sverige och emigranter till USA eller andra länder? Som framgår av tabell 19 fanns inga större skillnader mellan kvarboende i Sverige och emigranter till "övriga länder", det vill säga främst länder i norra Europa. Den uppåtgående

⁸³ Jämför en uppteckning från 1964 av Daniel Bagner (född 1905 i Lund, son till den judiske religionsläraren i staden) enligt vilken denne sagt att "den största procenten av judarna var gårdfarihandlare". Även om Bagner nog avsåg förhållandena på 1910- och 1920-talen så var knappast andelen mindre 1880 (Uppteckning M-16493, Folkrorelsearkivet, Lunds universitet). Om judarna i Lund, se Ek 1982 och Svenson 1995.

**Tabell 18. Vertikal intergenerationell rörlighet 1880–1920
(eller alternativt referensår), fäder och söner**

	Gruppnamn	Söner 1920 eller alt. referensår		Deras fäder 1880	
		N	%	N	%
1	Högre chefer	35	10,3 %	0	0,0 %
2	Högre tjänstemän och akademiker	21	6,2 %	2	0,6 %
3	Lägre chefer	40	11,8 %	0	0,0 %
4	Lägre tjänstemän, handlande m.m.	127	37,4 %	276	78,9 %
5	Lägre kontors- och handelsanställda	27	7,9 %	9	2,6 %
6	Förmän	0		0	
7	Facklärdade arbetare	45	13,2 %	20	5,7 %
8	Bönder och fiskare	1	0,3 %	0	0,0 %
9	Ej facklärdade arbetare	29	8,5 %	0	
10	Ej facklärdade jordbruksarbetare	0	0,0 %	0	0,0 %
11	Grovarbetare m.m.	15	4,4 %	43	12,3 %
12	Jordbruksarbetare, okvalificerade	0		0	
	TOTALT	340	100 %	350	100 %
	Okänt; ej angivet	18		8	
	TOTALSUMMA	358		358	

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Av totalt 434 män i undersökningspopulationen återstår 358 sedan de 16 som avlidit före 21 års ålder räknats bort, liksom de 42 som kategoriserats som "troligen bosatta i USA" och de 18 som kategoriserats som "troligen bosatta i utlandet". I dessa fall är så gott som alltid yrket som vuxen okänt.

mobiliteten är *något* kraftigare för dem som blev kvar i Sverige. Vid en jämförelse med USA är skillnaderna större. Det fanns ett tydligare socialt uppåtgående bland kvarboende i Sverige: en tredjedel tillhör de tre högsta grupperna mot bara drygt en femtedel av dem som bodde i USA. På motsvarande sätt finns ett större socialt nedåtgående hos dem som emigrerade till USA än för dem som blev kvar i Sverige. Över 40 procent av de förra visar på ett socialt nedåtgående, mot knappt 30 procent för dem som blev kvar i Sverige.

Mot bakgrund av dessa resultat blir frågan hur USA-emigrationen ska förstås. Är en individs emigration till USA att betrakta som en indikation på att denne lyckats samla tillräckligt med pengar för att ta sig till den slutdestination som från början eftersträvades? Eller bör man se emigrationen till USA i huvudsak som ett tecken på misslyckad ekonomisk eller annan integration i Sverige?

5. Några av de invandrade östjudarna blev ekonomiskt framgångsrika och välintegrerade i det lokala borgerskapet i sina respektive bostadsorter. På fotot ses grosshandlaren och fabrikören Herman Münnich i Falun fira sin 50-årsdag den 18 september 1910 i kretsen av sina närmaste. Fem av personerna på fotot ingår i undersökningspopulationen. Fotograf okänd. Privat ägo.

Självklart kan man inte ge ett generellt svar på detta utan ytterligare detaljerade undersökningar på individnivå, och kanske inte ens då. Det finns dock vissa resonemang som kan föras och som pekar på det senare alternativet. En liten studie jag genomfört om judarna i Halmstad indikerar en viss koppling mellan ekonomiska svårigheter i form av konkurs och emigration.⁸⁴ Ett annat exempel är Pia Lundquists fyra fallstudier över judar i Göteborg som gick i konkurs. En av dessa finns med i min undersökningspopulation och även hans öde indikerar emigration på grund av misslyckade affärer. Leonard Josua Bjalegorsky (sedermera kallad Albert Bladin) var född 1868 i Göteborg, gjorde konkurs 1900 och efter att ha blivit dömd 1901 för bedrägeri mot bor-

⁸⁴ Carlsson 2021a.

Tabell 19. Den manliga undersökningspopulationens yrken 1920 (eller alternativt referensår), fördelade på klass och boendeland

		Bosatta i Sverige		Bosatta i USA		Bosatta i övriga länder	
		N	%	N	%	N	%
1	Högre chefer	24	13,2 %	9	8,0 %	2	4,3 %
2	Högre tjänstemän och akademiker	12	6,6 %	4	3,6 %	5	10,9 %
3	Lägre chefer	24	13,2 %	11	9,8 %	5	10,9 %
4	Lägre tjänstemän, handlande m.m.	70	38,5 %	39	34,8 %	18	39,1 %
5	Lägre kontors- och handelsanställda	6	3,3 %	20	17,9 %	1	2,2 %
6	Förmän	0		0		0	
7	Facklärd arbetare	24	13,2 %	13	11,6 %	8	17,4 %
8	Bönder och fiskare	0		0		1	2,2 %
9	Ej facklärd arbetare	15	8,2 %	11	9,8 %	3	6,5 %
10	Ej facklärd jordbruksarbetare	0		0		0	
11	Grovarbetare m.m.	7	3,8 %	5	4,5 %	3	6,5 %
12	Jordbruksarbetare, okvalificerade	0		0			
	SUMMA	182	100 %	112	100 %	46	100 %
	Okänt; ej angivet	3		6		9	
	TOTALSUMMA	185		118		55	

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Övriga länder: Norge 14, Storbritannien 10, Tyskland 10, Danmark 6, Afrika 5 (varav Sydafrika åtminstone 4), Kanada 4, Frankrike 2, Australien 1, Polen 1, Schweiz 1, Ungern 1.

genärer och mened hade han avvikit från sin bostad och emigrerade till USA; domen upphävdes dock samma år av Göta hovrätt.⁸⁵

Är det någon skillnad mellan könen om alla män (tabell 18) jämförs med de ogifta kvinnor som hade egen yrkesbeteckning (tabell 20)? Som redan visats fanns det en större spridning mellan de ekonomiska sektorerna bland kvinnor än bland män, och denna spridning är ännu något större socio-

⁸⁵ Lundquist 2023b, s. 264–268, som konstaterar att Bladins hustru och fem barn lämnade Sverige den 10 maj 1905 med sikte på Duluth och frågar sig om Bladin själv redan emigrerat då. Det hade han; enligt egen uppgift i census 1920 skedde det år 1900. Enligt en adresskalender 1905 var han *peddler* (gårdfarihandlare) i Duluth och enligt census 1920 *fish dealer* i samma stad. Han avled 1929 och begravdes på en judisk begravningsplats; Databasen Judarna i Sverige 1880.

**Tabell 20. Vertikal intergenerationell rörlighet 1880–1920
(eller alternativt referensår), fäder och ogifta döttrar**

		Döttrar 1920 eller alt. referensår		Deras fäder 1880	
		N	%	N	%
1	Högre chefer	0	0	0	0,0 %
2	Högre tjänstemän och akademiker	3	6,4 %	2	2,6 %
3	Lägre chefer	1	2,1 %	0	0,0 %
4	Lägre tjänstemän, handlande m.m.	14	29,8 %	67	85,9 %
5	Lägre kontors- och handelsanställda	12	25,5 %	1	1,3 %
6	Förmän	7	14,9 %	0	0
7	Facklärd arbetare	3	4,3 %	2	3,8 %
8	Bönder och fiskare	0	0	0	0
9	Ej facklärd arbetare	7	14,9 %	0	0
10	Ej facklärd jordbruksarbetare	0	0	0	0
11	Grovarbetare m.m.	1	2,1 %	1	6,4 %
12	Jordbruksarbetare, okvalificerade	0		0	
	SUMMA	47	100 %	78	100 %
	Okänt; ej angivet	31			
	TOTALSUMMA	78			

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Av totalt 423 kvinnor i undersökningspopulationen återstår 347 sedan de 19 som avlidit före 21 års ålder räknats bort, liksom de 40 som kategoriserats som "troligen bosatta i USA" och de 17 som kategoriserats som "troligen bosatta i utlandet". Av dessa 347 var 78 ogifta, varav yrkestitlar noterats för 47.

ekonomiskt. Det är en mindre andel kvinnor som hamnat i gruppen 4, Lägre tjänstemän, handlande m.m. (29,8 procent mot 37,4 procent av männen) och en betydligt större andel i gruppen 5, Lägre kontors- och handelsanställda (25,5 procent mot 7,9 procent). Ogifta kvinnor hade alltså en mer nedåtgående socioekonomisk mobilitet än männen. Det är för få fall för att en jämförelse mellan kvinnor som blev kvar i Sverige med dem som emigrerat ska vara relevant.

I endast nio fall noterades gifta kvinnor med egen yrkesbeteckning. Dessa hade i regel högre utbildning eller var verksamma som egna företagare. Fyra av dem bodde i Sverige (en läkare, en tandläkare, en operasångerska och en klädeshandlare). Tre bodde i USA (en frisörska, en gymnastikdirektör och en tobakshandlerska) och en vardera i Danmark och Norge, bägge handelsidkarskor.

I enstaka fall finns, som nämnts, yrkestitlar angivna även för de kvinnor som 1920 eller alternativt referensår var änkor (3 av 29 noterade: en hand-

**Tabell 21. Vertikal intergenerationell rörlighet 1880–1920
(eller alternativt referensår), fäder och gifta döttrars makar**

	Gruppnamn	Döttrars makar 1920 eller alt. referensår		Deras fäder 1880	
		N	%	N	%
1	Högre chefer	16	7,4%	0	0,0 %
2	Högre tjänstemän och akademiker	17	7,9%	2	0,9 %
3	Lägre chefer	19	8,8%	0	0,0 %
4	Lägre tjänstemän, handlande m.m.	106	49,3%	157	72,7 %
5	Lägre kontors- och handelsanställda	14	6,5%	8	3,7 %
6	Förmän	0	0,0%	0	0,0 %
7	Facklärdare arbetare	25	11,6%	14	6,5 %
8	Bönder och fiskare	1	0,5%	0	0,0 %
9	Ej facklärdare arbetare	11	5,1%	0	0,0%
10	Ej facklärdare jordbruksarbetare	0	0,0%	0	0,0%
11	Grovarbetare m.m.	6	2,8%	35	16,2 %
12	Jordbruksarbetare, okvalificerade	0	0%		0,0%
	TOTALT	215	100,0%	216	100,0%
	Okänt; ej angivet	7		6	
	TOTALSUMMA	222	17	222	

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Av totalt 423 kvinnor i undersökningspopulationen återstår 347 sedan de 19 som avlidit före 21 års ålder räknats bort, liksom de 40 som kategoriserats som "troligen bosatta i USA" och de 17 som kategoriserats som "troligen bosatta i utlandet". Av dessa 347 var 222 gifta.

lande, en hotellvärd och en cigarrhandlerska i Norge) eller vars civilstånd är okänt (2 av 13: en operasångerska och en sömmerska; bägge bosatta utomlands). Ingen yrkestitel är noterad för någon av de tre frånskilda kvinnorna.

Eftersom gifta kvinnor sällan angavs med yrkesbeteckningar är, som framhållits, det bästa sättet att mäta deras socioekonomiska mobilitet med hjälp av deras mäns yrkestitlar. Även här kan en generell uppåtående social rörlighet konstateras. Omkring 73 procent av fäderna fanns i grupp 4 år 1880 – och nästan alla andra i lägre grupper. Detta kan jämföras med att bara hälften av döttrarna fanns i grupp 4 år 1920 (eller alternativt referensår) och att en fjärdedel hade "avancerat" till de tre högsta klasserna.

Är det någon skillnad mellan könen om alla män (tabell 18) jämförs med gifta kvinnor (tabell 21)? En viss skillnad kan noteras. Andelen män som socioekonomiskt avancerat är något större: närmare 30 procent tillhörde 1920 (eller alternativt referensår) de tre högsta grupperna mot drygt 20 procent bland de gifta kvinnorna. Ungefär hälften av de gifta kvinnornas män till-

6. Kusinerna Bertha Pagrotsky, född 1869, och Ada Felländer, född 1872, var båda födda och uppvuxna i Karlstad. De kom bägge att gifta sig med invandrade östjudar som blev väletablerade köpmän: Filip Goldmann i Karlstad respektive Herman Münich i Falun. Fotograf okänd. Privat ägo.

hörde 1920 (eller alternativt referensår) grupp 4, medan motsvarande siffror för männen var 37 procent.

Fanns det bland gifta kvinnor någon skillnad mellan kvarboende i Sverige och emigranter till USA eller andra länder? Som framgår av tabell 22 fanns samma tendens som gäller för männen (se tabell 19). Inga större skillnader fanns mellan kvarboende i Sverige och emigranter till ”övriga länder”, det vill säga främst länder i Norra Europa. Däremot var det stora skillnader jämfört med dem som emigrerade till USA vilka uppvisade en större nedåtgående social förändring.

Tabell 22. Gifta döttrars makars yrken 1920 (eller alternativt referensår), fördelade på klass och boendeland

		Bosatta i Sverige		Bosatta i USA		Bosatta iövriga länder	
		N	%	N	%	N	%
1	Högre chefer	11	9,2%	2	3,4%	3	8,1%
2	Högre tjänstemän och akademiker	9	7,5%	5	8,6%	3	8,1%
3	Lägre chefer	13	10,8%	1	1,7%	5	13,5%
4	Lägre tjänstemän, handlande m.m.	64	53,3%	21	36,2%	21	56,8%
5	Lägre kontors- och handelsanställda	3	2,5%	10	17,2%	1	2,7%
6	Förmän	0		0		0	
7	Facklärd arbetare	8	6,7%	14	24,1%	3	8,1%
8	Bönder och fiskare	0	0,0%	0	0,0%	1	2,7%
9	Ej facklärd arbetare	8	6,7%	3	5,2%	0	0,0%
10	Ej facklärd jordbruksarbetare	0		0		0	
11	Grovarbetare m.m.	4	3,3%	2	3,4%	0	0,0%
12	Jordbruksarbetare, okvalificerade	0		0		0	
	SUMMA	120	100 %	58	100 %	37	100 %
	Okänt; ej angivet	0		2		5	
	TOTALSUMMA	120		60		42	

Källa och anm.: se tabell 21.

Ett annat, och kanske tydligare, sätt att redovisa social mobilitet är att analysera andelen som mätt med HISCLASS-metoden gjorde uppåtgående, stil- lastående respektive nedåtgående förändringar i sin socioekonomiska status. Tabell 23 visar på en ganska klar uppåtgående rörlighet för de män som blev kvar i Sverige, medan emigranterna visar en mer jämn utveckling. I synnerhet gäller det emigranterna till USA där nästan lika många hade en nedåtgående rörlighet som en uppåtgående.

Av de ogifta kvinnor som blev kvar i Sverige hade en betydligt större andel en nedåtgående social rörelse än en uppåtgående. För de gifta kvinnor som blev kvar i Sverige är den uppåtgående mobiliteten däremot ungefär densamma som för männen, medan en mindre andel hade en nedåtgående rörlighet. Skillnaderna gentemot dem som emigrerade till andra länder än till USA är inte särskilt stora, men för USA-emigranterna skiljer det sig rejält. Här är det

Tabell 23. Socioekonomiska förändringar 1880–1920 (eller alternativt referensår), fördelade på män och kvinnor och på kvarboende i Sverige och emigranter

	Kvarboende i Sverige		Emigranter till USA		Emigranter till övriga länder	
	N	%	N	%	N	%
<i>Män:</i>						
Uppåtgående	76	42,7 %	41	36,4 %	17	37,0 %
Stillastående	55	30,9 %	34	30,4 %	16	34,8 %
Nedåtgående	47	26,4 %	37	33,0 %	13	28,3 %
SUMMA	178	100 %	112	100 %	46	100 %
Ej angivet	7		6		9	
TOTALSUMMA	185		118		55	
<i>Ogifta kvinnor:</i>						
Uppåtgående	5	12,5 %	0		1	
Stillastående	12	30,0 %	2		0	
Nedåtgående	23	57,5 %	2		2	
SUMMA	40	100 %	4		3	
Ej angivet	25		3		3	
TOTALSUMMA	65		7		6	
<i>Gifta kvinnors makar:</i>						
Uppåtgående	51	43,2 %	9	16,1 %	13	37,1 %
Stillastående	45	38,1 %	20	35,7 %	17	48,6 %
Nedåtgående	22	18,6 %	27	48,2 %	5	14,3 %
SUMMA	118	100 %	56	100 %	35	100 %
Ej angivet	2		4		7	
TOTALSUMMA	120		60		42	

Källa och anm.: se tabell 21.

en betydligt mindre andel som har en uppåtgående rörlighet och en betydligt större som har en nedåtgående.

Mörkertal gällande antalet gårdfarihandlare 1880

Även om denna delundersökning visar på en uppåtgående socioekonomisk rörlighet, åtminstone bland dem som blev kvar i Sverige, är den kanske överraskande liten. Åtminstone om man beaktar att det i litteraturen ofta betonas en stark uppåtgående social rörlighet bland de östjudar som blev kvar i Sverige.⁸⁶ Det går också att peka på flera kända karriärmässigt och ekonomiskt framgångsrika barn till östjudar, men i likhet med vad som gäller för kända personer som tillhör de släkter som invandrade från Tyskland i slutet av 1700- och början av 1800-talet är det de framgångsrika som syns och man riskerar att glömma bort att det också fanns många fattiga och en stor medelklass.

Det ska också påpekas att det finns en slags skevhet, bias, som beror på att antalet gårdfarihandlare (eller krämare eller resehandlare) bland fäderna 1880 helt säkert var betydligt större än vad som angavs i folkräkningen 1880. Denna, och liknande källmaterial vid denna tid, angav oftast den lite oprecisa yrkestiteln ”handlare” eller ”handlande” utan att precisera vad för slags handel det rörde sig om, diversehandel, järnhandel, manufakturhandel, gårdfarihandel etc.

Många av handlarna bedrev säkert fast handel, men det finns all anledning att misstänka att många i praktiken var gårdfarihandlare vilket skulle medföra en omkodning från grupp 4 till grupp 11 och därmed att betydligt fler av deras barn enligt HISCLASS gjorde en socioekonomisk uppåtgående förflyttning.

Det är svårt att beräkna gårdfarihandlarnas antal. Pia Lundqvist har konstaterat att gårdfarihandeln ”försiggick i gråzonen mellan formellt och informellt, olagligt och lagligt” och att detta betyder att verksamheten ”är underrepresenterad i de olika typer av källmaterial som finns i arkiven”.⁸⁷ Detta stämmer, som framhållits, väl med mina egna iakttagelser. I de uppgifter som ligger bakom folkräkningen 1880 i Sverige finns exempelvis endast tre personer angivna som gårdfarihandlare. Därutöver är 9 noterade som resehandlare och 43 som krämare, vilket mer eller mindre torde vara omskrivningar för gårdfarihandlare.

⁸⁶ Se t.ex. Bredefeldt 2008, s. 78.

⁸⁷ Lundqvist 2023b, s. 251.

Att antalet i själva verket var betydligt större är emellertid helt klart. Det framgår av familjetraditioner och av en lång rad samtida källor såsom myndigheters yttrande i samband med ansökningshandlingar om svenskt medborgarskap, tillstånd att vistas i riket och tillstånd att såsom utlänning få idka handel.⁸⁸ Andra exempel är länsstyrelsernas femårsberättelser,⁸⁹ och deras remissvar exempelvis 1872 inför en lagändring om utländska judars bosättningsrätt eller 1887 inför en lagändring om rätten att få idka gårdfarihandel.⁹⁰ Den judiska gårdfarihandeln diskuterades flitigt i riksdagsdebatter⁹¹ och i samtida tidningsartiklar.⁹²

Men *hur* många gårdfarihandlare fanns det? I litteraturen figurerar en del överdrivna siffror. En sådan är uppgiften att länsstyrelsen i Göteborgs och Bohuslän år 1872 skulle ha registrerat (eller åtminstone funnit) cirka 250 legalt bosatta judar i stadsdelen Haga som ägnade sig åt gårdfarihandel.⁹³ Men om man går till originalkällan framgår att länsstyrelsen räknat in barnen i de 250 judarna. Underförstått är också fruarna i familjen inberäknade, och hur många gårdfarihandlare som det rörde sig om kan bara uppskattas, förslagsvis till omkring 30–40.⁹⁴

En annan uppgift är att det skulle ha funnits uppemot 550 judiska gårdfarihandlare, ej specificerat när.⁹⁵ Denna uppgift kommer ursprungligen från etnologen Göran Rosander som förlägger tidpunkten till 1870 och anger an-

⁸⁸ Carlsson 2004.

⁸⁹ Hammarström 2016.

⁹⁰ Se Valentin 1924, s. 444 & 452, och Carlsson 2004, s. 136.

⁹¹ Carlsson 2004, s. 126–144.

⁹² En sökning på "gårdfarihandel" och "gårdfarihandlare" etc. i Kungliga Bibliotekets onlinedatabas *Svenska tidningar* ger väldigt många träffar under aktuell tidsperiod, även om naturligtvis de flesta gårdfarihandlare inte var judar.

⁹³ Lundqvist 2023b, s. 251, som refererar till Stare 1996, s. 16, som dock inte angav att länsstyrelsen *registrerade* utan att de *fann* att det 1872 fanns omkring 250 legalt bosatta judar i stadsdelen Haga som ägnade sig åt gårdfarihandel.

⁹⁴ Länsstyrelsens remissvar finns i Civildepartementets konseljakter 1873-02-28, nr 44, Riksarkivet i Stockholm/Marieberg. Det är även refererat i Valentin 1924, s. 452. Det står för övrigt i remissvaret inte att dessa judar vistades legalt i landet, och heller inte explicit att de var gårdfarihandlare, vilket dock är högst sannolikt.

⁹⁵ Lundqvist 2023b, s. 251, med referens till Hammarström 2016, s. 33, som i sin tur refererar till Rosander 1980, s. 67 f.

talet till omkring 550 ”utländska judar enbart i södra och västra delarna av landet”, men han påstår *inte* att alla dessa skulle ha varit gårdfarihandlare.⁹⁶

Uppenbart felaktig är uppgiften att det år 1920 skulle ha funnits omkring 500 judiska gårdfarihandlare totalt i Sverige med svenskt medborgarskap och att många av dem hade Göteborg som hemort. Också denna uppgift kommer ursprungligen från Göran Rosander och har även reproducerats av Pia Lundqvist i hennes artikel om judisk gårdfarihandel i Göteborg.⁹⁷ Siffran är emellertid orimlig. Det skulle ha inneburit att över en tredjedel av samtliga manliga judar med svenskt medborgarskap som bodde i Sverige 1920 (det fanns 1420 sådana då, varav ungefär hälften var födda i Sverige) skulle ha varit gårdfarihandlare. Vid denna tidpunkt torde snarast gårdfarihandeln i stor utsträckning ha försvunnit som distributionsform.⁹⁸ Det är också mycket oklart varifrån Rosander fått denna siffra.⁹⁹

En mer rimlig siffra på regional nivå är Per Hammarströms uppskattning att det fanns närmare 60 judiska gårdfarihandlare i mellersta Norrland på 1870-talet. Beräkningen baseras på ett bredare källmaterial än kyrkböcker och mantals- och taxeringslängder, nämligen konkursakter, medborgarskapsansökningar, ansökningar om handelstillstånd och ansökningar till 1888 års nödhjälpskommitté i Sundsvall. Hammarström uppskattar att uppemot 25 bofasta judar i området varit indragna i rörlig handel vid mitten av 1870-talet. Dessutom noterades i en konkursakt för en judisk Härnösandsgrossist 1875

⁹⁶ Rosander 1980, s. 67 f. Artikeln har inga källhänvisningar utan hänvisar till den engelska versionen; Rosander 1976. Källhänvisningen där (fotnot 156 på s. 150) är dock uppenbart felaktig; den hänvisar till några sidor i Mendelsohn 1969 som emellertid inte alls tar upp detta. Något tycks ha blivit fel, och det är oklart varifrån Rosander fått sina uppgifter, även om det mycket väl kan stämma att det 1870 fanns 550 utländska judar i de södra och västra delarna av landet om kvinnor och barn inkluderades.

⁹⁷ Rosander 1980, s. 67 f; Lundqvist 2023b, s. 251. Lundqvist anger dock inte att de skulle ha haft svenskt medborgarskap.

⁹⁸ Länsstyrelsernas femårsberättelser 1865–1905 indikerar detta. I berättelserna 1890 konstateras att 1887 års lagstiftning, som krävde en särskild anmälan för att få bedriva gårdfarihandel och som totalförbjöd den för utlänningar, hade haft avsedd verkan och att gårdfarihandeln minskat betydligt. Den judiska gårdfarihandeln sågs inte längre som ett problem, vilket den gjort framför allt i femårsberättelserna 1885 men även tidigare; Hammarström 2016.

⁹⁹ Den källhänvisning som ges i Rosander 1976, fotnot 156 på s. 150, är som nämnts ovan, i fotnot 96, uppenbart felaktig.

fordringar på inte mindre än 33 namngivna judar från olika delar av landet, vilka kan antas ha köpt varor på kredit för vidare försäljning på landsbygden.¹⁰⁰

Men oaktat de ibland överdrivna siffror som förekommer i litteraturen fanns det alltså betydligt fler judiska gårdfarihandlare i Sverige än vad som angavs i folkräkningen 1880. Detta innebär också att den uppåtgående socioekonomiska rörligheten i själva verket var högre än vad som redovisats i ovanstående tabeller, men att försöka kvantifiera detta skulle mest bli en fråga om gissningar. En beräkning försvåras också av att många torde ha idkat gårdfarihandel endast under kortare perioder och att gränserna mellan olika handelsformer, som Pia Lundqvist påpekat, kunde vara flytande.¹⁰¹

Socioekonomisk status baserad på taxerad inkomst

Ett alternativt sätt att mäta socioekonomisk tillhörighet än med hjälp av yrkestitlar är att använda sig av taxerad inkomst för den del av undersökningsspopulationen som bodde i Sverige 1920; någon jämförelse med deras faders taxerade inkomst 1880 har dock inte kunnat göras.

För att erhålla uppgift om taxerad inkomst har jag gått igenom Sveriges taxeringskalender 1920 och 1921, vilka redovisar inkomsttagare med minst 8 000 kronors årsinkomst.¹⁰² Anledningen till att jag gått igenom två årgångar är att redaktionen själv påpekade att den på grund av ”stor brådska” kunde ha förbigått ”en och annan”, vilket också visade sig stämma; ett antal av de sammanlagt 153 män i undersökningsspopulationen som bodde i Sverige 1920 återfanns endast i den ena årgången. Jag har i databasen noterat beloppen enligt 1921 års kalender för dem som stod med där, annars enligt 1920 års.

Antalet kvinnor i undersökningsspopulationen som finns med i taxeringskalendern är alltför få – tio – för att möjliggöra någon relevant jämförelse. Däremot har de gifta kvinnornas makars inkomsttaxering noterats som ett mått på dessa kvinnors socioekonomiska position.

Två slags inkomstskatter noterades: bevillning och inkomst- och förmögenhetsskatt. Beloppen kan skilja sig beroende på aktieutdelning, inkomst

¹⁰⁰ Hammarström 2007, s. 97.

¹⁰¹ Lundqvist 2023b, s. 251.

¹⁰² *Sveriges taxeringskalender 1920*; *Sveriges taxeringskalender 1921*.

Tabell 24. Inkomsttaxering 1920 för undersökningspopulationens män och gifta kvinnors makar vilka bodde i Sverige jämfört med totalbefolkningen i Sverige

	Undersökningspopulationen				Sverige totalt
	Män		Gifta kvinnors makar		
Taxering i kr	N	%	N	%	%
<8 000	70	45,8 %	59	53,6 %	96,1 %
8 000–9 999	12	7,8 %	7	6,4 %	1,1 %
10 000–11 999	13	8,5 %	9	8,2 %	0,7 %
12 000–14 999	9	5,9 %	8	7,3 %	0,6 %
15 000–19 999	10	6,5 %	6	5,5 %	0,5 %
20 000–29 999	15	9,8 %	12	10,9 %	0,4 %
30 000–49 999	15	9,8 %	6	5,5 %	0,3 %
50 000–79 999	5	3,3 %	1	0,9 %	0,1 %
80 000–99 999	1	0,7 %	0	0,0 %	0,0 %
>100 000	3	2,0 %	2	1,8 %	0,1 %
SUMMA	153	100 %	110	100 %	100 %

Källor: För undersökningspopulationen: Databasen Judarna i Sverige 1880 med uppgifter om taxering från *Sveriges taxeringskalender* 1920 och 1921. För Sverige totalt: *Statistisk årsbok för Sverige* 1924, s. 236.

av fastighet och förmögenhet samt eventuella avdrag.¹⁰³ Jag har analyserat utifrån det andra beloppet, eftersom det var det som användes i den statistik för år 1920 som publicerades i *Statistisk årsbok för Sverige* 1924.

Som framgår av tabell 24 hade 83 av de sammanlagt 153 män i undersökningspopulationen som 1920 bodde i Sverige en taxerad inkomst på minst 8 000 kronor och togs upp i taxeringskalendern. Detta utgör en andel på 54 procent.

Vad ska det jämföras med? En kontorsanställds årslön uppgavs detta år till 4 808 kronor.¹⁰⁴ En manlig arbetare inom textilindustrin tjänade 3 233 kronor, en masugnsarbetare vid Bofors 3 789 kronor, en valsverksarbetare på samma ställe 3 449 kronor, en valsverksförmän 4 344 kronor, en kvinnlig arbetare vid Örebro kexfabrik hade 2 771 kronor. En manlig bryggeriarbetare vid Hamburgerbryggeriet i Stockholm tjänade 4 630 kronor och en kvinnlig 3 680. Vid Gamlestadens fabriker i Göteborg hade en färgare 3 051 kronor i årslön, en kvinnlig spinnerska 2 071 kronor och en kvinnlig väverska 2 433 kronor. Vid Hälsingborgs gummifabrik tjänade ”kvalificerade arbetare” (*skilled workers*)

¹⁰³ Teknikaliteterna och skillnaderna förklaras i *Sveriges taxeringskalender*.

¹⁰⁴ Lagerqvist 2011, s. 145.

7. Zadig (Zäta) Hirschfeldt (till höger på bilden) föddes 1873 i Sundsvall i en familj som var fattig varför fadern förvägrades svenskt medborgarskap. Zäta var emellertid framåt, fick arbete på en karamellfabrik i Sundsvall som han snart övertog. Han insåg den moderna teknikens möjligheter och skaffade 1904 en av stadens första bilar, en Oldsmobile Curved Dash Runabout, för sina affärsresor. År 1921 ombads han att ta över legendariska men ekonomiskt krisande Hotell Knaust i Sundsvall, vilket han gjorde och drev i över ett kvarts sekel. Fotograf okänd. Sundsvalls museum.

4 509 kronor och kvinnliga arbetare i galoschavdelningen 2 562 kronor.¹⁰⁵ Över hälften av de manliga judarna i undersökningspopulationen hade alltså ungefär en dubbelt så stor inkomst som en svensk industriarbetare.

Även den kvinnliga undersökningspopulationens äkta makar hade generellt en mycket hög inkomstnivå, om än inte riktigt lika hög som den manliga undersökningspopulationen.

I tabell 24 jämförs resultatet även med den statistik som redovisas i *Statistisk årsbok för Sverige 1924* över antal taxerade totalt 1920 i Sverige. Enligt denna statistik hade bara 4 procent av de taxerade en inkomst på minst 8 000 kronor jämfört med 54 procent av den manliga undersökningspopulationen. Detta är en enorm skillnad, men det är viktigt att komma ihåg att siffrorna

¹⁰⁵ Lundberg, Svennilson & Bagge 1933, s. 275, 284 f, 524, 529, 539 & 557.

inte är helt jämförbara. I *Statistisk årsboks* statistik inkluderas uppenbarligen alla kvinnor, av vilka många sannolikt inte hade heltidsarbeten och dessutom generellt betydligt lägre löner än sina manliga arbetskamrater. Vidare var männen i undersökningspopulationen i medelåldern (mellan 40 och 54 år) och hade hunnit längre i "karriären", vare sig de hade anställningar eller var egna företagare, medan statistiken över antal taxerade totalt inkluderar även såväl betydligt yngre som betydligt äldre skattskyldiga, sådana som var i början eller slutet av sin yrkesverksamhet eller kanske till och med avslutat den.

För att kunna göra en ordentlig jämförelse skulle man behöva bryta ner statistiken över samtliga taxerade i åldersintervall och göra en könsdifferentering, och det kan också finnas andra faktorer som försvårar en jämförelse. Men oaktat detta är det uppenbart att den manliga undersökningspopulationen hade betydligt högre inkomster än inkomsttagarna i Sverige generellt.

En jämförelse kan också göras med den judiska befolkningen i Sverige totalt 1920, vars inkomstförhållanden analyserats av S. Olof Valentin med utgångspunkt i primärmaterial till 1920 års folkräkning. Valentin särredovisade Sverigefödda judar från utlandsfödda, vilket är en relevant indelning även i föreliggande undersökning. Undersökningspopulationen jämförs lämpligen med Sverigefödda judar, eftersom alla i undersökningspopulationen bott i Sverige i minst 40 år; de allra flesta, 137 av 153, var födda här och de resterande 16 hade invandrat hit som barn.

Som framgår av tabell 25 hade en betydligt större andel av de Sverigefödda judarna inkomster under 8 000 kronor än bland undersökningspopulationen. I inkomstspannet mellan 8 000 och 100 000 kronor hade dessutom undersökningspopulationen högre andelar.

Att undersökningspopulationen hade en generellt högre inkomst än den Sverigefödda judiska befolkningen är anmärkningsvärt. Ty även om de senare inkluderar en del östjudars barn som fötts efter 1880 vilka som varandes yngre än undersökningspopulationen kanske inte "hunnit" komma upp i lika höga inkomster, så består den framför allt av välintegrerade judar med rötter i Sverige sedan en eller flera generationer tillbaka och ättlingar till invandrare som kommit från Tyskland, Danmark och andra länder i Västeuropa. Dessa hade socioekonomiskt så att säga blivit "omsprungna" av dessa östjudebarn. Detta visar alltså tydligt att många i undersökningspopulationen, i alla fall av dem som blev kvar i Sverige, i stor utsträckning lyckades bra ekonomiskt och hade genomgått en påtaglig uppåtående socioekonomisk rörlighet.

Tabell 25. Inkomsttaxering 1920 för undersökningspopulationens män bosatta i Sverige jämfört med den judiska befolkningen i Sverige totalt

	Undersökningspopulationen		Manliga judar i Sverige totalt			
	Män		Födda i Sverige		Födda i utlandet	
Taxering i kronor	N	%	N	%	N	%
<8 000	70	45,8 %	376	57,1 %	926	81,7 %
8 000–9 999	12	7,8 %	42	6,4 %	65	5,7 %
10 000–19 999	32	20,9 %	103	15,6 %	88	7,8 %
20 000–99 999	36	23,5 %	108	16,4 %	48	4,2 %
>100 000	3	2,0 %	30	4,6 %	6	0,5 %
SUMMA	153	100 %	659	4,6%	1133	100 %

Källor: Undersökningspopulationen: Databasen Judarna i Sverige 1880 med uppgifter om taxering från *Sveriges taxeringskalender* 1920 och 1921. För manliga judar i Sverige totalt: Bearbetning av Valentin 1924, s. 557.

Anm.: Valentin har ett intervall mellan 6 000 och 10 000 kronor. För att få jämförbarhet har jag godtyckligt antagit att hälften av personerna inom detta intervall taxerade under 8 000 kronor och hälften över. Antalet judar i Valentins intervall mellan 6 000 och 10 000 kronor är förhållandevis litet, så även om antagandet inte skulle vara helt korrekt påverkas inte huvudresultatet nämnvärt.

I gruppen med väldigt höga inkomster, över 100 000 kronor per år, är dock undersökningspopulationen mindre representerad än den judiska befolkningen generellt, vilket inte är särskilt anmärkningsvärt. Bland dessa de högsta inkomsttagarna torde finnas flera svenska judar som tillhörde de familjer som funnits i landet i flera generationer av vilka några skapat sig stora förmögenheter som ärvts vidare.

Exempel på östjudars barn med hög samhällsstatus

Vilka i undersökningspopulationen hade de högsta inkomsterna 1920? Klar etta var bankdirektören Martin Aronowitsch med en taxerad inkomst på 463 110 kronor, och lika klar tvåa var direktören Marcus Schwartzman med 237 000 kronor. Den tredje med ett sexsiffrigt belopp var bankdirektören Falk Simon. Av de med inkomster över 40 000 kronor, totalt 19 stycken, var de allra flesta affärsmän. Tre var bankdirektörer, sex grosshandlare, två fabrikörer (varav en också konsul), en direktör, en köpman, en handlande och vice konsul samt en körsnär. De övriga var en apotekare, en stadsläkare, en praktiserande läkare och en medicinprofessor.

Det finns föga överraskande en stor korrespondens mellan de högst taxerade och de som enligt ovanstående HISCLASS-klassificering tillhörde de två högsta grupperna. De allra flesta var verksamma som egna företagare och företagsledare.

Bankdirektören Martin Aronowitsch (född 1880 i Stockholm) hade övertagit och expanderat sin fars bankirfirma i Stockholm och kom 1928 även att köpa Bukowskis antikhandel. I hans fall var det alltså redan fadern, David Aronowitsch, som påbörjade klassresan. Denne hade liksom sin bror Herman Asch kommit till Sverige på 1870-talet. De var ursprungligen tapetserare och hade sålt sängar och sängkläder innan de slog sig på betydligt mer lönande bankirverksamhet. Asch var för övrigt den som stod för större delen av de medel som samlades in på 1920- och 1930-talet av *Adat Jisrael* med syfte att bygga en egen synagoga; han är kanske det tydligaste exemplet på en invandrad ortodox östjude som blivit mycket förmögen. Aschs ende son bankiren Olof Aschberg (född 1877 i Stockholm) tillhörde själv de 15 högst taxerade männen i undersökningspopulationen. Aschberg etablerade 1912 en bankrörelse för att hjälpa arbetarrörelsen och har blivit kallad ”den röde bankiren” och ”Lenins bankir” eftersom han hjälpte den nya sovjetstaten med lån. Han köpte upp en stor samling ikoner, varav omkring 275 donerades till Nationalmuseum.¹⁰⁶

Den med näst högsta inkomster, Marcus Schwartzman (född 1878 i Malmö), hade 1903 grundat konfektionsföretaget Schwartzman & Nordström i

¹⁰⁶ Aschberg skrev och publicerade sina minnen, men hans innehållsrika och spektakulära liv har ännu inte blivit föremål för någon regelrätt biografi, däremot flera artiklar, exempelvis [Pergament] 1942 och Marklund & Mørkved Hellenes 2023.

8. Olof Aschberg (ursprungligen Asch) föräddades på 70-årsdagen 1947 en medalj i brons, präglad hos Sporrongs av gravören Nils Sjögren. På baksidan finns inskriptionen: Homo sum nil humani a me alienum [Jag är människa; intet mänskligt anser jag främmande]. Judiska museets samlingar. Fotograf: Judiska museet.

Uddevalla. Han blev följande år dess ende ägare och utvecklade företaget till ett av de största i branschen. När det ombildades till aktiebolag 1922 var aktiekapitalet två miljoner kronor och företaget blev under mellankrigstiden Skandinavien största herrkonfektionsproducent med över 600 anställda. Företagets kostym "Tiger" lanserades på 1920-talet och gav namn åt det numera modeinriktade företaget "Tiger of Sweden".¹⁰⁷ Även Schwartzman var upp-
vuxen i en handelsfamilj, men hade inte en lika kapitalstark bakgrund som Aronowitsch och var i ännu högre grad en *self-made man*.¹⁰⁸

En ännu mer utpräglad *self-made man* var undersökningspopulationens tredje högste inkomsttagare, Falk Simon, född 1874 i Kalmar. Hans far,

¹⁰⁷ Schwartzman 1943; [Hagman] 1949; Carlsson 2021c, s. 119, 126 & 202.

¹⁰⁸ Hans far Salomon Schwartzman var under många år handlande i Åmål och ägde vid sin död 1916 en fastighet men hade också omfattande skulder; Åmåls rådhusrätt och magistrat, bouppteckningar 1914–1918, F IIa:16, Riksarkivet i Göteborg.

9. På fotot från 1936 syns den stora arbetsstyrkan vid konfektionsföretaget Schwartzman & Nordström i Uddevalla, ett av de största i branschen. Infälld i bildens högra hörn är Marcus Schwartzman som 1903 grundade företaget och ledde det under lång tid. Fotograf okänd. Bohusläns museum.

Abraham Simon, var handelsbiträde och blev aldrig svensk medborgare. Det uppgavs visserligen 1890 att han ägde ett hopsparat kapital på 8 000 kronor, men enligt bouppteckningen 1911 översteg hans skulder tillgångarna.¹⁰⁹

Falk Simon blev en mycket framgångsrik affärsman. Efter att under många år ha varit verksam i kaffe- och ostbranschen var han 1917–1918 verkställande direktör i AB Industribanken, som han grundade bland annat tillsammans med Martin Aronowitsch. Han lämnade dock denna bank och grundade 1919 en egen bankirfirma. Hans konstitress och mecenatskap påminner om det hos många förmögna judar från de gamla judiska släkterna. Han var en av sin

¹⁰⁹ Justitiedepartementets konseljakter, 24 april 1890, nr 9, Riksarkivet i Stockholm/Marieberg; Göteborgs rådhusrätt och magistrat. Första avdelningen efter 1901. Bouppteckningar 1911 (E III a:31), Riksarkivet i Göteborg.

tids främsta och mest välrenommerade konstsamlare och en känd donator; hans unika silversamling överlämnades 1934 till Röhsska museet i Göteborg.¹¹⁰

Många andra bland de ekonomiskt mest framgångsrika affärsmännen hade vuxit upp i tämligen välbärgade familjer där de invandrade fäderna arbetat upp sig ekonomiskt, ett slags succesiv klassresa över generationerna. Men det fanns också sådana vilka i likhet med Falk Simon själva helt och hållet stod för den socioekonomiska mobiliteten. Här kan finnas möjligheter att göra mer djupgående analyser.

Alla män bland de högst taxerade och de som tillhörde de högsta HISCLASS-grupperna var emellertid inte egna företagare. Många hade högre utbildning och gjorde karriärer inom offentlig verksamhet. Bland dessa återfinns fem läkare: en professor, en överläkare, två stadsläkare och en praktiserande läkare. Tre av dem var medicine doktorer och två medicine licentiater. Därutöver fanns två tandläkare, två advokater, två civilingenjörer och en apotekare.

Även här fanns det personer vars fäder hade gjort lyckosamma karriärer på lokal nivå och gett barnen möjlighet att studera. Ett exempel erbjuder läkaren Jacob Felländer, vars far Nissen Felländer under en period var Karlstads högst taxerade privatperson och vid sin död 1920 efterlämnade en stor förmögenhet.¹¹¹ Men den som nådde den allra högsta positionen bland akademikerna, tillika den sjätte högst taxerade mannen i undersökningspopulationen, Isak Jundell var sprungen ur mycket små förhållanden. Han var äldst i en barnrik familj; fadern var periodvis gårdfarihandlare med en behållning i boet på endast 300 kronor enligt bouppteckningen efter honom.¹¹² Isak Jundell fick möjlighet att studera bland annat genom bidrag från Israelitiska ynglingaföreningen.¹¹³ Han disputerade 1898 och var under många år professor i pediatrik. Som barnläkare var han en nydanare i Sverige och en uppmärksammas

¹¹⁰ [Söderberg] 1954, s. 33.

¹¹¹ Carlsson 2021C, s. 138 och 167.

¹¹² Svartlösa häradsrätt, bouppteckning 1911 (F 2:59), s. 171–173, Stockholms stadsarkiv.

¹¹³ Valentin 1919, s. 93. Det finns ytterligare minst två i undersökningspopulationen som fick stöd därifrån för sina studier: Julia Rosenbaum (sedermera von Sneidern) och Salomon Vinberg. von Sneidern presenteras mer ingående nedan.

10. Julia Rosenbaum från Haparanda blev känd både som Julia Kinberg och Julia von Sneidern. Hon var läkare, samhällsdebattör och slutade sina dagar som landshövdingenska. Fotograf: Henry B. Goodwin. Kungliga Biblioteket.

popularisator bland annat som författare av en klassisk barnläkarbok. Även internationellt gjorde han viktiga insatser.¹¹⁴

Även några av kvinnorna i undersökningspopulationen hade högre utbildning. Två av dem var ogifta: gymnastikdirektören Jenny Schlasberg och lärarinnan Rosa Stern. Två av dem var gifta: tandläkaren Bertha Müller, född Seidenberg, och läkaren Julia von Sneidern, född Rosenbaum.

Den senare är ett exempel på en person i undersökningspopulation som kom att tillhöra sin generations kulturelit. Hon var född 1874 i Haparanda, blev tidigt faderlös och kom som barn till Stockholm där hennes styvfar, som tillika var hennes farbror, blev tämligen välbärgad. Hon fick i likhet med Jundell stöd av Israelitiska ynglingaföreningen för sina studier och var

¹¹⁴ Vahlqvist 1973–1975.

under sin studietid ordförande i Uppsala kvinnliga studentförening och en av grundarna 1914 till Föreningen Frisinnade Kvinnor. Hon blev medicine licentiat 1907 och var under många år verksam som skolläkare, en av Sveriges första kvinnliga.

Julia Rosenbaum var först gift med den kände psykiatrikern Olof Kinberg och efter skilsmässa från honom 1917 med Axel von Sneidern, advokat, godsägare och riksdagsman. Fem år senare blev han landshövding och Julia von Sneidern fortsatte som landshövdingehustru sitt sociala engagemang på olika sätt.¹¹⁵

Julia von Sneidern är en av fyra i undersökningspopulationen som nådde en så stark ställning i det offentliga att hon blivit medtagen i det vetenskapliga uppslagsverket *Svenskt biografiskt lexikon*, som utförligt biografier personer som gjort sig bemärkta inom samhällets alla områden. De övriga är Isak Jundell, Henning Schlasberg och Rosa Grünberg; anmärkningsvärt är att två av de fyra är kvinnor och att alla fyra verkade inom olika samhällssektorer. Visserligen var von Sneidern och Jundell, vilka presenterats här ovan, bägge läkare men deras betydelse i samhället låg på olika plan. Schlasberg (född 1874) var fabrikör. Han grundade 1896 ett företag i hemstaden Landskrona som anses vara landets första firma som enbart sysslade med konfektionstillverkning av herrkläder. Företaget sysselsatte redan efter fem år omkring 200 arbetare och växte ytterligare. Även Schlasbergs bror, Herman Schlasberg (född 1878), var delägare i företaget. Bägge bröderna var taxerade inom spannet 40–45 000 kronor och låg alltså högt upp i inkomstlistan om än långt ifrån Falk Simons eller Marcus Schwartzmans nivåer. I likhet med flera andra högtaxerade hade klassresan påbörjats med deras far. David Schlasberg hade tidigt kommit till Sverige och var en tämligen framgångsrik klädeshandlare i Landskrona.¹¹⁶ Även de övriga två barnen nådde ganska höga samhällspositioner. Jenny Schlasberg blev gymnastikdirektör och Isak Schlasberg var medicine doktor och verksam som lasaretsläkare.

Rosa Grünberg (född 1878 i Stockholm) däremot kom från en mindre välbärgad bakgrund, om än knappast fattig. Hon fick sångutbildning och var i början av 1900-talet en populär och frad operettprimadonna och en av tidens stora kulturcelebriteter. Hon lämnade scenen 1916, blev sångpedagog

¹¹⁵ Nilsson 2003–2006.

¹¹⁶ Carlsson 2000–2002.

11. Rosa Grünberg, född 1878 i Stockholm, var en av sin tids mest populära sångartister. Foto 1910. Ateljé Jaeger, Stockholm. Svenska teaterns arkiv, Helsingfors. Wikimedia commons.

och gifte sig 1918 med professor Yngve Sjöstedt och befäste även på detta sätt sin ställning i den svenska societeten.

Svenskt biografiskt lexikon började ges ut 1917 och biograferar från och med uppslagsordet Fich enbart döda personer. Det har hittills kommit till bokstaven S och det är inte osannolikt att ytterligare någon i undersökningspopulationen så småningom kommer att biograferas, kanske den ovan nämnda Salomon Vinberg. I ett eventuellt supplement kommer sannolikt även Olof Aschberg att vara aktuell.

Ett annat större biografiskt uppslagsverk var *Svenska män och kvinnor* som gavs ut i åtta band under en begränsad tid, 1942–1955. Detta var en förlags-

produkt och därför biograferades även levande personer. Det hade ett större fokus på 1900-talet än *Svenskt biografiskt lexikon*, kortare artiklar och tog in fler personer, inte minst de som var aktiva under 1900-talets första hälft, en tidpunkt som sammanfaller bra med denna undersökning.

Hur många i undersökningspopulationen finns med i *Svenska män och kvinnor*? Förutom de fyra ovannämnda, som alltså är biograferade i *Svenskt biografiskt lexikon*, har även tre andra egna artiklar där: Olof Aschberg, Falk Simon och Salomon Vinberg.

Ytterligare en biografisk publikation som listade en slags samhällselit är handboken *Vem är det?* som från 1912 gavs ut regelbundet, i regel vartannat år, och med kortfattade biografiska notiser; 1933 var antalet omkring 8 000. Sedan tidigare har konstaterats att judar var starkt representerade där; en genomgång visar att drygt 1,6 procent av de biograferade var judar och därutöver cirka 0,4 procent personer med judiskt påbrå. Detta ska jämföras med att judar vid denna tid utgjorde en dryg promille av totalbefolkningen.¹¹⁷

Även undersökningspopulationen var mycket starkt representerad i *Vem är det?*. I 1918 års upplaga finns sex personer i undersökningspopulationen med: bibliotekarien Simon Aberstén, Olof Aschberg, Rosa Grünberg, Isak Jundell, Isak Schlasberg samt Julia von Sneidern. I 1933 års upplaga hade Isak Schlasberg utgått på grund av dödsfall medan Martin Aronowitsch och Salomon Vinberg hade tillkommit, och i 1937 års upplaga även Falk Simon.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att det generellt fanns en uppåtgående socioekonomisk rörlighet hos undersökningspopulationen. Av de män som blev kvar i Sverige uppvisade 43 procent en uppåtgående och 26 procent en nedåtgående mobilitet utifrån yrkesbeteckningar. Ungefär samma resultat föreligger för de gifta kvinnornas män, medan den uppåtgående mobiliteten för amerikaemigranterna var ganska marginell. Med utgångspunkt från taxerad inkomst istället för yrkestitel blir den lyckade ekonomiska integrationen än tydligare. Mer än hälften av de som bodde i Sverige 1920 hade årsinkomster över 8 000 kronor, vilket var en mångdubbelt större andel än totalbefolkningen. Många i undersökningspopulationen nådde höga samhällspositioner och är ganska väl representerade i biografiska uppslagsverk.

Den relativt starka socioekonomiska uppåtgående mobiliteten ligger i linje med Per Hammarströms lokala undersökning som visar på en allmän, men

¹¹⁷ Carlsson 2021c, s. 205.

också differentierad, uppåtgående socioekonomisk rörlighet mellan 1880 och 1920 bland judarna i Sundsvall.¹¹⁸

Man kan naturligtvis fråga sig vad som ligger bakom denna uppåtgående sociala rörlighet. Faktorer som brukar nämnas är att den judiska religionen och kulturen stimulerar diskussioner och intellektuellt tänkande, ett allmänt bildningsideal, en hög ambitionsnivå, ett skötsamhetsideal och så vidare. Det går också att återknyta till Rita Bredefeldts ovannämnda teori om behovet av att överbevisa sitt existensberättigande, även om det paradoxalt nog också alltså kunde finnas behov av att som försiktighetsåtgärd inte sticka ut allt för mycket.¹¹⁹ Det skulle säkert att i enskilda fall, där samtida källmaterial i form av brev, dagböcker och liknande finns bevarade, gå att belägga bevekelsegrunder, men att dra generella slutsatser är nog svårare.

¹¹⁸ Hammarström 2007, s. 136–144. Studien är gjord genom nedslag vissa år för boende i Sundsvall och inkluderar inte individer som flyttat till andra platser.

¹¹⁹ Bredefeldt 2008, s. 33.

Delundersökning 6

Representation i beslutande organ nationellt, lokalt och inomjudiskt

Den sjätte delstudien handlar om politisk representation på nationell och lokal nivå och om representation i de mosaiska församlingarnas styrelser.

När det gäller politisk representation på nationell nivå var judar länge uteslutna som riksdagsmän, men efter grundlagsändringen 1870 blev de en tid väl representerade. Redan 1873 valdes två judiska män in i riksdagen, och det var ytterst nära även för en tredje. Sammanlagt satt åtta judar i riksdagen mellan 1873 och 1917, alla med bakgrund i judisk överklass och med västjudiska rötter.¹²⁰ Men hur var det med östjudarnas barn? Ja, det finns faktiskt ett exempel, den socialdemokratiska Sundsvallsjuristen Salli Luterkort valdes in i andra kammaren 1925 men avled redan två år senare; han tillhör dock inte undersökningspopulationen eftersom han föddes 1884.¹²¹

Hur var det med representationen i stadsfullmäktige? När denna institution infördes efter de nya kommunalförordningarna 1862 var judar väl representerade; men enbart välintegrerade och religiöst reformerade judar med rötter i Sverige sedan långt tillbaka. Inte minst gällde detta Göteborg. När första stadsfullmäktige valdes var inte mindre än 5 av 50 ledamöter mosaiska trosbekännare, trots att den judiska befolkningen bara bestod av någon procent. En period på 1870-talet var representationen ännu större, för att sedan minska kraftigt.¹²²

Men hur var det med östjudar och östjudars barn? Ja, enstaka invandrare tog så småningom plats i stadsfullmäktige i de städer där de bodde. Levin

¹²⁰ Carlsson 2021c, s. 125 f.

¹²¹ Norberg, Tjerneld & Asker 1992, s. 240.

¹²² Jacobowsky 1955, s. 85.

Klein, stadsfullmäktige i Karlstad 1894–1904 och Meijer Aronsohn i Växjö 1901–1904 är sådana exempel.

I undersökningspopulationen har återfunnits fyra östjudebarn, som blev ledamöter i stadsfullmäktige. Fabrikören och bankdirektören Bernhard Blasberg, född 1869 i Helsingborg, var ledamot av stadsfullmäktige i sin hemstad från 1906 och dessutom mångårig ordförande i Fattigvårdsstyrelsen. I sitt testamente 1927 avsatte han 20 000 kronor till en fond för fattiga arbetslösa familjeförsörjare.¹²³ Hans samling av musikinstrument, bland annat en uppmärksamman kombinerad fiol och klarinett, donerades till Helsingborgs museum.¹²⁴ Blasberg tillhörde alltså hemstadens lokala elit och att han var ekonomiskt framgångsrik framgår av att boets behållning efter hans död 1931 var 238 600 kronor, motsvarande ungefär 8,5 miljoner kronor i 2024 års penningvärde.¹²⁵ Blasberg är ett exempel på en person med östjudisk bakgrund som nådde samma socioekonomiska status som många av de framgångsrika ”gammeljudearna” och som sannolikt övertog de senares självbild som sköttsamma, integrerade och ekonomiskt framgångsrika.¹²⁶ Som samlare och donator gick han, i likhet med Falk Simon, i samma spår som många välbärgade personer från de gamla judiska släkterna.¹²⁷

En annan framgångsrik affärsman som också kom att tillhöra sin hemstads elit var den redan nämnde grosshandlaren och fabrikören Marcus Schwartzman, som var ledamot av stadsfullmäktige i Uddevalla mellan 1919 och 1934.¹²⁸ Ytterligare en ekonomiskt framgångsrik textilfabrikör var Herman Schlasberg, född 1878 i Landskrona, delägare i Henning Schlasberg & co i födelsestaden där han också var ledamot av stadsfullmäktige från 1909 i ett 20-tal år framöver.¹²⁹

¹²³ *Helsingborgs kommun. Donationshandbok*, 1979, s. 138 f.

¹²⁴ Boive 1922; ”Blasbergs instrumentsamling”.

¹²⁵ Helsingborgs rådhusrätt och magistrat, Bouppteckningar 1932 (F II a:158), Riksarkivet i Lund. Omräkningen mätt med konsumentprisindex av hur mycket varor och tjänster man kunde köpa, i enlighet med Edvinsson & Söderberg 2011.

¹²⁶ Se t.ex. Bredefeldt 2008, s. 78.

¹²⁷ Om svensk-judiska konstsamlare, se exempelvis Linde 1969, Frick 1998, Wiberg 2009 och Schück 2021. Om donationer från medlemmar ur de gamla judiska släkterna, se exempelvis Kuritzén Löwengart 2017 och Kuritzén Löwengart 2021.

¹²⁸ [Hagman] 1949.

¹²⁹ Nekrolog i *Svenska Dagbladet* 5 oktober 1945.

Fattigvårdsstyrelsens i Helsingborg Ordförande

Bankdirektören

Bernhard Blasberg

ägnas denna gård av hyllning och tillgivenhet

på
50-årsdagen

av befattningshavare inom Fattigvården.

Med ett långt liv har I er beskärmt till fromma för vårt samhälle.

Carl Blunberg
Kamrer.

Gerda Olsson
Husmor och Överstyrelse.

Martin Gilleblad
Fattigvård och Läkare.

Konrad Hall
Husmor och Kamrer.

Alfred Sjöström
Överstyrelse.

Paul Andersson
Fattigvård och Läkare.

Alida Sjö
Husmor och Kamrer.

S. A. Sjö
Fattigvård.

Sören Hedlund
Överstyrelse.

Alfred Johansson
Husmor.

Sören Sjöberg
Överstyrelse.

Anna Andersson
Överstyrelse.

Anna Larsson
Överstyrelse.

Martha Larsson
Överstyrelse.

Anna Olsson
Överstyrelse.

Martha Andersson
Överstyrelse.

Sören Sjöström
Överstyrelse.

Julia Bengtson
Överstyrelse.

Sara Jernberg
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Alida Sjöström
Husmor och Kamrer.

Herald L. Jirschhoff
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

Sören Sjöström
Husmor och Kamrer.

12. Bernhard Blasberg, född 1869, blev en riktig lokalpamp i hemstaden Helsingborg. Han var bankdirektör och ordförande i Fattigvårdsstyrelsen som på hans 50-årsdag uppvaktade honom med detta gratulationskort. Helsingborgs museum.

Den fjärde i undersökningspopulationen som kom att bli stadsfullmäktigeledamot var Salomon Vinberg, född 1877 i Hallsberg och uppvuxen i Sundsvall. Denne var i motsats till de tre föregående inte affärsman, men hade en gedigen teknisk utbildning som civilingenjör vid Tekniska högskolans avdelning för väg- och vattenbyggnadskonst. Vid slutpunkten för denna undersökning, 1920, var han överingenjör i kanalkommissionen, och när posten som hamndirektör inrättades i Stockholm 1922 blev han dess förste innehavare och verkade som sådan till sin död 20 år senare. Han var ledamot av Stockholms stadsfullmäktige 1917–1922 och spelade från denna tid med sin kunskap och auktoritet en betydelsefull roll i stadens förvaltning, inte minst i infrastrukturfrågor.¹³⁰

Även juristen Salli Luterkort, som invaldes i stadsfullmäktige i Sundsvall strax innan han avled 1927, var son till östjudiska invandrare men tillhör inte undersökningspopulationen eftersom han, som framhållits, föddes 1884.¹³¹

Även om alltså några av östjudarnas barn alltså invaldes i respektive stads högsta politiska organ, finns det fog att dra samma generella slutsats för hela landet som Per Hammarström gjorde efter att ha studerat judars politiska delaktighet i Sundsvall. Delaktigheten var inte särskilt intensiv, konstaterar han, och ”stod knappast i proportion till den ekonomiska och sociala ställning man tillskansat sig”.¹³²

Hur var det då med representationen i de fyra äldsta mosaiska församlingarna i Stockholm, Göteborg, Norrköping och Karlskrona? Dessa styrdes under lång tid av reformjudar, svenskfödda med bakgrund i Västeuropa, främst Tyskland och Danmark, eller av judar som invandrat från dessa länder. Kunde överhuvudtaget några östjudar eller barn till sådana erhålla några

¹³⁰ [Bergström] 1955.

¹³¹ Om Luterkort, se Norberg, Tjerneld & Asker 1992, s. 240.

¹³² Hammarström 2007, som inventerade judar som haft kommunala uppdrag i Sundsvall, har inte uppmärksammat Luterkort, men nämner ett par andra judar som varit ledamöter av stadsfullmäktige, nämligen bankdirektören Isidor Dehn på 1880- och 1890-talen och bryggeridisponenten Lennart Valentin från slutet av 1920-talet; Hammarström 2007, s. 161–163. Ingen av dessa hade emellertid östjudisk bakgrund. Därutöver nämner Hammarström en östjudisk invandrare, handlaren Herman Kahn, som 1910 invaldes i Sundsvalls fattigvårdsstyrelse, och en son till en östjudisk invandrare, Karl Aberstén, som fram till 1917 var stadsingenjör och innehade flera kommunala förtroendeuppdrag; Hammarström 2007, s. 162 f. Aberstén ingår i undersökningspopulationen.

platser i det verkställande organet, det vill säga föreståndarkollektivet? Även om svenskt medborgarskap krävdes för medlemskap i de två förstnämnda församlingarna var det knappast någon i undersökningspopulationen som inte var svensk medborgare vid vuxen ålder.

Som redan nämnts finns det schablonmässiga föreställningar kring dikotomin västjudar-östjudar. Västjudar beskrivs som relativt välbärgade – och det fanns några riktigt rika – medan de ortodoxa östjudarna generellt beskrivs som fattiga. Som redan framhållits har det påpekats att dessa skillnader ofta överdrivits. Flera av östjudarna blev förmögna; ett exempel är enskildas stora bidrag till den fond som man på 1920-talet började bygga upp för att köpa en tomt på Södermalm i Stockholm där en egen ortodox synagoga var planerad att byggas. Vid mitten av 1930-talet uppgick fondbeloppet till hela 125 000 kronor.¹³³

I vilken utsträckning erhöll då östjudar eller deras barn ledande poster i Stockholmsförsamlingen? I den tillhörde många av de styrande under den aktuella tiden inte bara en judisk elit, utan även en svensknationell. Under perioden 1881–1922 var följande personer ordförande: Henrik Davidson 1881–1895 (bankdirektör, verkställande direktör i Skandinaviska kreditaktiebolagets Stockholmsavdelning, ledamot av Stockholms stadsfullmäktige med flera uppdrag, mycket förmögen); Moritz Rubenson 1895–1906 (inflytelserik kommunalman i Stockholm såsom mångårig sekreterare i Stockholms stadsfullmäktige, riksdagsman); Eduard Fränckel 1906–1912 (framträdande industriman, mångårig stadsfullmäktig och riksdagsman) samt Oscar Hirsch 1912–1922 (arkitekt, järnvägsingenjör, tegelbruksdirektör, donator, mycket förmögen).¹³⁴

Alla dessa fyra var födda i Sverige, och samtliga hade så framskjutande positioner i det svenska samhällslivet att de blivit biograferade i *Svenskt biografiskt lexikon*. Även om många östjudar och deras barn kunde nå ekonomisk framgång var det ett mycket stort socioekonomiskt och kulturellt avstånd till dessa ledare.

Det är därför kanske inte särskilt överraskande att det kom att dröja länge innan ättlingar till östjudar kom att ingå i Stockholmsförsamlingens föreståndarkollektiv. Endast en sådan har funnits före 1940, nämligen grosshand-

¹³³ Hultman 2019, s. 50–53.

¹³⁴ Carlsson 2004, s. 260.

laren Max Hüttner verksam från mitten av 1920-talet och dessutom under en tid ordförande i församlingens fattigvårdsnämnd.¹³⁵ Hüttner ingår i undersökningspopulationen och var mycket väl integrerad i det svenska samhället och även specifikt i det judiska. Som kommer att visas längre fram utgör han ett undantag även när det gäller undersökningspopulationens äktenskapsmönster i det att han redan 1910 gifte sig med en kvinna med svenskjudiska rötter sedan 1700-talet.

Vid sidan av föreståndarkollegiet infördes ett fullmäktige på 1930-talet i Stockholmsförsamlingen med 25 ledamöter som ett högsta beslutande organ, vilket ersatte församlingsstämman. När det första fullmäktige tog plats 1934 var det inte överraskande en överklass som invaldes. Av de 25 titulerades sex direktörer, tre grosshandlare, två advokater, en professor, en livmedikus, två docenter, en filosofie licentiat, en museilektor, en civilingenjör, en bokförläggare, en bokhandlare, en tonsättare samt fyra kvinnor utan angivet yrke (tre fruar och en fröken). Anmärkningsvärt är emellertid att hela 10 av de 25 var östjudar eller barn till östjudar, vilket visar att östjudar och deras barn så småningom kunde få ett visst inflytande i församlingen, även om det kom att dröja med tanke på att invandringen började redan på 1860-talet.

Endast två av dessa tio tillhör dock undersökningspopulationen, förutom den nämnde Max Hüttner också grosshandlaren Josef Katz, född 1880 i Lund. Alla andra var födda efter 1880 med undantag av en ledamot som dock själv hade invandrat på 1890-talet.¹³⁶

Även i Göteborgsförsamlingen hade östjudar och deras barn länge ett mycket marginellt inflytande, även om det var något större. Församlingen hade under aktuell tid tre föreståndare: en ordförande, en synagogsföreståndare och en kassaföreståndare.¹³⁷ Det kom att dröja ända till 1963 innan någon med östjudisk bakgrund blev ordförande, något tidigare vad gäller de andra församlingsföreståndarna.

Den förste med östjudisk bakgrund att beträda en föreståndarpost var Karl Aberstén som 1923 blev kassaföreståndare, men avled redan följande år.

¹³⁵ Förvaltnings- och revisionsberättelser för Mosaiska församlingen i Stockholm, diverse år.

¹³⁶ Uppgifter ur författarens egen biografiska och genealogiska samling.

¹³⁷ Namn på respektive föreståndare och årtal för mandaten finns fram till 1955 listade i Jacobowsky 1955, s. 113. Kompletteringar med uppgifter om födelseorter och bakgrund från författarens egen biografiska och genealogiska samling.

Mellan 1925 och 1944 innehades posten av män med rötter i Sverige sedan 1700-talet, med undantag för ett kort inhopps 1931 av Herman Turitz, som var barn till östjudiska invandrare. Från 1945 och framåt var det åter barn till östjudiska invandrare som innehade posten: Herbert Sterner 1945–1954 och Julius Hüttner 1955–1962.

När det gällde synagogföreståndare dröjde det till 1932 innan någon med östjudisk bakgrund fick posten, nämligen den nämnde Herman Turitz som var verksam fram till 1938. Därefter fortsatte posten att vara besatt av personer med östjudisk bakgrund: Herbert Sterner 1938–1944 och Nachman (Nachem) Garellick 1945–1962.

Gemensamt för dessa föreståndare med östjudisk bakgrund var att de hade uppnått hög status i samhället. Garellick, som alltså blev föreståndare långt efter undersökningsperioden, var själv född i Ryssland och hade invandrat till Sverige, medan de resterande fyra, Aberstén, Hüttner, Turitz och Sterner, alla var Sverigefödda barn till invandrade östjudar som var bosatta i Sverige 1880. Endast Aberstén ingår dock i undersökningspopulationen; de övriga föddes efter 1880, men hade alla syskon eller andra släktingar som ingår i populationen.

I de bägge andra två gamla församlingarna, Norrköping och Karlskrona, var den östjudiska invandringen tämligen liten och det fanns knappast någon från denna grupp som innehade någon föreståndarpost under aktuell tidsperiod.

I de ortodoxa församlingar som grundades från 1870-talet besatte däremot av naturliga skäl östjudar och deras barn så gott som alla föreståndarposter, eftersom denna grupp demografiskt dominerade dessa församlingar. Malmöförsamlingen utgör dock ett undantag. Visserligen var östjudar i klar majoritet; av de 77 "vuxna" (födda före 1864) judar som officiellt bodde i staden 1880, var 50 östjudar, medan 14 var födda i Danmark, 7 i Tyskland, 4 i USA och 2 i Sverige.¹³⁸

Men församlingsledningarna var länge nästan enbart västjudar. Även i Malmö fanns vid denna tid tre föreståndare. Mellan 1872 och 1919 innehades ordförandeposten av en östjude endast under perioden 1895–1898 genom Salomon Margolinsky, född 1853 i ryska Polen. Först efter första världskriget kom barn till östjudar att ha denna den viktigaste församlingsposten genom

¹³⁸ Databasen Judarna i Sverige 1880.

13. Den första mosaiska församlingen i Sverige som grundades av nyinvandrade ortodoxa judar var den i Malmö, som räknar 1871 som sitt begynnelseår. Även om den numerärt kom att domineras av östjudar dröjde det innan personer från denna grupp i någon större utsträckning kom att besitta de ledande posterna. Fotot från 1903 föreställer den nya synagogan som invigdes samma år. Fotograf: Viktor Roikjer. Malmö museum.

Emanuel Levin, född 1876 i Lund, som hade den 1919–1932, därefter Herman Schlasberg, född 1878 i Landskrona, mellan 1932 och 1934, och sedan återigen Emanuel Levin fram till 1939. Både Levin och Schlasberg tillhör undersökningspopulationen.

Det kom att dröja ända till 1944 innan en östjude blev kassaföreståndare, medan gruppen var mer representerad i rollen som synagogsföreståndare. Den nämnde Salomon Margolinsky innehade posten 1880–1886 och en annan invandrade, Klone Nissalowitz, född 1850 i ryska Polen mellan 1894–1898 och 1904–1929. Under perioden 1898–1904 innehades posten av Tanke Rosenfeld, född 1870 i ryska Polen och hade invandrat som mycket liten till Sverige med föräldrarna och följaktligen tillhör undersökningspopulationen.¹³⁹

¹³⁹ Namn på respektive föreståndare och årtal för mandaten efter Siegel 1946, s. 105. Kompletteringar med uppgifter om födelseorter och bakgrund från författarens egen biografiska och genealogiska samling.

Delundersökning 7

Konversion

Den sjunde delstudien undersöker i vilken utsträckning undersökningspopulationen konverterade till kristendomen. Detta är, vad jag kallar, en totalassimilation till majoritetssamhället, där man alltså helt ger upp sin judiska religiösa tillhörighet och sitt medlemskap i en judisk församling.

Judars konversion till kristendom under modern tid har framför allt undersökts av den amerikanske historikern Todd M. Endelman, som 1987 gav ut en antologi i ämnet och senare utvecklade frågan i monografin *Leaving the Jewish fold. Conversion and radical assimilation in modern Jewish history* där han dels jämför över en lång tidsperiod, dels mellan olika länder.¹⁴⁰

För Sveriges del har främst Per Hammarström i flera artiklar ägnat sig åt konversion, bland annat i studier av Svenska Israelsmissionens missionsverksamhet bland svenska judar under 1800-talets slut.¹⁴¹ Viktigast för föreliggande studier är den kvantitativa undersökning han gjort av dopfrekvens hos judar i Stockholm under 1800-talets andra hälft, även om den tidsmässigt ligger före min undersökning.¹⁴² För perioder efter min undersökning finns en kvantitativ undersökning av Nick Aronowitsch för perioden mellan 1930 och 1970 av judar tillhörande Stockholms mosaiska församling där antalet dop på årsbasis redovisas.¹⁴³

Todd M. Endelmans komparativa kvantitativa och kvalitativa studier av judars konvertering har bland annat påvisat skillnader mellan Tyskland och England 1870–1914 beroende på antisemitismens karaktär och styrka. Endelman har även ett köns- och klassperspektiv: hos de tyska männen var kon-

¹⁴⁰ Endelman 2015.

¹⁴¹ Hammarström 2012.

¹⁴² Hammarström 2020.

¹⁴³ Aronowitsch 2007.

vertering, av karriärskäl, relativt sett vanligast i överklassen, hos kvinnorna i den lägre medelklassen.¹⁴⁴

Vad som i stor utsträckning har påverkat konversioner var det rådande regelverket i respektive stat. Vilka formella hinder fanns för judar vad gäller arbete, äktenskap med mera? Fram till 1770-talet var en jude som ville bosätta sig permanent i Sverige tvungen att låta döpa sig. Men även efter att detta krav försvunnit fortsatte judar att låta döpa sig och/eller sina barn. Anledningen kunde vara religiös övertygelse men också för att slippa de juridiska restriktioner som fanns mot judar avseende bland annat bosättning, sysselsättning och äktenskap. I 1782 års så kallade judereglemente fanns 33 paragrafer som reglerade judars närvaro; när reglementet 1838 avskaffades och ersattes av en förordning upphörde många av restriktionerna, men inte alla. Från 1838 betraktades judar inte längre som en tolererad främlingskoloni, ”den judiska nationen”, utan istället som ”svenskar av mosaisk trosbekännare” och församlingarna benämndes ”mosaiska församlingar”.¹⁴⁵

Hur vanligt var då konversioner i Sverige fram till 1880 då föreliggande undersökning börjar? Per Hammarström har alltså undersökt detta kvantitativt med hjälp av Stockholms mosaiska församlings så kallade kyrkbok 1855–1894 (som också innehåller äldre uppgifter). I regel angavs inte tidpunkten för respektive dop, varför jämförelser över tid främst har gjorts med utgångspunkt från födelseår.

Hammarström visar att dop var relativt sällsynta till en början efter 1770-talet, men från 1810 och framåt ökade antalet konversioner kraftigt, inte minst från andra hälften av 1820-talet. I Stockholm konverterade ungefär var femte jude som var född mellan 1790 och 1819. Många var under 20 år, födda i Sverige, och döptes på begäran av sina föräldrar för att slippa de diskriminerade bestämmelserna. Det underlättade också att kyrkan i neologins anda gjort dopen mer allmänreligiöst präglade och tonat ner pressen på konvertiter att ta avstånd från judendomen.¹⁴⁶

Även om dopfrekvensens bland judar minskade efter judereglementets avskaffande 1838 fortsatte många att konvertera, åtminstone i Stockholm; i

¹⁴⁴ Endelman 1987.

¹⁴⁵ Först omkring 1980 bytte de namn till judiska församlingar.

¹⁴⁶ Hammarström 2020.

Göteborg uppges det ha varit betydligt färre.¹⁴⁷ 1843 uppgav de unga reformivrarna i Judiska Intresset att antalet döpta judar i Stockholm var cirka 80–90, att jämföra med ungefär 400 församlingsmedlemmar, vilket stöds av uppgifter i församlingens så kallade kyrkobok.¹⁴⁸ Dessa förhållanden var en viktig orsak till Judiska Intressets dubbla kamp dels för emancipation, dels för reformering av den traditionella, ortodoxa judendom, som många yngre judar ansåg otidsenlig och kunde motivera konversion.

Konversionerna berodde ofta på de restriktioner för bland annat boende och yrkesverksamhet som fram till 1870-talet fanns för mosaiska trosbekännare. Den fria bosättningsrätten infördes först 1860 för svenska judar och 1873 för utländska, och först genom en grundlagsändring 1870 kunde främmande trosbekännare bli statsanställda eller riksdagsledamöter. Givetvis konverterade många också av religiös övertygelse och säkert även ibland på grund av en kombination av detta och karriärsskäl. En orsak var också för att få möjlighet att gifta sig med sin kristna partner. Fram till 1863 var äktenskap mellan kristna och mosaiska trosbekännare förbjudna; dispenser var visserligen möjliga men mycket sällsynta. Ett ”blandat” par hade att välja emellan att gifta sig utomlands, att fortsätta leva i ett slags samvetsäktenskap eller att den judiska kontrahenten konverterade.¹⁴⁹ Även om judar som lät döpa sig inte diskriminerades av regelverket kunde de bli utsatta för vardaglig och social antisemitism; det finns flera exempel på detta.¹⁵⁰

Hur var då läget 1880 när föreliggande undersökning börjar? Incitamenten att låta döpa sig hade alltså successivt minskat ordentligt. Det fanns vid denna tid få legala hinder för mosaiska trosbekännare; de kunde erhålla stats-tjänst, vara riksdagsmän och gifta sig över religionsgränserna.¹⁵¹ I och med att antisemitismen blivit allt mindre religiös och mer ”etnisk” försvann också incitamentet att låta döpa sig för att slippa vardagsantisemitism. Hur stor

¹⁴⁷ Jacobowsky 1955, s. 39.

¹⁴⁸ De unga män som grundade Judiska Intresset påstod detta 1843. I kyrkboken 1855–1894 (med äldre uppgifter) är noterade 130 dop, i regel dock utan angivande av året för dopet varför jämförelser främst gjorts utifrån de döptas födelsetid; Hammarström 2020, s. 38.

¹⁴⁹ Carlsson 2021c, s. 87 f.

¹⁵⁰ Se t.ex. Carlsson 2021c, s. 74.

¹⁵¹ Ett hinder som dock kvarstod ända till 1951 var möjligheten att vara statsråd vilket knappast var aktuellt för någon i undersökningspopulationen.

dopfrekvensen var bland de judar som tillhörde de ”gamla” judiska släkterna med rötter i Tyskland, Danmark och andra stater i Västeuropa, och som i regel hade reformerats till en mer ”liberal” judendom, undersöks alltså inte i denna studie. Konversioner bland denna kategori judar torde ha varit betydligt vanligare än bland de barn till östjudar som här studeras.

Den empiriska undersökningen visar nämligen att det var ytterst sällsynt att ett barn till någon av de östjudar som bodde i Sverige år 1880 döptes. Av de totalt 390 i undersökningspopulationen som bodde i Sverige i vuxen ålder konverterade endast åtta, alltså bara två procent. I två av fallen rörde det sig om dop i barndomen inom ramen för Svenska Israelsmissionens missionsverksamhet bland judar, en verksamhet som annars måste sägas ha haft begränsad framgång.¹⁵²

I fem av fallen rörde det sig om judar som gift sig med kristna: tre (eller åtminstone två) i samband med giftermålet, en troligen i samband med förloving och en på sin dödsbädd.

Att endast åtta konverterade ska sättas i relation till att hela 28 procent av den del av undersökningspopulationen som 1920 eller alternativt referensår fortfarande var mosaisk trosbekännare och var gift och bodde i Sverige, var gift med en kristen partner (se delundersökning 10).

I så gott som alla fall valde alltså den judiska partnern att kvarstå i judendomen och inte konvertera trots giftermål med en kristen. I vilken mån enskilda personer var praktiserande judar respektive troende kristna är naturligtvis svårt att veta utifrån källmaterialet. Det är mycket möjligt att personer i blandäktenskap hade en mer ljummen inställning till religionen och traditionen än andra, och det är att notera att svenska medborgare enligt lag ännu – och fram till 1952 – var tvungna att tillhöra ett religiöst samfund. Men för nästan alla de judar som gifte sig med en kristen var steget att själv låta döpa sig alltför stort.

De åtta fallen ska här närmare redovisas. De två bröderna som döptes i barndomen var födda 1877 och 1879 som söner till Samuel och Amalia Wilhelmina Rothenberg. Omkring 1881 övergav fadern familjen och reste utomlands varefter makarna fyra år senare dömdes till äktenskapsskillnad. Bröderna fick ett fosterhem hos pastor August Lindström, som grundat och ledde

¹⁵² Om missionsverksamheten under aktuell tid, se Edvardsson 1976; Besserman 1991; Hammarström 2012 och Hammarström 2014.

Svenska Israelsmissionen, och de antog dennes efternamn. Deras mamma lät döpa sig själv och sönerna 1887, varvid de erhöll nya förnamn. Abel och Elias Lindström blev sedermera triksåfabrikör respektive handlande i Norrköping. Enligt uppgift i familjen ska mamman ha ångrat dopen och aldrig kommit över detta; 82 år gammal tog hon livet av sig i augusti 1930 genom att dränka sig i Motala ström.¹⁵³

De två kvinnor som lät döpa sig i samband med giftermål med en kristen man var Rebecca Zymanski, född 1878, gift 1900 – hon fick i samband med dopet och konfirmationen ytterligare ett förnamn, Anna – och Carolina Sofia Brück, född 1879, gift 1901.¹⁵⁴

I ytterligare ett fall skedde sannolikt dopet på grund av ett kommande äktenskap med en lutheran – kanske i samband med förlovningen? Anna Kaiser döpte sig den 6 januari 1884 några dagar före sin 19-årsdag och bytte i samband med detta namn till Anna Maria Charlotta Jakobssén; det nya släktnamnet uppenbart taget efter sin fars förnamn Jakob.¹⁵⁵ Två år senare gifte hon sig med en kristen man. Noterbart är att Annas mor inför sitt äktenskap på 1850-talet med en judisk man hade konverterat från lutherdomen till judendomen, något som var mycket ovanligt.¹⁵⁶

Ett liknande fall var Ester Schwarzberg som döptes som 15-åring 1897 och fick ytterligare ett förnamn, Maria. Fyra år senare gifte hon sig med en 19 år äldre svensk-luthersk skomakarmästare.¹⁵⁷

¹⁵³ Databasen Judarna i Sverige 1880. Uppgift om att mamman ångrat dopen enligt familjetraditionen förmedlad i e-post 14 april 2005 från Stig Askenbom till författaren; dödsorsak bekräftad av Norrköpings S:t Olai församling, dödbok 1924–1932 (F I:8), s. 175, Riksarkivet i Vadstena.

¹⁵⁴ Köpings stadsförsamling, församlingsbok 1899–1909 (A IIa:1), s. 234, Riksarkivet i Uppsala; Katarina församlings vigselbok 1900 (E II:30), s. 162, Stockholms stadsarkiv.

¹⁵⁵ Kalmar stadsförsamling, födelsebok 1881–1889 (C:15), Riksarkivet i Vadstena.

¹⁵⁶ Enligt Kalmar mosaiska församlings församlingsbok var hennes mamma Sara född 11 juni 1839 i Lovisa, Finland, och gift med Jakob Kaiser den 27 november 1859; Kalmar mosaiska församling församlingsbok, 1904–1937, s. 2, Riksarkivet i Vadstena. Hennes flicknamn uppges i en senare notering ha varit Sundström, se Kalmar stadsförsamling, församlingsbok 1918–1925, AIIa:22, Riksarkivet i Vadstena, s. 2473.

¹⁵⁷ Malmö Sankt Petri församling, församlingsbok 1896–1900 (A II a:6), s. 159, Malmö stadsarkiv.

Det sjunde fallet var en judisk man, Nathan Kahn (tidigare Szarkowsky), som under många år var bosatt i USA och vigdes där lutherskt 1898 med en svensk-luthersk kvinna. Sannolikt konverterade han i samband med äktenskapet; när han återinvandrade till Sverige finns ingen anteckning om att han skulle ha varit mosaisk trosbekännare och han begravdes så småningom på en kristen kyrkogård.¹⁵⁸

I det åttonde fallet slutligen skedde dopet mer eller mindre på dödsbädden. Ida Bergman (tidigare Wiskowsky), född 1869 i Kalmar, gifte sig borgerligt 1901 med agenten Waldemar Schöldström, döptes 27 oktober 1904 och avled redan två dagar senare av tuberkulos.¹⁵⁹ Kanske var Idas dop ett exempel på en jude som blivit övertygad kristen och inför sin död ville döpa sig; sådana exempel finns.¹⁶⁰ En bidragande orsak till Idas dop kan ha varit att mannen, som var 20 år äldre, också var på väg att dö och att det fanns en önskan om att de skulle ha samma trosbekännelse; han avled bara ett par månader därefter i organiskt hjärtfel.¹⁶¹

Vad gäller emigranterna i undersökningspopulationen är det inte lika lätt att i källmaterialet få trosbekännelsen bekräftad. Endast två säkra fall av konversioner har kunnat konstateras, vilka båda är motiverade att lyfta fram som exempel på i sammanhanget ovanliga levnadsöden. Förutom att de konverterade så bytte de bort sina slaviska "sky-namn" till sonnamn. De tycks bägge ha förlorat kontakten med sin svenska familj, de hade båda kvalificerade arbeten och den ene var krigsveteran.

Det ena fallet är Abraham Olschansky, som var född den 28 mars 1874 i Ängelholm. Han utskrevs i folkbokföringen 1901 från Oskarshamn till Sydafrika, men hade sannolikt rest dit redan tidigare. Enligt släkttraditionen lämnade han föräldrahemmet efter bråk med fadern (som skyllde en konkurs på honom) och förlorade kontakten med sin familj; i faderns bouppteckning 1917

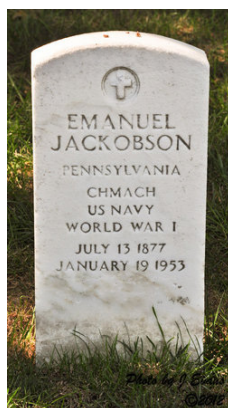
¹⁵⁸ Databasen Judarna i Sverige 1880.

¹⁵⁹ Adolf Fredriks församling, inflyttningslängd 1904 (B I a:58), s. 190, och dödbok 1903–1905 (F I:17), s. 149, Stockholms stadsarkiv.

¹⁶⁰ Sålunda lät den 74-åriga änkan Nanna Smedberg, född Jacobsson, döpa sig i oktober 1924, knappt två veckor innan hon avled; Malmö Sankt Petri födelse- och dopbok 1920–1922, C I:17, s. 142, Malmö stadsarkiv. Nanna Smedberg tillhörde dock de "gamla" svenskjudiska familjerna.

¹⁶¹ Adolf Fredriks församling, dödbok 1903–1905 (F I:17), s. 163, Stockholms stadsarkiv.

14. Emanuel Jundelsky föddes i Karlskrona i en fattig judisk familj. Hans levnadsöde är verkligen inte typiskt för undersökningspopulationen. Han slutade sina dagar som Emanuel Jakobson och begravdes som kristen på krigsveterankyrkogården i Arlington, Virginia, USA. Find av grave.com.

anges att han var bosatt på "okänd ort".¹⁶² Det visade sig dock att han 1902 reste från Göteborg till New York, och att han 1920 bodde med hustru och son i Pima, Arizona, där han var anställd som "Inspector (Industry Locomotive)" och hade bytt namn till Abe Olson. Han avled den 19 september 1965 i Santa Cruz och av en notis i *Santa Cruz Sentinel* framgår att han tillhörde The Lutheran Church of Sweden.¹⁶³

Det andra fallet är Emanuel Jundelsky, född 13 juli 1877 i Karlskrona, och bosatt 1880 med föräldrarna i Maria församling på Södermalm i Stockholm. Han emigrerade 1895 till USA och blev amerikansk medborgare 1906 som ingenjör med namnet Emanuel M Jakobson. I faderns bouppteckning 1910 kallas han maskiningenjör Emanuel Jundelsky Jakobson, New York. Han torde dock ha förlorat kontakten med sin familj i Sverige, och i brodern

¹⁶² Familjetraditionen förmedlad av Erik Hirschfeld i e-post till författaren 28 juni 2022; Oskarshamns rådhusrätt och magistrat, bouppteckningar 1914–1918 (F IIa:8), s. 961, Riksarkivet i Vadstena.

¹⁶³ Diverse uppgifter noterade i databasen Judarna i Sverige 1880, bland annat från Census 1920 och tidningsnotis i *Santa Cruz Sentinel* 21 september 1965. Att det rör sig om samma person framgår av att Abe Olson i sin ansökan om *Social Security* angett att han var född 28 mars 1874 i "Engelholm, Sweden"; ingen annan Abraham är född detta datum i Sverige vilket bland annat framgår av ArkivDigital's register *BiS, Befolkningen i Sverige 1800–1947*. Vidare sägs faderns förnamn vara "Ralph"; Abraham Olschanskys far hette Raphael. Enligt avskriften av California Death Index 1965 anges att hans mors flicknamn var "Vontile", vilket är en uppenbar förvanskning av "(von) Feitelberg" vilket var det flicknamn som angavs i svenska kyrkböcker.

Isak Jundells bouppteckning 1946 kallas han Manne Jakobsson med okänd adress USA. Han har dock kunnat återfinnas i flera amerikanska källor; han deltog i första världskriget och i census 1920 kallas han *Main And Stationary Engineer* och var bosatt i Philadelphia. Han gifte sig 1900 i en svensk-luthersk församling i staden; hans hustru uppgavs vara född i Sverige och deras son döptes i nämnda svenska församling 1903. Emanuel Jakobson begravdes på veterankyrkogården i Arlington, Virginia, USA, och på hans gravsten finns ett kors.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Diverse amerikanskt källmaterial som erhållits via *Ancestry* och som noterats i databasen Judarna i Sverige 1880. Det råder ingen tvekan om att Emanuel Jundelsky och Emanuel Jakobson är samma person.

Delundersökning 8

Övergång till reformjudendom och sionistiskt engagemang

De östjudar som invandrade senast 1880 till Sverige torde alla ha varit traditionella, ortodoxa. De var visserligen nästan alla att betrakta som litauiska judar, *litvaks*, och som sådana säkert ofta påverkade av *mitnagdim*, en oppositionsrörelse mot *chassidismen* som man menade i alltför hög grad dyrkade karismatiska ledare och nonchalerade traditionell rabbinisk lärdom. Många torde också ha varit påverkade av *haskala*-rörelsen, den judiska upplysningen.¹⁶⁵

Det var ändå en stor religiös skillnad gentemot de ledande i de största mosaiska församlingarna, de i Stockholm och Göteborg, vilka på 1850- och 1860-talen omvandlats till reformförsamlingar. I bägge städerna etablerades dock tidigt även ortodoxa synagogor där de nyanlända judarna kunde känna sig hemma. Rabbinen Ludvig Lewysohn med flera grundade 1870 i Stockholm *Hjälpsamhetsförbundet Rodef Chesed*, som stödde de nyinvandrade socialt, ekonomiskt men också andligt. Följande år etablerades *Adat Jisrael* (nuvarande stavning), en ortodox synagoga eller schul. I början av 1900-talet etablerades flera andra synagogor på olika platser i Stockholm med olika varaktighet.¹⁶⁶ På samma sätt grundades i Haga och senare i Masthugget i Göteborg en ortodox synagoga.¹⁶⁷

Med tiden påverkades uppenbarligen flera av de östjudiska invandrarna, och i synnerhet deras barn, av reformjudendomen och besökte hellre de gamla, reformerade, synagogorna.¹⁶⁸ Enstaka individers preferenser kan säkert

¹⁶⁵ Carlsson 2021c, s. 250.

¹⁶⁶ Carlsson 2021c, s. 156.

¹⁶⁷ Se t.ex. Carlsson 2021c, s. 157 & 198.

¹⁶⁸ Vilhelm Jacobowsky, som säkert talar utifrån egna minnesbilder, nämner exempelvis att Abraham Nathan Kranzdorff liksom några andra "polacker" som under årens lopp varit knutna till *minjan*, det vill säga den ortodoxa synagogan, på äldre

erhållas från minnesteckningar, familjetraditioner och annat, men att kvantitativt bestämma de religiösa preferenserna i undersökningspopulationen låter sig inte göras; det finns veterligt inga medlemslistor bevarade för aktuell tid. I Jacob Ettlingers personarkiv finns några odaterade listor bevarade över medlemmar eller potentiella medlemmar i *Adat Jisrael*. De är dock av betydligt senare datum, uppenbart från 1940-talet.¹⁶⁹ Från den ortodoxa föreningen *Beith Tefilha* i Göteborg finns protokoll bevarade från 1916 utifrån vilka funktionärer och även vissa andra medlemmar kan identifieras, men det finns veterligt inga fullständiga medlemslistor bevarade.¹⁷⁰

Inom enhetsförsamlingarna i Stockholm och Göteborg fanns alltså såväl reformerade som ortodoxa synagogor. I de nya församlingar som grundades från 1870-talet och framåt av östjudiska invandrare var alla ortodoxa. Säkerligen skedde även där med tiden en viss splittring mellan dem som höll hårt på traditionerna och dem som tog mer intryck av en liberal judendom. Sådana splittringar har påvisats i den största av dessa församlingar, den i Malmö.¹⁷¹

Det ska även sägas något om engagemang inom den sionistiska rörelsen. Denna rörelse hade länge svårt att etablera sig i Sverige – intresset kom att öka efter 1925. En sionistförening hade dock etablerats i Malmö kring sekelskiftet och Svenska Zionistenföreningen grundades i Stockholm 1910. Föreningen gav 1913 ut en tidskrift, *Zionisten*, som dock snart måste läggas ner av ekonomiska skäl. I tidskriften skickade 51 namngivna judar en nyårshälsning. Genom att komplettera med uppgifter ur andra källor har deras födelseår och födelseorter kunnat identifieras. De allra flesta, 36, var födda i Ryssland och 10 var födda i Sverige av östjudiska föräldrar. Endast två av de Sverigefödda finns med i undersökningspopulationen, de övriga åtta var födda efter 1880.¹⁷²

dagar var trogna besökare i den reformerade synagogan (Jacobowsky 1955, s. 100).

¹⁶⁹ Dateringen till 1940-talet är gjord efter att ha jämfört en del namn och adresser med uppgifter i annat källmaterial.

¹⁷⁰ Beith Tefilah, protokollsbok 1916–1970, Judiska församlingen i Göteborg.

¹⁷¹ Järtelius 2017, s. 8–12; Carlsson 2021c, s. 200.

¹⁷² Nyårshälsningen i *Zionisten* juli 1913 finns avfotograferad i Carlberg 1997, s. 96. Kompletterande uppgifter om födelseår och födelseorter är hämtade ur församlingsböcker och rotmansarkivet, sökbara i ArkivDigital's register *BiS, Befolkningen i Sverige 1800–1947*. Om den tidiga sionismen i Sverige se, förutom Carlberg, även Narrowe 1990; Fruitman 2001 och Sjögren 2001, s. 52–59.

Delundersökning 9

Släktnamnsbyten

Fyra män presenterade sig för varann i en tågkupé i Ungern kring sekelskiftet 1900. Den förste sade "Kövári", den andre "Kovács", den tredje Kárpáti. Varpå den fjärde svarade: "Jag heter också Kohn".¹⁷³

Den nionde delstudien undersöker förekomsten av släktnamnsbyten. I vilken utsträckning bytte människor från undersökningspopulationen sitt judiskt eller slaviskt klingande släktnamn till ett mer svenskklingande för att "flagga ned" sin judiskhet? Om konversion till kristendomen kan sägas innebära en total distansering från den judiska identiteten är det långt ifrån säkert att ett släktnamnsbyte behövde göra det.

Ett namn kan betyda mycket inte bara för den egna identiteten utan även för omgivningens attityder och agerande. Namnet kan ge associationer baserade på såväl positiva som negativa fördomar, eller för att tala med Learned Hand: "Our names are useful or dangerous to us according to the associations they carry among those who hear them."¹⁷⁴ Att detta i hög grad gäller för det nutida Sverige framgår av att personer byter bort sina utländska klingande efternamn till svenskklingande för att inte bli diskriminerade på arbetsmarknaden, en diskriminering som också verifierats i vetenskapliga undersökningar.¹⁷⁵

Namnbyten har här inte främst undersökts ur den enskilda individens identitetssynpunkt, utan som en integrationsstrategi för att motverka fördomar och diskriminering. Många judar bar släktnamn som pekade ut dem som judar. Det fanns en uppenbar föreställning bland många av dessa att ett

¹⁷³ Denna anekdot finns i flera varianter, exempelvis i Bodó 2023, s. 211.

¹⁷⁴ Maas 1958, s. 157.

¹⁷⁵ Se t.ex. IFAU:s forskning om diskriminering i arbetslivet; Carlsson 2009; Khosravi 2012. Att ett sådant namnbyte även leder till högre inkomster har bekräftats empiriskt, se t.ex. Arai & Skogman Thoursie 2009.

namnbyte kunde gynna integrationen i det svenska samhället och motverka östjudefobi och antisemitism.

Syftet med denna delundersökning är alltså att undersöka släktnamnsbyten bland de judar som ingår i undersökningspopulationen under en period med tämligen stark samhällelig antisemitism och östjudefobi. I vilken utsträckning valde de bort sina släktnamn? Vilka typer av släktnamn är det som väljs bort av dessa judar och vilka typer av nya släktnamn är det som antas?

Teoretiska utgångspunkter och tidigare forskning

Teoretisk inspiration kommer från forskning om namnet som symbol och ”signal”, om namnbyten i allmänhet och judars namnbyten i synnerhet.

När en religiös eller etnisk grupp blir stigmatiserad, blir även relationen mellan namn och socialt stigma explicit. Ett namnbyte blir därmed en strategi för att bemöta stigmatisering och diskriminering. Att byta sitt ”judiska” namn till ett ”svenskt” kan vara en strategi för ”ethnic passing”, det vill säga då en person tillhörande en etnisk minoritet blir accepterad som en medlem av den etniska majoriteten.¹⁷⁶

I internationell forskning har betonats det stigmatiserade i att bära ett ”judiskt” namn.¹⁷⁷ Historikern Lars M Andersson har i sin stora undersökning om antisemitism i allmänhet och i skämtpress i synnerhet under perioden 1900–1930 visat hur fiktiva ”judiska namn” var en av många komponenter i skämtpressens skapande av ”bilden av den andre”.¹⁷⁸

Det finns åtskillig forskning om judisk onomastik vilken dock, i likhet med namnforskning i allmänhet, oftast är av ren etymologisk art. Om den kopplats samman med integrationsfrågor är det måhända vanligare att förnamnsgivning undersöks än släktnamnsbyten.¹⁷⁹ Val av förnamn, som de framträder i officiella dokument, är dock, menar jag, ett sämre integrations-

¹⁷⁶ Shosravi 2012, s. 66.

¹⁷⁷ Exempelvis Bering 1992.

¹⁷⁸ Andersson 2000, se t.ex. s. 252f (”Mammonsson”, ”Isaakarsson”, ”Prichelsky”, ”Nischnorsky”, ”Denkelstein” m.fl.), s. 260f (”Rubelstein”, ”Manasse Israel”) och s. 267 (”Silberman”).

¹⁷⁹ Se t.ex. Watkins & London 1994; Abramitzky, Boustan & Eriksson 2016 och för svensk del Bredefeldt 2008, s. 117–156.

mått än släktnamnsbyten. En jude använde sig nämligen av olika former (hebreiska, jiddisch respektive det aktuella hemlandets språk) av samma förnamn beroende på sammanhanget (i synagogan, i familje- och vänkretsen, i den icke-judiska omgivningen och i officiella handlingar). Exempelvis kunde en och samma person heta Bertil i officiella, svenska, sammanhang, Berko eller Berel (jiddisch) i familjesammanhang och Dov (hebreiska) i synagogala sammanhang. En persons släktnamnsbyte är ur integrationssynpunkt av betydligt större intresse än ett förnamnsbyte, eftersom ett släktnamnsbyte är av mer permanent karaktär.

Bland undersökningar om judars släktnamnsbyten kan främst nämnas Dietz Berings om judars namnbyten i Tyskland 1812–1933 som bland annat visar att Cohn/Kohn var det släktnamn som valdes bort av judar i överlägset störst utsträckning, motsvarande en sjättedel av alla namnbyten, vilket innebär en klar överrepresentation i förhållande till namnets förekomst.¹⁸⁰ Detta korresponderar med det faktum att nämnda släktnamn i icke-judiska sammanhang ansågs vara stigmatiserande och användes i nedsättande betydelse för en jude vars namn man inte kände till. Namnet blev förknippat med den ”begreppslige judens” dåliga egenskaper och blev ett slags kodord i skämt, nidvisor och liknande.¹⁸¹ Andra namn som i Tyskland byttes bort i stor utsträckning var Levy (med varianter), liksom patronymika med hebreiska namn som grund (Hirsch, Abrahamsohn med mera) och typiskt ”judiska” namn såsom Rosenbaum, Rosenthal och Goldstein.¹⁸²

En undersökning av centraleuropeiska judiska flyktingar i USA efter 1933 har gett liknande resultat som Berings.¹⁸³ En annan undersökning visar att italienska och judiska invandrare i USA under 1900-talets början ofta förändrade sina namn i anglosaxisk riktning för att anpassa sig till de rådande sociala preferenserna.¹⁸⁴ I Ungern var judars antagande av ungerska släktnamn från mitten av 1800-talet till 1938 en viktig komponent i magyariseringen och en fullständig assimilation av judar in i det ungerska samhället.¹⁸⁵ Ett annat

¹⁸⁰ Bering 1992, s. 149–169.

¹⁸¹ Bering 1992, s. 149 ff.

¹⁸² Bering 1992, s. 154 ff. Bering gör jämförelser med olika tillgängliga frekvenslistor över judiska släktnamn.

¹⁸³ Maas 1958.

¹⁸⁴ Watkins & London 1994.

¹⁸⁵ Farkas 2012.

exempel är Kirsten Fergmalichs undersökning av strategin hos många judar i New York City mellan 1917 och 1942 att byta släktnamn som ett sätt att öka sin sociala och ekonomiska status för sig och kommande generationer.¹⁸⁶ Besläktade studier som rör senare tidsperiod finns även, exempelvis om hebraisering av judars släktnamn vid immigration till den nuvarande staten Israel.¹⁸⁷ Nämnas kan också en kortare artikel på svenska om judiska släktnamnsbyten som dock mest baseras på anekdoter och skönlitteratur och som innehåller direkta felaktigheter.¹⁸⁸

Ett geografiskt och tematiskt närliggande, men tidsmässigt något senare, exempel är Laura Ekholms och Simo Muirs undersökning om judars släktnamnsbyten i Helsingfors 1933–1944. Författarna har noterat 34 namnbyten i Helsingforsförsamlingens protokoll 1933–1944 och kunnat konstatera att det i omkring 16 procent av de judiska familjerna i Helsingfors fanns någon som bytte släktnamn.¹⁸⁹

Författarna argumenterar för att dessa namnförändringar hade två syften. Det ena var att underlätta livet i den nya nationalstaten Finland och att de var en del i en större process där tiotusentals finländare med svenska släktnamn bytte till finska. Det andra syftet var att erbjuda en ny slags judisk identitet.¹⁹⁰

Forskning om andra minoriteters släktnamnsbyten

Svenska undersökningar av släktnamnsbyten som kopplas samman med frågor kring xenofobi, diskriminering och integration är ovanliga. Det finns dock exempel på undersökningar från en senare period än vad som här stud-

¹⁸⁶ Fergmalich 2015.

¹⁸⁷ Se t.ex. Demsky 2018. Efter statens Israels grundande 1948 uppmanade man starkt såväl nya invandrare som gamla invånare att anta hebreiska namn; Maas 1958, s. 140.

¹⁸⁸ Frank 1993. Bland annat reproduceras en vanlig missuppfattning att judars släktnamn byttes vid gränsen i samband med migration och det påstås helt felaktigt att schlagerkompositören Stig Hanssons (mer känd under sin pseudonym Jules Sylvain) farfars namnbyte hade skett på så sätt i samband med invandring, se vidare Carlsson 2013a, s. 239 f.

¹⁸⁹ Ekholm & Muir 2016. Författarna har jämfört namnbytena med förteckningen i *Judisk årsbok* 1930 över de cirka 200 judiska hushåll som fanns totalt i de tre judiska församlingarna i Finland.

¹⁹⁰ Ekholm & Muir 2016.

eras. Socialantropologen Shahram Khosravi undersökning bygger på drygt tusen ansökningar under 1990-talet om släktnamnsbyten från personer med asiatiska, afrikanska, slaviska, finska och latinska namn.¹⁹¹ Av dessa var 488 insända av personer med namn som gav associationer till islam; en del av dessa personer intervjuades också. Khosravi kopplar samman viljan till släktnamnsbyten med den sociala och ekonomiska kontexten och till anti-muslimska attityder i det svenska samhället. Han gör även diakrona jämförelser med släktnamnsbyten hos tyska judar ungefär hundra år tidigare. På samma sätt som det stigmatiserade namnet Cohn (med varierad stavning) var överrepresenterat bland tysk-judiska namnbytare var namnet Muhammad (med varierad stavning) det bland Asienfödda eller Afrikafödda namnbytare i Sverige.¹⁹²

Det finns också ett par delundersökningar om namnbyten i språkvetenskapliga avhandlingar om andra minoriteters släktnamn. I Märit Frändéns undersökning om släktnamnskick och släktnamnsbyten i Sverige 1920–2009 ingår en delundersökning om svenska samers byten till nybildade släktnamn 1920–2004. Det svenska majoritetssamhällets syn på samer har – liksom synen på judar – under många tidsperioder varit negativ. De motiv som angavs för samers namnbyten synes dock i regel inte bero på en vilja att försöka dölja sin samiskhet. Visserligen uppgav några att de ville ha ett mer svenskklingande släktnamn, men det anfördes aldrig explicit att det icke-svenskklingande namnet var ett ”problem”.¹⁹³ Vera Lif har vidare i sin doktorsavhandling om ingermanländares namnskick i Sverige under 1900-talet bland annat studerat släktnamnbyten i folkbokföringsmaterial och genom intervjuer. Orsak till dessa namnbyten har dels varit för att barnen skulle slippa bli mobbade för sina finska namns skull, dels andra integrationsskäl.¹⁹⁴

Viss anknytning finns även till forskning om svenskt efternamnskick i allmänhet. Släktnamnsbyte som markering av ny social tillhörighet har exempelvis studerats av Gudrun Utterström, myndigheters normer för nytagna svenska släktnamn av Eva Brylla och svenska personnamnsregler i debatt och

¹⁹¹ Denna inventering bygger på en tidigare undersökning om namnbyten och inkomster. Se Arai & Skogman Thoursie 2009.

¹⁹² Khosravi 2012. Uppgifterna om tyska judar hämtad från Bering 1992, s. 154–162.

¹⁹³ Frändén 2010, s. 194 ff & 210 ff.

¹⁹⁴ Lif 2004, kapitel 7 och s. 204 ff & 236 ff.

praktik av Sonja Entzenberg.¹⁹⁵ Johan Hedberg har bland annat undersökt vilka motiv som fanns bakom släktnamnsbyten i Sverige åren 1944–1946.¹⁹⁶

Vad räknas som släktnamnsbyte?

Vad räknas då i denna undersökning som ett släktnamnsbyte? En enklare försvenskning och uttalsanpassning av stavningen (exempelvis vokalförändring och/eller när den polska ändelsen -cki ersatts av -tsky, exempelvis Pogrucki->Pagrotsky) har inte räknats. Inte heller har olika stavningsvarianter i källmaterialet räknats; ett för skrivaren ofta främmande namn kan ha uppfattats och noterats på olika sätt och det förekommer också att personer under sin livstid gjort smärre stavningsförändringar. En kvinnas byte av släktnamn i samband med giftermål har heller inte räknats, eftersom detta var norm vid denna tid.

Hur ska judars släktnamn kategoriseras?

Den fransk-ryske onomastikern Alexander Beider har delat in judiska släktnamn i nio etymologiska huvudkategorier, baserat på drygt 50 000 släktnamn återfunna i röstlistor till den ryska duman 1906–1912: 1. Namn som indikerar kohen eller levit-ursprung; 2. Rabbinska släktnamn; 3. Toponymer (från ortnamn); 4. Patronymikon (fadersnamn); 5. Matronymikon (modersnamn); 6. Yrkesnamn; 7. Namn baserade på personliga egenskaper; 8. Artificiella släktnamn; 9. Akronymmer.¹⁹⁷

För mitt syfte, att undersöka genomslaget för antisemitism och inte minst östjudefobi, är emellertid en annan indelning mer fruktbar som verktyg, nämligen en indelning i följande fem huvudkategorier: a) hebreiska namn, b) tyskklingande namn (inkl jiddischkt klingande namn), c) slaviskklingande namn, d) svenskklingande namn samt e) sefardiska namn.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Utterström 1994 och 1998; Brylla 1996, 1997, 1999 och 2005; Entzenberg 2006.

¹⁹⁶ Hedberg 2018.

¹⁹⁷ Beider 1993, s 16–59.

¹⁹⁸ Jfr Ekholm & Muir 2016 som använder de tre första av dessa kategorier.

Regelverket kring släktnamnsändringar

Införandet av 1901 års släktnamnsförordning (SFS 1901:125) var en viktig vattendelare. Först med införandet av denna reglerades – i princip – antagandet av släktnamn och det krävdes att en särskild myndighet skulle bevilja en inlämnad ansökan; från 1902 till 30 juni 1919 länsstyrelsen och därefter regeringen (1 juli 1919–1922 handlades det av Ecklesiastikdepartementet och 1923–30 juni 1946 av Justitiedepartementet). En önskan att byta bort ett mer särpräglat släktnamn skulle därtill motiveras av den sökande, en regel som var i kraft från 1902 till 30 juni 1919.¹⁹⁹

Empirisk undersökning

Av de 390 i undersökningspopulationen som bodde i Sverige 1920 (eller alternativt referensår) hade 47 bytt släktnamn, det vill säga 12 procent.

Endast åtta av släktnamnsbytarna var kvinnor; de flesta av kvinnorna i undersökningspopulationen gifte sig med tiden och hann så att säga inte byta bort sitt ursprungliga flicknamn före äktenskapet som i samtliga fall enligt tidens norm medförde ett släktnamnsbyte. Av de 390 var 186 män och av dessa hade 39 bytt släktnamn, det vill säga 21 procent.

Tabell 26 visar fördelningen på de olika namntyperna. Av de 390 bar ungefär två tredjedelar tyska/jiddischka namn år 1880 och ungefär en tredjedel bar slaviska namn. Av dessa hade bara sex procent (15 av 251) av de med tysk/jiddischka namn bytt bort dessa till 1920 mot hela en fjärdedel (32 av 128) av de som ursprungligen hade slaviska namn. Ingen av de nio som bar hebreiska namn (exempelvis Katz eller Cohn som är arketypiska judiska namn som starkt signalerar en judisk identitet) bytte bort dessa.

Det är alltså det främst de slaviska namnen som svenska judar valde bort, och inte de mest typiskt judiskt klingande. Detta är i motsats till exempelvis Tyskland, där, som nämnts, främst namn som Cohn men även andra judiskt klingande namn i stor utsträckning valdes bort. Detta styrker tesen att östjudefobin relativt sett var starkare än antisemitismen.²⁰⁰ Slavisksklingande

¹⁹⁹ Linde 1994.

²⁰⁰ Carlsson 2004.

Tabell 26. Namn och namnbyten hos de personer i undersökningspopulationen som bodde kvar i Sverige 1920 (eller alternativt referensår)

Huvudkategori	Hela undersökningspopulationen 1880		Varav namnbytare	
	N	%	N	%
Hebreiska	9	2,3 %	0	
Tyska/jiddisch	252	64,6 %	15	31,9 %
Slaviska	127	32,6 %	32	68,1 %
Svenska	2	0,5 %	0	
Sefardiska	0		0	
SUMMA	390	100 %	47	100 %

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

namn kunde vara stigmatiserande, samtidigt som de ofta var opraktiska på grund av att de var svårstavade och långa.

Vilka typer av nya släktnamn valdes? Av de 15 med tysk/jiddischka namn som bytte bort dessa valde 5 andra tysk/jiddischka namn och 10 valde svensk-klingande namn. Av de 32 med slaviska namn valde 10 tysk/jiddischka namn, 21 valde svenskklingande namn och en valde ett hebreiskt namn.²⁰¹ Det var alltså främst svenskklingande namn som valdes, vilket kan ses som ett sätt att främja integrationen och signalera "svenskhet" till omvärlden. Men ungefär en tredjedel valde alltså ett namn som klingade tyskt eller jiddischkt, exempelvis Tumpowsky->Arnheim eller Kleineman->Kühler. Bytet från slaviskt till tyskt klingande namn bör sannolikt förstås mot bakgrund dels av den tyska kulturens starka ställning i Sverige efter det tyska enandet 1870–1871, dels dess status i judiska kretsar. I några fall tog man moderns flicknamn, exempelvis Goldensohn->Friedman. I dessa fall ledde knappast namnbytet till en ökad signalering av "svenskhet". I ett fall valdes till och med ett hebreiskt namn (Szarkowzky->Kahn).

Innebar då ett namnbyte från ett slavisk-klingande namn alltid en nedflaggning av det judiska? Nej, inte nödvändigtvis. Det finns exempel på personer med framträdande poster inom de mosaiska församlingarna som likväl bytt bort sitt namn till ett mer "svenskt". Isak Jundelsky, som tillhör undersökningspopulationen, bytte bort sitt namn till det svenskklingande

²⁰¹ Det skall påpekas att kategoriseringen mellan svenskklingande och tyskklingande namn inte alltid är självklar, exempelvis när personer antagit namn som Aronsson, Bergman med flera.

Tabell 27. Val av nya släktnamn hos de släktnamnsbytare som bodde i Sverige 1920 (eller alternativt referensår)

Ursprungsnamn	Efter namnbyte					Totalt
	Hebr	Tyska/Jid	Slaviska	Svenska	Sefardiska	
Hebreiska						0
Tyska/jiddisch		5		10		15
Slaviska	1	10		21		32
Svenska						0
Sefardiska						0
SUMMA	1	15	0	31	0	47

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Tabell 28. Namn och namnbyten bland personer i undersökningspopulationen som bodde i USA 1920 (eller alternativt referensår)

Huvudkategori	Hela undersökningspopulationen 1880		Namnbytare	
	N	%	N	%
Hebreiska	4	2,1 %	0	
Tyska/jiddisch	110	57,6 %	7	15,6 %
Slaviska	74	38,7 %	38	84,4 %
Svenska	0		0	
Sefardiska	3	1,6 %	0	
SUMMA	191	100 %	45	100 %

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

namnet Jundell och blev en berömd barnläkare. Han var en av de ledande inom Stockholms mosaiska församlings barnavdelning som etablerades 1938 för att hjälpa ensamkommande flyktingbarn.²⁰² Ett senare exempel är Samuel Nisell (född Nissalowitz 1892) som hade flera viktiga poster inom olika judiska organisationer i Stockholm, framför allt som föreståndare för Mosaiska församlingen från 1940.²⁰³

Hur såg mönstret ut för USA-emigranterna? Av de personer som bodde i USA 1920 (eller alternativt referensår – de som kategoriseras som ”troligen” bosatta i USA 1920 är inte medräknade – hade, som framgår av tabell 28, nästan en fjärdedel (45 av 191) bytt namn. Detta är alltså en dubbelt så stor

²⁰² Rudberg 2017, s. 132 & 172.

²⁰³ Se Harnesk 1962, s. 963. Även dennes son Göran Nisell och sonson Jan Nisell var ordförande i Stockholmsförsamlingen.

Tabell 29. Val av släktnamn hos de släktnamnsbytare som bodde i USA 1920 (eller alternativt referensår)

Ursprungsnamn	Efter namnbyte					SUM
	Hebr	Tyska/Jid	Slav	Sve	Anglosax	
Hebreiska						0
Tyska/Jiddisch		1		3	3	7
Slaviska	1	10		8	19	38
Svenska						
Sefardiska						
SUMMA	1	11	0	10	23	45

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

andel som bland dem som blev kvar i Sverige. Av männen var det en tredjedel (38 av 118). Även här återfinns namnbyterna främst bland personer med slaviska namn— över hälften (38 av 74) av alla med ursprungliga slaviska namn bytte bort dessa.

Vilka typer av släktnamn valdes bland USA-emigranterna? Som framgår av tabell 29 var en majoritet av de nya namnen anglosaxiska, vilket inte är att förvåna. Men det fanns även några tyskt/jiddischkt klingande namn och även svenskklingande; några av de senare är dock namn som var gångbara även i USA och i enstaka fall hade släktnamnet antagits före emigrationen.

Slutligen redovisas och analyseras i tabell 30 hur de nya släktnamnen konstruerades. Av de personer som blev kvar i Sverige och valde svenskklingande

Tabell 30. Konstruktion av nya släktnamn

	Sverige	USA
Nytt svenskklingande namn utan känd anknytning	4	0
Nytt svenskklingande namn /förkortat	9	3
Nytt svenskklingande namn /förlängt	1	0
Nytt svenskklingande namn som påminner om det gamla	6	2
Nytt tyskklingande namn	10	3
Fadersnamn	8	4
Eget förnamn som grund	1	0
Mors släktnamn	4	2
Namnbyte i samband med dop	3	1
Anglisering	0	29
Kohenitmarkering	1	1
TOTALT	47	45

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

15. Aron Pagrotsky föddes 1877 i Karlstad och var mellan 1910 och 1934 verksam som grosshandlare i Söderhamn med tämligen höga inkomster enligt taxeringslängden 1921. Han bytte namn 1907 till Pagrot och är ett av flera exempel på hur man genom att ta bort den slaviska ändelsen -sky fick ett svenskklingande namn. Fotograf okänd. Privat ägo.

namn valde åtta att ta sitt fadersnamn (patronymikon) som släktnamn. Exempelvis finns i undersökningspopulationen fyra barn till Samuel David Segelovic (Saguloffsky) vilka antog släktnamnet Samuelsson. Andra exempel är Ida Wiskowsky och Abraham Austrinsky som bytte släktnamn till Bergman respektive Behrman efter sina respektive fäders förnamn Berman. Det förekom för övrigt även att tyskklingande namn byttes bort på samma sätt. Isak Zacharias bytte namn till Markson efter sin fars förnamn Marcus. Sammalunda gjorde för övrigt hans bror Aron som emigrerade till USA; namnet Markson var gångbart såväl i Sverige som USA.

I nio fall förkortade man helt enkelt sitt slaviska namn genom att ta bort den i viss mån stigmatiserade ändelsen -sky och därmed få ett

svenskklingande namn, exempelvis Jundelsky->Jundell, Pagrotsky->Pagrot och Carlinsky->Carlin(Karlin). I ett av fallen skapades ett nytt släktnamn genom förlängning. Olof Asch sägs ha insett att han inte kunde heta som en interjektion utan bytte namn till Aschberg. Det nya namnet kunde påminna om det gamla, exempelvis Burach->Burén, Mytnik->Mylén, Matulsky->Montan. I ett fall skedde en omkastning av stavelserna: Fridman->Mannerfrid.

I fyra fall där svenska namn valts finns ingen uppenbar koppling till det ursprungliga namnet (exempelvis Streletsky->Sander och Zimansky->Rosén). I fyra fall har moderns släktnamn antagits (exempelvis Stutzinsky->Benon).

Delundersökning 10

Äktenskapsmönster

Som tidigare redogjorts för var det mycket ovanligt att någon jude i undersökningspopulationen konverterade till kristendomen: endast två procent av de 390 som bodde i Sverige i vuxen ålder. Men hur var det då med exogama äktenskap över religionsgränserna, så kallade blandäktenskap?

Länge var blandäktenskap mellan judar och kristna förbjudna, även om dispens kunde erhållas och några löste problemet genom att gifta sig utomlands. Det var emellertid först 1863 som civilt äktenskap utan dispens blev tillåtet, till en början endast under förutsättning att den ena parten var mosaisk trosbekännare.²⁰⁴ Säkerligen fanns ofta psykologiska och mentala hinder i form av familjekonflikter eller omgivningens attityder.²⁰⁵

Den tionde delstudien rör alltså äktenskapsmönster. I vilken utsträckning gifte sig barnen till östjudar a) med barn till andra invandrade östjudar; b) svenskfödda judar med bakgrund i invandring från Västeuropa; c) utlandsfödda judar som invandrat till Sverige; d) judar som konverterade till kristendomen; e) icke-judar (blandäktenskap)? Detta är ur flera aspekter av integration en intressant fråga.

För varje individ i undersökningspopulationen som var gift 1920 eller alternativt referensår har mannens respektive hustruns religionstillhörighet noterats.²⁰⁶ För de personer som blev kvar i Sverige framgår det nästan alltid av församlingsboken eller av rotemansarkivets längder, och när så inte har varit fallet har det kunnat fastställas på annat sätt, exempelvis genom att

²⁰⁴ Carlsson 2021c, s. 87 f.

²⁰⁵ Hammarström 2007, s. 208–211, ger flera exempel på detta.

²⁰⁶ Det ska påpekas att det är den officiella religionstillhörigheten som avses. Många som formellt var "kristna" var helt säkert ganska religiöst likgiltiga eller kanske till och med ateister. En svensk medborgare var dock tvungen att fram till och med 1951 tillhöra ett av staten godkänt religiöst samfund.

det kunnat konstateras att personen ifråga har begravts på en judisk begravningsplats.

För de personer som var mosaiska trosbekännare har även deras bakgrund närmare preciserats i vad som i brist på bättre namn kan kallas etnisk tillhörighet: östjudar, svenskfödda barn till östjudar, västjudar, svenskfödda barn till västjudar med mera. Denna kategorisering är i regel heller inte svår att göra för dem som blev kvar i Sverige, även om det i enstaka fall förelegat viss tveksamhet.

När det gäller de personer som 1920 eller alternativt referensår bodde i USA är det något svårare att fastställa religionstillhörighet eftersom denna inte framgår av folkräkningarna. Men även här har det ofta kunnat konstateras att personen ifråga har begravts på en judisk begravningsplats, att vederbörande varit medlem i någon judisk organisation, haft jiddisch som modersmål eller liknande. I några fall har dock religionstillhörigheten kategoriserats som oklar eller okänd. Samma kategoriseringsproblem gäller även för personer som emigrerat till andra länder än USA.

Vad visar då undersökningen? Jo, som framgår av tabell 31 var hela 28 procent av de gifta individer i undersökningspopulationen som bodde i Sverige 1920 eller alternativt referensår och som fortfarande var mosaiska trosbekännare gifta med kristna, nästan uteslutande lutheraner. Borträknat är alltså de fåtaliga individer som själva konverterat. Det får sägas vara en ganska stor andel, särskilt med tanke på att det här alltså rör sig om personer vars familjer bara ett par generationer tillbaka bodde i tämligen slutna miljöer där blandäktenskap nog var mycket sällsynta.

Dessa siffror kan, vad gäller dem som bodde kvar i Sverige, jämföras med S. Olof Valentins undersökning av den svensk-judiska befolkningens äktenskapsmönster totalt 1920. Den visar att 16 procent av de gifta judarna var gifta med icke-judar. Det kan tyckas anmärkningsvärt att andelen är betydligt lägre än för undersökningspopulationen eftersom många judar i Sverige 1920 tillhörde de familjer som funnits i Sverige sedan slutet av 1700-talet och första hälften av 1800-talet och att många av dem var gifta med icke-judar. Men förklaringen torde ligga i att det skedde en tämligen stor judisk inflyttning från Ryssland från 1903 och framåt. Dessa var 1920 tämligen nyanlända och förhållandevis få hade sannolikt gift sig med en icke-jude.²⁰⁷

²⁰⁷ Valentin 1924, s. 552. Mitt resonemang stärks av att det 1920 var betydligt fler judar

Tabell 31. Äktenskapspartners trosbekännelse hos undersökningspopulationen 1920 eller alternativt referensår, fördelat på boendeländer

	Sverige		USA		Övriga länder	
	N	%	N	%	N	%
Mosaiska	168	72,1 %	107	73,8 %	60	80,0 %
Kristna	65	27,9 %	20	13,8 %	10	13,3 %
Oklart/okänt	0		18	12,4 %	5	6,7 %
TOTALT	233	100 %	145	100 %	75	100 %

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Bland de kristna var nästan alla lutheraner (undantag 1 katolik, 1 metodist, 1 presbyterian, 3 som tillhörde Episkopalkyrkan, 4 okänt). Övriga länder: Norge 25, Danmark 14, Tyskland 13, Storbritannien 7, Kanada 7, Frankrike 3, Sydafrika 3, Finland 2, Irland 1.

Min undersökning visar också på en större andel exogama äktenskap än i Per Hammarströms lokala studie av Sundsvall, vilken dock, som han själv påpekar, vilar på ett smalt underlag och dessutom har en annan metod. Hammarström har undersökt hur många av de gifta judarna som under åren 1885, 1895, 1905, 1915, 1925 respektive 1935 levde i blandade äktenskap. Störst andel var det år 1925 med 20 procent, eller 6 av 30.²⁰⁸

Hur var då det med de individer som emigrerat, det vill säga de som 1920 eller alternativt referensår bodde i utlandet? Resultatet skiljer sig inte nämnvärt från dem som bodde kvar i Sverige. Tämligen marginellt fler av de personer som bodde i USA var gifta med andra judar jämfört med dem som bodde kvar i Sverige. Det rör sig om 74 procent plus i praktiken kanske några procentenheter till bland dem som kategoriserats som ”oklart” att jämföra med 72 procent för dem som bodde i Sverige. Kanske hade man förväntat sig en större skillnad; antalet judar var ju mångdubbelt större i USA och det borde ha varit lättare att hitta en judisk äktenskapspartner, inte minst i New York där ju många av emigranterna hamnade. Ännu fler inomjudiska äktenskap återfinns bland de 75 som emigrerat till andra länder; åtminstone 80 procent gifte sig inomjudiskt. När det gäller de personer som bosatte sig i Danmark och Norge var siffran hela 87 procent. En rimlig förklaring är att många judar som ville gifta sig inom gruppen flyttade till grannländerna just av äktenskapsskäl.

som var födda i utlandet än i Sverige och att andelen utlandsfödda som levde i blandäktenskap endast var 7,5 procent.

²⁰⁸ Hammarström 2007, s. 213.

Tabell 32. Äktenskapspartners trosbekännelse bland de personer i undersökningspopulationen som bodde i Sverige 1920 (eller alternativt referensår)

	Mäns fruar		Kvinnors makar		Totalt	
	N	%	N	%	N	%
Mosaiska	75	63,6 %	93	80,9 %	168	72,1 %
Kristna	43	36,4 %	22	19,1 %	65	27,9 %
TOTALT	118	100 %	115	100 %	233	100 %

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Den stora skillnaden finns mellan könen, vilket framgår av tabell 32. Bland de i undersökningspopulationen som bodde kvar i Sverige var över en tredjedel av de judiska männens fruar kristna, men mindre än en femtedel av de judiska kvinnornas män. Detta ligger i linje med S. Olof Valentins undersökning av samtliga judar i Sverige 1920 som visar att 20 procent av männen och 11,5 procent av kvinnorna levde i blandäktenskap.²⁰⁹

Vad denna skillnad mellan könen beror på kan givetvis diskuteras. En anledning torde vara att det rädde ett ganska kraftigt mansöverskott bland de östjudiska invandrare som kom till Sverige åren efter sekelskiftet 1900, vilket gav kvinnorna i undersökningspopulationen ett större utbud av potentiella judiska partners än vad männen hade.²¹⁰ Kanske också judiska män genom arbete, föreningsverksamhet och annat hade större kontaktytor med majoritetssamhället än kvinnor och att de var eller ansåg sig vara mer ”fria” att ingå äktenskap med kristna än judiska kvinnor.

Ungefär samma skillnader mellan könen gäller även för dem som 1920 eller alternativt referensår bodde i USA eller någon annanstans i utlandet, vilket framgår av tabell 33 och 34.

Hur var det då med giftermål mellan östjudar och västjudar? En allmän föreställning är att det vid denna tid rädde tämligen vattentäta skott mellan de nyinvandrade östjudarna och mer etablerade judar som bott i Sverige sedan generationer, oftast med rötter i Tyskland, ibland kallade ”gammeljudar”. Som tidigare diskuterats finns anledning att problematisera denna uppdelning; kontakterna mellan grupperna var vanligare än vad som tidigare ofta

²⁰⁹ Valentin 1924, s. 552. Bland de judar som bodde i Sundsvall var tendensen ännu tydligare; Hammarström 2007, s. 213.

²¹⁰ Carlsson 2021c, s. 174.

Tabell 33. Äktenskapspartners trosbekännelse bland de personer i undersökningspopulationen som bodde i USA 1920 (eller alternativt referensår)

	Mäns fruar		Kvinnors makar		Totalt	
	N	%	N	%	N	%
Mosaiska	57	67,1 %	50	83,3 %	107	73,8 %
Kristna	13	15,3 %	7	11,7 %	20	13,8 %
Oklart/okänt	15	17,6 %	3	5,0 %	18	12,4 %
TOTALT	85	100 %	60	100 %	145	100 %

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Tabell 34. Äktenskapspartners trosbekännelse bland de personer i undersökningspopulationen som bodde i övriga länder (än Sverige och USA) 1920 (eller alternativt referensår)

	Mäns fruar		Kvinnors makar		Totalt	
	N	%	N	%	N	%
Mosaiska	24	72,7 %	36	85,7 %	60	80,0 %
Kristna	7	21,2 %	3	7,1 %	10	13,3 %
Oklart/okänt	2	6,1 %	3	7,1 %	5	6,7 %
TOTALT	33	100 %	42	100 %	75	100 %

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Övriga länder: Norge 22, Danmark 12, Tyskland 11, Kanada 7, Storbritannien 3, Finland 2, Frankrike 2, Irland 1.

hävdat, exempelvis var segregationen i boendet inte lika stark som tidigare hävdats.

Dock visar denna undersökning att äktenskap mellan barn till östjudar och personer som tillhörde "gammeljudarna" ännu 1920 var mycket sällsynta. Av de 168 personer i undersökningspopulationen som 1920 eller alternativt referensår bodde kvar i Sverige var endast två gifta med judar från "gamla" judiska släkter, och ytterligare en var gift med en Sverigefödd kvinna vars föräldrar var födda i Danzig och hade invandrat till Stockholm.²¹¹

De bägge som gifte sig med "gammeljudar" var Carolina Sara Fenchel och Max Hüttner. Carolina Sara gifte sig med handelsagenten Carl August Valentin, född 1869 i Stockholm av en svenskfödd mor och en far som invandrat från Posen. Max Hüttner gifte sig 1910 med Signe Rebecca Ruben

²¹¹ Paulina Grün, född 1884 i Stockholm, gifte sig 1904 med Herman Seiden, född 1880 i Stockholm. Paulinas föräldrar Ernst Grün och Ernestine Grün, född Caspar, var födda 1850 respektive 1855 i Danzig, Västpreussen.

Tabell 35. Inomjudiska (endogama) äktenskap bland de personer i undersökningspopulationen som bodde i Sverige 1920 (eller alternativt referensår)

	Mäns fruar		Kvinnors makar		Totalt	
	N	%	N	%	N	%
Äktenskapspartner	18	24,0 %	52	55,9 %	70	41,7 %
Östjudar	18	24,0 %	52	55,9 %	70	41,7 %
Sverigefödda barn till östjudar	43	57,3 %	36	38,7 %	79	47,0 %
Norgefödda barn till östjudar	1	1,3 %	0		1	0,6 %
Västjudar	11	14,7 %	4	4,3 %	15	8,9 %
Sverigefödda barn till västjudar	2	2,7 %	1	1,1 %	3	1,8 %
TOTALT	75	100 %	93	100 %	168	100 %

Källa: Databasen Judarna i Sverige 1880.

Anm.: Med östjudar menas personer födda i det ryska tsarimperiet.

vars förfäder invandrat till Sverige redan under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Det kan för övrigt noteras att såväl Carolina Sara som Max Hüttner tillhörde de få i undersökningspopulationen där bara den ena av föräldrarna var född i tsarimperiet, medan den andra var född i Ostpreussen som dock låg på gränsen till guvernementet Suwałki i ryska Polen varifrån en majoritet av judarna invandrat. Banden mellan judarna på ömse sidor om gränsen torde ha varit starka, även släktskapsmässigt, och de hade samma ursprung i det gamla Storfurstendömet Litauen men hade efter 1815 hamnat på olika sidor om gränsen.

Det var heller inte särskilt många som var gifta med judar födda i västra delen av Europa (främst Tyskland och Danmark), sammanlagt, 15 individer. Av dessa var flera barn till östjudar som tillfälligt bott i exempelvis Ostpreussen eller Frankrike.

Hur var det då med de personer i undersökningspopulationen som hamnade i USA eller i andra länder utanför Sverige? Även om exaktheten i siffrorna inte är desamma som när det gäller dem som blev kvar i Sverige kan vissa tendenser skönjas, vilket framgår av tabellerna 36 och 37.

Tabell 36. Inomjudiska (endogama) äktenskap bland de personer i undersökningspopulationen som bodde i USA 1920 (eller alternativt referensår)

	Mäns fruar		Kvinnors makar		Totalt	
	N	%	N	%	N	%
Äktenskapspartner	24	42,1 %	33	66,0 %	57	53,3 %
Sverigefödda barn till östjudar	1	1,8 %	1	2,0 %	2	1,9 %
Norgefödda barn till östjudar	0		0		0	0
Västjudar	7	12,3 %	3	6,0 %	10	9,3 %
Sverigefödda barn till västjudar	0		0		0	0
Födda i USA eller Kanada	19	33,3 %	8	16,0 %	27	25,2 %
Judar, troligen (sågs ej explicit)	6	10,5 %	5	10,0 %	11	10,3 %
TOTALT	57	100 %	50	100 %	107	100 %

Källa och anm.: se tabell 35.

Tabell 37. Inomjudiska (endogama) äktenskap bland de personer i undersökningspopulationen som bodde i övriga länder (ej Sverige eller USA) 1920 (eller alternativt referensår)

	Mäns fruar		Kvinnors makar		Totalt	
	N	%	N	%	N	%
Äktenskapspartner	6	25,0 %	19	52,8 %	25	41,7 %
Sverigefödda barn till östjudar	6	25,0 %	5	13,9 %	11	18,3 %
Norgefödda, barn till östjudar	0		1	2,8 %	1	1,7 %
Västjudar	9	37,5 %	9	25,0 %	18	30,0 %
Sverigefödda barn till västjudar	0		0		0	
Födda i USA eller Kanada	1	4,2 %	2	5,6 %	3	5,0 %
Judar, troligen (sågs ej explicit)	2	8,3 %	0	10,0 %	2	3,3 %
TOTALT	24	100 %	36	100 %	60	100 %

Källa: se tabell 35.

Anm.: Med östjudar menas personer födda i det ryska tsarimperiet. Övriga länder: Norge 22, Danmark 12, Tyskland 11, Kanada 7, Storbritannien 3, Finland 2, Frankrike 2, Irland 1.

Sammanfattning

I denna bok har integrationen av barnen till alla de så kallade östjudar som bodde i Sverige den 31 december 1880 undersökts. Med östjudar avses de judar som var födda i det ryska tsarimperiet. Denna invandrargrupp var till viss del stigmatiserad och föremål för östjudefobi, ett slags selektiv antisemitism.

Det var under dessa omständigheter barnen växte upp. De allra flesta var födda i Sverige, men några hade kommit hit som små tillsammans med sina föräldrar. Decennierna kring sekelskiftet 1900 var en dynamisk period i svensk historia med en snabb utveckling från ett jordbrukssamhälle till ett industrialiserat samhälle med snabbt växande ekonomi. Hur väl lyckades dessa judiska invandrabarn integrera sig i det svenska samhället? Det svårämbara fenomenet integration har brutits ner i olika områden: social, ekonomisk och politisk inkludering. På så sätt har en operationalisering kunnat göras genom tio longitudinella delstudier på mikronivå.

Undersökningspopulationen består av alla de 857 barn (434 män och 423 kvinnor) födda mellan 1865 och 1880, vars föräldrar var invandrade östjudar. Det är alltså fråga om en totalundersökning. Undersökningspopulationen har främst lokaliserats genom primäruppgifterna till den officiella befolkningsstatistiken 1880, men även från flera kompletterande källor. Varje individ har sedan följts till vuxen ålder (i regel till år 1920) i folkbokföringen och annat svenskt och utländskt källmaterial. Ett antal variabler har noterats och kategoriserats i en databas för att kunna besvara de frågor som ställts inom varje delstudie. Att en stor del av det förnämliga svenska – och i viss mån utländska – källmaterialet på senare år digitiserats och registrerats har möjliggjort denna kohortundersökning som medger en större empirisk precision och en mer differentierad analys än vad aggregerad data erbjuder. Tyngdpunkten i denna undersökning ligger också på empiri och metod och mindre på fördjupad teoribildning.

De tre första delundersökningarna gällde migrationsmönster. Det övergripande resultatet visar att endast knappt hälften av undersökningspopulationen blev kvar i Sverige som vuxna. Minst en fjärdedel – kanske närmare en tredjedel – hade emigrerat till USA och ungefär 15 procent till Norge, Danmark, Tyskland, Storbritannien, Kanada, Sydafrika eller övriga länder. Ytterst få hade flyttat till Finland. När det gäller skillnader mellan könen är det en någon mindre andel män än kvinnor som blev kvar i Sverige, medan över 60 procent av USA-emigranterna var män.

Vad gäller internmigration inom Sverige skedde en ganska stor sådan från mindre orter till de två största städerna. Förhållandevis många av de östjudar som invandrat före 1881 hade bosatt sig i landsortsstäder, men deras barn lämnade ofta dessa efter avslutad skolgång och den nyinflyttning som ägde rum var blygsam. Av de 390 individer i undersökningspopulationen som bodde i Sverige år 1880 bodde bara 37 procent i Stockholm eller Göteborg men som vuxna hela 56 procent.

De lokala bosättningsmönstren i Stockholm och Göteborg har också undersökts. I Stockholm bodde 79 procent av undersökningspopulationen i arbetarstadsdelen Södermalm 1880 att jämföra med 30 procent av den totala Stockholmsbefolkningen. Det var alltså på Södermalm de östjudiska invandrarna i huvudsak hamnade, även om dominansen kanske inte är fullt lika stor som ofta hävdats. Med tiden minskade boendesegregationen. Av de judar som bodde i Stockholm såväl 1880 och som vuxna bodde endast 43 procent på Södermalm år 1920 eller alternativt referensår. Om samtliga i undersökningspopulationen inkluderas, det vill säga även de individer som inte bodde i Stockholm 1880 men väl som vuxna, blir siffran ännu lägre, 34 procent, och börjar närma sig andelen för den totala Stockholmsbefolkningen som låg på 27 procent. Den ofta hävdade starka kopplingen ”östjudar” (judar från det ryska tsarimperiet) – ”söderjudar” (judar på Södermalm) minskar alltså betydligt med tiden, åtminstone vad gäller dem som invandrat före 1881 och deras barn.

I Göteborg var bostadssegregationen 1880 ännu större än i Stockholm. Av de 157 i undersökningspopulationen som bodde i rikets andra stad bodde nästan 80 procent i det som några år senare blev Haga församling och 15 procent i det som skulle bli Masthuggets församling. Liksom i Stockholm skedde här fram till 1920 en omflyttning från mer fattiga till mer välbärgade och

oftast mer centralt belägna områden. Denna geografiska mobilitet, ett slags bostadskarriär, sammanfaller med en uppåtgående social mobilitet.

Även utvandringen till USA har undersökts. För det första har kunnat konstateras att utvandringsfrekvensen var betydligt högre i undersökningspopulationen än generellt bland svenska ungdomar. Det finns flera tänkbara förklaringar till detta. En är att många judar som kommit till Sverige ursprungligen hade velat resa till USA och sedan gjorde det när ekonomiska möjligheter gavs; flera emigranter i undersökningspopulationen hade emigrerat redan som barn med sina föräldrar. Andra förklaringar är tillgång till de familjenätverk som fanns i USA och en större möjlighet där till en mer judisk livsstil. Kanske spelade också den inte obetydliga antisemitismen och östjudefobin i Sverige roll, även om detta även förekom i USA.

Vad gäller bosättningsmönstret bland dem som utvandrade till USA skiljer det sig avsevärt från Sverigefödda generellt. Fyra gånger större andel bland de utvandrade judarna bodde i staten New York, men relativt få i Minnesota, Illinois och andra typiska "svensk-stater". Bosättningsmönstret liknar mer det som gäller för judar generellt i USA. Nästan hälften av alla USA:s judar bodde i staten New York att jämföra med drygt en tredjedel av undersökningspopulationen; nästan alla av dem bodde i New York City och framför allt på Manhattan och i Brooklyn.

Två av delundersökningarna handlade om intergenerationell mobilitet. I den första av dessa undersöktes horisontell sådan, det vill säga i vilken utsträckning barnen ägnade sig åt yrken i andra ekonomiska sektorer än föräldrarna. Det visar sig att det skedde en stark förskjutning mellan generationerna. Hela 93 procent av fäderna till den manliga delen av undersökningspopulationen tillhörde kategorin "handlare och försäljare", men bara hälften av männen själva som vuxna. Många kom att arbeta inom sektorer där ytterst få av fäderna hade verkat: en femtedel var hantverkare och arbetare av olika slag, en åttondel var "administratörer, förvaltare och tjänstemän" och en tiondel var "fria yrkesutövare och tekniker", exempelvis akademiker, lärare och fotografer. Det fanns nästan inga skillnader mellan de personer som blev kvar i Sverige och dem som utvandrade till USA.

Var det någon skillnad mellan könen? Yrkestitlar för kvinnor noterades i folkbokföringsmaterialet nästan enbart för ogifta. Bland dessa är spridningen mellan sektorer något större än för män och en mindre andel hamnade inom

gruppen ”handlare och försäljare”, och en något större del i andra sektorer, exempelvis inom tjänstesektorn.

Gifta kvinnor stod i regel utan yrkesbeteckningar i folkbokföringsmaterialet och deras intergenerationella rörlighet mäts bäst genom deras mäns yrken. Dessa kvinnor blev i större utsträckning kvar i samma sektor, ”handlare och försäljare”, som deras fäder verkat i jämfört med såväl de ogifta kvinnorna som med männen.

Även den andra intergenerationella undersökningen, den vertikala, visade på tydliga resultat. Här undersöktes socioekonomisk mobilitet mellan generationerna. För söner finns en relativt tydlig uppåtgående trend för dem som blev kvar i Sverige: 43 procent uppvisade en uppåtgående mobilitet, 31 procent en stillastående och 26 procent en nedåtgående. De ogifta döttrar som hade egen yrkesbeteckning visade dock en i huvudsak nedåtgående trend, medan de gifta döttrarna utifrån makarnas yrken visade ungefär samma tendens som sönerna, rentutav med färre nedåtgående.

När det gällde manliga emigranter till USA däremot var det nästan lika många som hade en nedåtgående mobilitet som en uppåtgående och bland de kvinnliga amerikaemigranterna hade nästan hälften en nedåtgående mobilitet utifrån sina makars yrken. Vilka slutsatser som kan dras av dessa skillnader mellan dem som blev kvar i Sverige och dem som emigrerade till USA är svårt att säga, en möjlighet kan vara att en emigration till USA ofta följde på en misslyckad ekonomisk integration i Sverige.

Ett problem med att mäta den vertikala intergenerationella rörligheten är den oprecisa yrkesbenämningen i källmaterialet 1880. Många som benämndes ”handlande” var sannolikt i själva verket gårdfarihandlare, en yrkestitel som av olika skäl är underrepresenterad i källmaterialet, bland annat därför att verksamheten ofta utfördes utan tillstånd. Eftersom yrkestiteln gårdfarihandlare låg i en lägre socioekonomisk grupp än handlande i den yrkesklassificering (HISCLASS) som använts, skulle detta innebära att den uppåtgående rörligheten i själva verket var ännu större än vad som här redovisats.

Ett alternativt sätt att mäta socioekonomisk tillhörighet, taxerad inkomst, indikerar också en ännu högre grad av uppåtgående social rörlighet. Här har inga jämförelser med föräldrarnas inkomster 1880 kunna göras, inte heller med emigranter till USA, men inte mindre än 54 procent av männen i undersökningspopulationen som bodde i Sverige 1920 hade årsinkomster på minst 8 000 kronor och 46 procent av de gifta kvinnornas män. Detta var ungefär

dubbelt så mycket som en industriarbetare tjänade och totalt hade endast fyra procent av dem som taxerades i Sverige en sådan inkomst. Siffrorna är inte helt jämförbara, eftersom statistiken över totalbefolkningen även inkluderade kvinnor och personer som deltidsarbetade eller var i början eller slutet av sina yrkeskarriärer i motsats till undersökningspopulationen som karriärmässigt var i sina "bästa år". Men skillnaderna är ändå påtagliga.

Det fanns ett ganska stort antal män och kvinnor i undersökningspopulationen som gjorde uppmärksammade yrkeskarriärer, såväl ekonomiskt, utbildningsmässigt som kulturellt. I det biografiska uppslagsverket *Vem är det*, som listade en slags svensk elit bestående av ungefär 8 000 personer, fanns sju män och två kvinnor i undersökningspopulationen med, och i det ännu smalare och ännu inte fullbordade *Svenskt biografiskt lexikon* har hittills fyra biograferats. I flera fall hade redan föräldragenerationen påbörjat klassresan, men det finns också många som kom ifrån en fattig miljö. Ett exempel är den på sin tid kände barnläkaren, professor Isak Jundell, som var äldst i en barnrik familj där fadern periodvis var gårdfarihandlare. Läkaren Julia von Sneidern, född Rosenbaum, slutade som landshövdingenska, och Rosa Grünberg var en av sin tids mest uppburna operettprimadonnor. Några av personerna i undersökningspopulationen var konstsamlare och gjorde stora donationer och kan sägas ha följt samma väg som många av de judar som tillhörde de "gamla" judiska släkterna i Sverige.

När det gällde representation i beslutande organ återfanns fyra män i undersökningspopulationen som var ledamöter i sina respektive hemstäders stadsfullmäktige. Avseende förtroendeuppdrag inom de gamla mosaiska församlingarna dröjde det länge innan någon östjude blev vald till föreståndare; endast enstaka fall förekom i Stockholm och Göteborg på 1920- och 1930-talen. I de ortodoxa församlingar som grundades i slutet av 1800-talet av främst östjudiska invandrare, var av naturliga skäl östjudar och deras barn däremot väl representerade. Anmärkningsvärt är dock att det länge var sällsynt att någon med östjudiska rötter hade ledande poster i Malmöförsamlingen; trots att östjudar numerärt dominerade var det i regel judar med danska eller tyska rötter som ingick i föreståndarkollektivet.

En delundersökning behandlade konversion till kristendomen, ett slags totalassimilation till majoritetssamhället och ett totaluppgivande av den judiska tillhörigheten. Längre var konversion i Sverige tämligen vanlig, dels av religiös övertygelse, dels på grund av de gentemot judar diskriminerade be-

stämmelserna vad gällde vissa yrken med mera. Dessa restriktioner var emellertid avskaffade vid den aktuella tiden och av de 390 i undersökningspopulationen som bodde i Sverige som vuxna konverterade endast åtta, det vill säga två procent. Detta kan jämföras med att hela 28 procent var gifta med en kristen partner. I så gott som alla fall valde alltså den judiska partnern som gifte sig med en kristen att kvarstå i judendomen och inte konvertera. Av de personer som emigrerade har endast två säkra fall av konversioner påträffats, men här kan finnas ett visst mörkertal.

Att många i undersökningspopulationen, som i regel alla var uppvuxna i en ortodox miljö, blev påverkade av den reformjudendom som praktiserades i de stora synagogorna i Stockholm och Göteborg är uppenbart, men är i brist på källmaterial svårt att kvantifiera. Av samma skäl är det svårt att veta i vilken utsträckning den sionistiska rörelsen attraherade. Av de 51 judar som skickade en nyrshälsning i tidskriften *Zionisten* 1913 tillhörde två undersökningspopulationen.

En delundersökning ägnades åt släktnamnsbyten. Av de män i undersökningspopulationen som blev kvar i Sverige bytte 21 procent – 39 av 186 – släktnamn, av kvinnorna var antalet 8 (ej inkluderat de som bytte på grund av giftermål). Det var framför allt de slavisk klingande namnen som byttes bort, i motsats till exempel i Tyskland där namn som Cohn och andra som signalerade judiskhet i första hand ersattes. Detta stärker tesen att östjudefobin relativt sett var starkare än antisemitismen, samtidigt som en del slaviska ursprungsnamn var opraktiska genom sin längd eller genom att vara svårstavade. Ett namnbyte kunde ses som en del i en integrationsprocess men behöver inte alltid ses om en nedflaggning av det judiska. Av de nya släktnamn som valdes var två tredjedelar svensk klingande och en tredjedel tyskt eller jiddischkt klingande. I delundersökningen redovisades också hur de nya släktnamnen konstruerades. Bland de personer som emigrerade till USA var andelen namnbytare ännu större – en tredjedel av alla män. Även här var det främst de slaviska namnen som ersattes; hälften av alla som ursprungligen bar sådana bytte bort dem.

Den tionde och sista delundersökningen handlade om äktenskapsmönster. Hela 28 procent av de som bodde i Sverige hade alltså gift sig med en kristen partner; sannolikt var andelen något lägre för dem som emigrerade till USA. Den stora skillnaden fanns mellan könen. Bland de personer som bodde kvar i Sverige var över en tredjedel av de judiska männens fruar kristna,

men mindre än en femtedel av de judiska kvinnornas män. En orsak torde ha varit att det rådde ett ganska stort mansöverskott bland de östjudiska invandrare som kom till Sverige åren efter sekelskiftet 1900, vilket gav kvinnorna i undersökningspopulationen ett större utbud av potentiella judiska partners än vad männen hade. En annan orsak kan ha varit att de judiska männen hade större kontaktytor i majoritetssamhället och ansågs kanske vara mer fria i valet av äktenskapspartners.

Däremot var det väldigt få av de östjudiska barnen som gifte sig med "gammeljudar", judar från de släkter som funnits länge i Sverige. Även om det inte fanns så vattentäta skott mellan grupperna som ofta hävdats, var det ännu tillräckligt stora skillnader för att äktenskap mellan grupperna inte skulle äga rum annat än undantagsvis.

Summary

This book is about immigration and integration. I explore the integration of the children of Eastern European Jews living in Sweden on 31 December 1880. Having migrated to Sweden from the Russian Empire, this immigrant group was stigmatised and subjected to a form of selective antisemitism now known as Eastern Jew phobia. How did Jewish immigrant children integrate into Sweden's majority society and culture?

The elusive phenomenon of integration has been studied as a question of socioeconomic and political inclusion in ten longitudinal, micro-level sub-studies. The study population consists of all 857 children born between 1865 and 1880 to parents born in the Russian Empire, primarily identified using primary data from Sweden's official population statistics in 1880, but also using several supplementary sources. Each individual has been tracked into adulthood using population registers and other primary sources in Sweden and elsewhere (usually until 1920). Several variables have been categorised in a database to answer the questions posed in each sub-study, such as name, year of birth, place of birth, parents' birthplaces, father's occupation in 1880, place of residence in 1880 and 1920 (or an alternative reference year), own occupation in 1920, spouse's ethnicity, income in 1920, and surname changes.

The first three sub-studies concern migration patterns. Less than 50 per cent of the study population remained in Sweden as adults, while at least 25 per cent – perhaps closer to 30 per cent – emigrated to the US and about 15 per cent to other countries. A slightly smaller proportion of men than women remained in Sweden, but over 60 per cent of emigrants to the US were male. When it came to internal migration, many moved from towns and cities to Sweden's two largest cities, Stockholm (the capital) and Gothenburg. Of the 390 individuals in the study population living in Sweden in 1880, only 37 per cent lived in Stockholm or Gothenburg, but in adulthood this figure rose to 56 per cent.

Local settlement patterns in Stockholm and Gothenburg have also been examined. In Stockholm, 79 per cent of the study population lived in the working-class district of Södermalm in 1880, compared to 30 per cent of the total Stockholm population. Over time, residential segregation decreased. Of the adult Jews living in Stockholm who had lived there in 1880 as children, only 43 per cent lived in Södermalm in 1920. In Gothenburg, residential segregation in 1880 was even more extreme, though, like in Stockholm, as adults they often moved from poorer to more affluent districts, usually in the city centre.

Emigration to the US has also been analysed. The emigration rate was considerably higher in the study population than the overall Swedish population, including among the young. Settlement patterns also differed significantly from those of majority Swedish emigrants. Swedish Jewish emigrants were four times more likely to settle in New York compared to all other Swedish emigrants to the US, whereas relatively few Swedish Jews settled in Minnesota, Illinois, and other typical 'Swedish states' – a settlement pattern that more closely resembles other Jewish migrants arriving in the US. One possible explanation for the higher emigration rate in the study population compared to majority Swedes is that many Jews who arrived in Sweden had in fact wanted to travel to the US, and did so when their finances permitted it. Other reasons may have been access to family networks in the US and better opportunities for a more Jewish lifestyle.

Two substudies deal with intergenerational mobility, both horizontal and vertical. The first examines the extent to which children engaged in occupations in different economic sectors to their parents. There was a significant shift between generations, with 50 per cent of the men in the study population falling into the category 'merchants and salesmen', as opposed to 93 per cent of the men in their fathers' generation. The findings about vertical intergenerational mobility are similarly unambiguous. There was a clear upward trend for sons who remained in Sweden: 43 per cent were upwardly mobile, against 26 per cent who were downwardly mobile and 31 per cent who remained in the same initial social position. The social mobility of married daughters, studied through their husbands' occupations, shows a similar trend, albeit with less evidence of downwards mobility.

The patterns were different for the emigrants to the US. Of the men, almost as many were on downwards trajectories as upwards, and among the

women nearly half were downwardly mobile judging by their husbands' occupations. It is not obvious why there was such differences between those who remained in Sweden and those who emigrated to the US; a possible explanation is that emigration to the US was prompted by unsuccessful economic integration in Sweden.

One issue with measuring vertical intergenerational mobility is the imprecise occupational titles in the source material from 1880. Many labelled 'merchants' were probably peddlers, who belonged to a lower socioeconomic group than 'merchants' in the occupational classification (HISCLASS) used. If so, upwards mobility would have been even more significant than the results suggest, which is borne out by a substudy that uses an alternative way to measure socioeconomic status, namely taxable income. It indicates if anything an even greater degree of upward social mobility, because fully 54 per cent of the men in the study population who were living in Sweden in 1920 had an annual income of at least 8,000 kronor, as did 46 per cent of the married women's husbands. These percentages were many times higher than the average population's: only 4 per cent of Swedish taxpayers had that kind of income, 8,000 kronor being about twice what an industrial worker earned. It is not possible to make a direct comparison, because the statistics for the total population also included women, part-timers, and people at the beginning or end of their careers, as opposed to the survey population, who were men in their 'professional prime'; however, the differences are still significant.

Quite a few in the study population had notable careers in business, education, and culture, and some made their way into the biographical dictionaries of prominent Swedes. In some cases, their parents' generation had begun the upwards class journey; others, however, came from poor backgrounds – such as the well-known paediatrician Professor Isak Jundell – and their lives were real stories of rags to riches.

A different approach to people's integration into majority society and culture is to analyse conversions and mixed marriages. Conversions were rare but marrying out was common: only 2 per cent of the study population converted to Christianity, but as many as 28 per cent married a Christian partner, which was especially true of men. Interestingly, taking a non-Jewish spouse was far more common than marrying a co-religionist from one of the Jewish families who had lived in Sweden for generations. Even though the barriers between the groups were not as watertight as often claimed, the differences were still

significant enough for marriages between the groups to be exceptionally rare. Of the 168 individuals in the survey population who were still living in Sweden in 1920 or an alternative reference year, only 2 were married to Jews from 'old' Jewish families

Another way of studying integration is to study changes in surnames. The substudy about names shows that of the men in the study population who remained in Sweden, one-fifth changed surnames. It was primarily the Slavic-sounding names that were changed, in contrast to, for example, Germany, where surnames such as Cohn and others signalling Jewishness were most often replaced. This gives credence to the assumption that Eastern Jew phobia in Sweden was even stronger than antisemitism. The substudy also shows how the new surnames were constructed: two-thirds took Swedish-sounding names, against one-third which sounded German or Yiddish. Of those who emigrated to the US, the proportion who changed their surnames was even higher – one-third of all men. They often emulated American surnames, but some also took 'Swedish' surnames.

BILAGA

Hur databasen 1880 byggts upp

Databasen över mosaiska trosbekännare 1880, Judarna i Sverige 1880, har, som redan nämnts, utgått från att det i SCB:s officiella befolkningsstatistik angivits att det den 31 december detta år fanns 2 993 mosaiska trosbekännare som bodde i landet och att dessa i den tryckta sammanställningen är fördelade inte bara på län, utan även församlingsvis. Detta har gjort det möjligt att identifiera dem i SCB:s primäruppgifter som låg till grund för statistiken.²¹² Dessa primäruppgifter är – med två viktiga undantag, Stockholm och Göteborg – de utdrag ur husförhörslängderna 31 december 1880 som alla församlingar skickade in till SCB.²¹³

De mosaiska trosbekännarna var vid denna tid bokförda antingen i en mosaisk församling (vid denna tid fanns fem formella sådana vilka också hade egen officiell folkbokföring: Stockholm, Göteborg, Norrköping, Karlskrona och Malmö) eller i den kristna församling i den ort där de bodde. I respektive kristen församlings husförhörslängd var de antingen upptagna längst bak för sig eller tillsammans med andra främmande trosbekännare (så till exempel i Sundsvall) eller blandade med den övriga befolkningen under respektive fastighet där de fysiskt bodde (så till exempel i Karlstad), men lättidentifierbara eftersom de noterats som ”mosaisk trosbekännare” eller liknande i en särskild kolumn som även pekar ut andra ”avvikande” grupper.

Primäruppgifterna 1880 från Stockholm och Göteborg grundar sig emellertid inte på någon förteckning från de mosaiska eller kristna församlingarna, utan på särskilda folkräkningar som gjordes, vilket i viss mån försvårar identifieringen. I dessa städer är judar redovisade i folkräkningen tillsammans

²¹² *Bidrag till Sveriges officiella [sic!] statistik 1880. A) Befolkningsstatistik. Ny följd. XXII:2* (1883), s. 134–137.

²¹³ Statistiska centralbyråns arkiv, 1880 års folkräkning, Primärmaterial, utdrag ur husförhörslängderna (serie H 1 A:1–104), Riksarkivet i Täby/Arninge.

med den övriga befolkningen inom den kristna territoriella församling där de fysiskt bodde. För att identifiera de mosaiska trosbekännarna har alltså krävts en genomgång av hela befolkningsmaterialet för Stockholm och Göteborg, vilket givetvis är tidsödande, men som ändå medförde det mest fullständiga och relevanta urvalet gentemot andra metoder.²¹⁴

Det visade sig dock finnas en viss diskrepans mellan primäruppgifterna och SCB:s statistik. I enstaka församlingar finns ett högre antal judar redovisade i själva husförhörlängdsutdraget än i BiSOS. Antingen har prästen uppenbarligen räknat fel och redovisat ett lägre tal i sammanställningen än vad han redovisat i själva husförhörlängdsutdraget, eller så har felet uppstått vid beräkningen på SCB. Detta har fått till följd att det i några församlingar finns fler individer i databasen 1880 än vad som redovisades i BiSOS. Märkligt är att inga judar redovisas för Oskarshamn i BiSOS eller har räknats in i statistiken trots att det enligt husförhörlängdsutdraget fanns 27 stycken.²¹⁵

I Kristinehamn har prästen delat upp de mosaiska trosbekännarna i två grupper, dels en där de upptagna inräknats i sammanställningen, och dels en grupp "som icke uppvisat flyttningsattest och därför icke äro medräknade". Medan andra präster uppenbarligen skrivit in och medräknat personer som inflyttat utan attest (men "på egna uppgifter"), har Kristinehamnsprästen alltså valt att utesluta dessa vilka heller inte har kommit med i statistiken.

I Lund redovisades bara 86 judar, medan antalet i själva verket var nästan det dubbla; orsaken är helt enkelt att de mosaiska trosbekännarna finns noterade samlade på två olika ställen i husförhörlängden och endast den ena av dessa samlingar tycks ha blivit räknad och redovisad.

Det finns också några individer som räknats dubbelt i SCB:s statistik eftersom de blivit noterade på två olika orter varför jag strukit dem på den ena orten. Det finns också andra smärre differenser mellan uppgifterna i SCB:s primärmaterial och statistik. Sammanlagt har återfunnits marginellt något fler trosbekännare i det primärmaterial som sändes in till SCB än vad som

²¹⁴ Denna lokalisering gjordes ursprungligen av mig på 1990-talet med hjälp av mikrofilmkort. Under 2023 har jag gått igenom hela Stockholms befolkning igen, nu med hjälp av internet eftersom folkräkningen 1880 numera finns digitaliserad på Digitala forskarsalen och kunnat komplettera med ytterligare några poster.

²¹⁵ *BiSOS 1880, A) Befolkningsstatistik, Ny följd, XXII:2*, s. 137. Under främmande trosbekännare i Kalmar stift finns inga mosaiska trosbekännare redovisade för Oskarshamn.

redovisats i den officiella statistiken. Jag har i min databas även tagit bort ett tiotal personer som finns med i primärmaterialet 1880, men som visat sig antingen ha avlidit eller emigrerat före 1881.

Under arbetets gång har det dessutom visat sig att antalet judar i Sverige var ännu något högre. Många som bevisligen och de facto bodde stadigvarande i Sverige den 31 december 1880 har av olika administrativa skäl eller misstag inte kommit med i SCB:s primärmaterial. Jag har i största möjliga mån försökt lokalisera dessa personer. Även om detta varit mycket tidsödande och sannolikt inte påverkat undersökningens resultat nämnvärt har jag valt att göra så, eftersom mörkertalet varit större än vad som kunde förutses.²¹⁶

En stor orsak till diskrepansen är de mosaiska trosbekännare som var bosatta utanför Stockholm, men som inte fördes in i respektive territoriell kristen församlings husförhörlängd (och följaktligen inte kommit med i det utdrag som respektive präst sänt in till SCB) utan i Stockholms mosaiska församlings så kallade främlingsbok, som inte låg till grund för SCB:s statistik. Dessa riskerar att så att säga hamna utanför när befolkningsstatistiken 1880 skulle produceras.²¹⁷

Främlingsboken fördes 1865–1894 (med vissa noteringar ända till 1931) och liknar en husförslängd, även om in- och utflyttningsdata i regel saknas.²¹⁸ I Främlingsboken upptogs judar i Stockholm som inte var medlemmar i församlingen eller som var bosatta på orter utan mosaisk församling, men med Stockholm som närmaste sådan. Detta innebär att judar i till exempel Sundsvall antingen kunde införas i Sundsvalls kristna församlings husförhörlängd eller i församlingsboken (och i många fall först i främlingsboken, och senare i Sundsvall). Ett konkret exempel: en familj Rosenbaum – upptagen i främlingsboken – var bevisligen år 1880 sedan många år tillbaka bosatt i Haparanda, men återfinns inte i folkräkningen 1880.

²¹⁶ Självfallet kan det vara så att det finns ytterligare personer som borde ingå i databasen, men som jag inte upptäckt, men antalet torde knappast vara särskilt stort och påverkar naturligtvis inte slutresultatet.

²¹⁷ Så torde dock inte fallet vara med dem som var bosatta i Stockholm, eftersom dessa torde återfinnas under den adress de "fysiskt" bodde på i den speciella folkräkning 1880 som för Stockholms (och Göteborgs) del var underlaget för befolkningsstatistiken 1880.

²¹⁸ Mosaiska församlingen i Stockholm, Kyrkböcker, vol. A I:10, Riksarkivet i Täby/Arninge. Medborgarskap krävdes för medlemskap enligt 1882 års församlingsföreläggning och dessföreläggning enligt praxis. Se t.ex. Carlsson 2004, s. 256.

Av de personer som påträffats i Främlingsboken och som torde ha bott i Sverige 1880 (trots avsaknaden av tidsangivelse för in- respektive utflyttning har det oftast inte varit svårt att fastställa var de varit bosatta 1880) tillhör 33 undersökningspopulationen. Av dessa var 7 bosatta i Stockholm, 7 i Visby och 19 på olika orter i Norrland där en del judiska familjer skrevs in i respektive husförhörlängd medan andra enbart i främlingsboken. Jag har även gått igenom Stockholmsförsamlingens "ordinarie" kyrkobok, omfattande åren 1855–1894, och där påträffat ytterligare fyra personer som tillhör undersökningspopulationen men som inte funnits med i SCB:s primäruppgifter.²¹⁹

När det gäller Göteborg har jag gått igenom ett register till den mantalslängd som upprättades 1880 och där mosaiska trosbekännare i regel, om än inte alltid, var markerade med ett "J".²²⁰ I detta register har jag påträffat drygt 40 personer som saknas i primäruppgifterna till SCB:s folkräkning 1880, vilka jag adderat till min egen databas, varav 9 tillhör undersökningspopulationen. Däremot har inga ytterligare judar påträffats i Göteborgs mosaiska församlingsbok för perioden 1885–1899 som borde integreras i min databas.²²¹

Jag har även i andra källor och i mina egna databaser över olika judiska släkter påträffat drygt 100 personer som bevisligen bodde i Sverige 1880 men inte noterats i SCB:s primärmaterial eller de ovan nämnda tilläggsställorna. Av dessa tillhör 61 personer undersökningspopulationen.

Ett exempel på sådana fall är personer i Visby där det dröjde länge innan judar blev folkbokförda trots att där fanns en liten judisk koloni sedan slutet av 1850-talet. År 1880 bodde flera judar där, men ingen av dem var folkbokförd där trots att de varit bosatta där länge, bedrev omfattande handelsverksamhet och var fastighetsägare. Att Moses Levin ägde tomten nr 50 i Klinterotens 2:a kvarter och att Hirsch Rosenblatt ägde tomten nr 8 i Klinterotens 3:e kvarter noterades visserligen i Visbys husförhörlängd, men de och deras familjer blev

²¹⁹ Mosaiska församlingen i Stockholm, Kyrkböcker, vol. A I:2, Riksarkivet i Täby/Arninge. Tack till Per Hammarström som delat med sig av sitt excelregister över denna volym vilket snabbade upp min sökning.

²²⁰ Mantalsregister för Göteborgs stad 1880, Ämbetsarkivet, F 13 D:10–11, Riksarkivet i Göteborg.

²²¹ Göteborgs mosaiska församlings församlingsbok ca 1885–1899 (vol. D 1:3), Region- och stadsarkivet i Göteborg.

aldrig inskrivna där.²²² Det verkar alltså som att prästen just där dragit sig för att föra in mosaiska trosbekännare i sin kristna församlings husförhörlängd.

I flera fall har en viss eftersläpning i registreringen i husförhörlängderna kunnat konstateras. Några personer har inskrivits i kyrkböckerna i en ort först i början av 1880-talet fast de bevisligen varit bosatta där sedan tidigare, vilket bland annat kunnat fastställas genom födelsetider och födelseorter på barnen. En annan felkälla är när personer utskrivits ur en församlingsbok strax före årsskiftet 1880/1881 men bokförts i sin nya församling först efter årsskiftet och därmed inte redovisats av någon präst i primäruppgifterna. Ett exempel på detta är familjen Luterkort som utskrevs den 29 december 1880 från Landskrona men inskrevs i Trelleborg först den 8 februari 1881.

Totalt finns alltså 3 354 judar i min databas ”Judarna i Sverige 1880”, varav 857 tillhör undersökningspopulationen. Källan till dessa 857 är: 750 från SCB:s primäruppgifter, 33 från Stockholms mosaiska församlings så kallade främlingsbok, 4 från Stockholmsförsamlingens ”kyrkobok”, 9 från Göteborgs mantalslängd 1880 och 61 från övrigt håll.

²²² Visby stadsförsamlings husförhörlängder 1883–1896, AI:65 resp. AI:66, Riksarkivet i Visby.

Källor

En del av det här anförda källmaterialet finns även tillgängligt online. Här listas endast det källmaterial som direkt är refererat till i fotnoterna, inte det som legat till grund för uppgifterna i databasen Judarna i Sverige 1880 (se bilaga).

Riksarkivet i Stockholm/Marieberg

Civildepartementets konseljakter
Justitiedepartementets konseljakter

Riksarkivet i Täby/Arninge

Statistiska centralbyråns arkiv, 1880 års folkräkning: Primärmaterial, utdrag ur
husförhörslängderna (serie H 1 A:1–104), totalt 109 volymer
Mosaiska församlingen i Stockholms arkiv: kyrkböcker

Riksarkivet i Uppsala

Köpings stadsförsamlings arkiv: församlingsbok

Riksarkivet i Vadstena

Kalmar mosaiska församlings arkiv: församlingsbok
Kalmar stadsförsamlings arkiv: födelsebok och församlingsbok
Norrköpings S:t Olai församlings arkiv: dödbok
Oskarshamns rådhusrätt och magistrats arkiv: bouppteckningar

Riksarkivet i Visby

Visby stadsförsamlings arkiv: husförhörslängder

Riksarkivet i Göteborg

Göteborgs rådhusrätt och magistrats arkiv. Första avdelningen efter 1901:
bouppteckningar

Åmåls rådhusrätt och magistrats arkiv: bouppteckningar

Ämbetsarkivet: mantalsregister för Göteborgs stad 1880

Riksarkivet i Lund

Malmöhus läns landskanslis arkiv: förarbetena till landshövdingens femårsberättelser
Helsingborgs rådhusrätt och magistrats arkiv: bouppteckningar

Region- och stadsarkivet i Göteborg

Göteborgs mosaiska församlings arkiv: församlingsbok

Stockholms stadsarkiv

Adolf Fredriks församlings arkiv: inflyttningslängd och dödbok

Katarina församlings arkiv: vigselbok

Svartlösa häradsrätts arkiv: bouppteckningar

Malmö stadsarkiv

Malmö Sankt Petri församlings arkiv: födelse- och dopbok samt församlingsbok

Folkrörelsearkivet, Lunds universitet

Uppteckning M-16493

Judiska församlingen i Göteborg

Beith Tefilah, protokollsbok 1916–1970

Hos författaren

Databasen Judarna i Sverige 1880 med grund i SCB:s primäruppgifter till folkräkningen 1880 och sedan kompletterad med en rad olika källor, se bilaga och under respektive delundersökning.

Utkast till databas över judiska invandrare i Sverige 1850–1920, långt ifrån komplett

Biografisk och genealogisk samling

E-post 14 april 2005 från Stig Askenbom till författaren

E-post 28 juni 2022 från Erik Hirschfeld till författaren

Databaser online (i urval)

Kungliga Biblioteket onlinedatabas *Svenska tidningar*

ArkivDigital: *BiS, Befolkningen i Sverige 1800–1947, Bouppteckningsregister* m.m.

Riksarkivet: Digitala forskarsalen, diverse register, bland annat *Folkräkning 1880* med flera år

digitalarkivet.no

Dansk Jödisk Genealogisk Database

Dansk demografisk database

Ancestry

MyHeritage

Geni

FamilySearch

Onlinedatabas för yrkeskategorisering i HISCO <https://historyofwork.iisg.amsterdam>

Multimedium

Sveriges dödbok 1815–2022. Usb-minne, utgivet 2023 av Sveriges släktforskarförbund.

Litteratur

Många av här anförda artiklar och böcker finns även tillgängliga online.

- Abramitzky, Ran, Boustan, Lea Platt & Eriksson, Katherine, 2016, *Cultural Assimilation during the Age of Mass Migration*, Cambridge, MA.
- Andersson, Lars M, 2000, *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*, Lund.
- Arai, Mahmood & Skogman Thoursie, Peter, 2009, "Renouncing Personal Names. An Empirical Examination of Surname Change and Earnings", *Journal of Labor Economics*, vol. 27, s. 127–147.
- Aronowitsch, Nick, 2007, "Dop, assimilation och utträde. Stockholms Mosaiska församling 1930–1973", c-uppsats, Historiska institutionen, Stockholms universitet, ht 2007.
- Banik, Vibeke Kieding, 2015, "A gendered integration revisited. Work and integration of Jews in Norway, 1900–1942", *Modern Judaism*, 35:2, s. 175–202.
- Banik, Vibeke Kieding, & Ekholm, Laura, 2019, "Culture, Context, and Family Networks. Values and Knowledge Transfers Among Eastern European Jews in the Nordic Countries, 1880–1940", i Ulla Aatsinki, Johanna Annola, & Mervi Kaarninen (red.), *Families, values, and the transfer of knowledge in Northern societies, 1500–2000*, London.
- [Bergström, Margot], 1955, "Vinberg, Salomon Wolf", i *Svenska män och kvinnor*, bd 8, Stockholm, s. 392.
- Bering, Dietz, 1992, *The Stigma of Names. Antisemitism in German Daily Life, 1812–1933*, Cambridge & Oxford.
- Berry, John W, 1997, "Immigration, Acculturation, and Adaption", *Applied Psychology* 46:1, s. 5–34.
- Besserman, Anna, 1984, "...Eftersom nu en gång en nådig försyn täckts hosta dem upp på Sveriges gästvänliga stränder", *Nordisk Judaistik/Scandinavian Jewish Studies*, 5:2, s. 13–38.
- Besserman, Anna, 1991, "Den lågkyrkliga väckelsens syn på judar och judendomen", i Kerstin Nyström och Sven Tägil (red.), *Judarna i det svenska samhället. Identitet, integration, etniska relationer*, s. 51–78.

- Bidrag till Sveriges officiella (sic!) statistik 1880. A) Befolkningsstatistik. Ny följd. XXII:2, 1883.*
- "Blasbergs instrumentsamling" i *Helsingborgs stadslexikon* (tillgängligt online).
- Bodó, Béla, 2023, *Black Humor and the White Terror* [Elektronisk resurs], Milton.
- Boive, Hedvig, 1922, "Ett säreget musikinstrument", *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok*, Stockholm, s. 89–96.
- Bonacich, Edna, 1973, "A Theory of Middleman Minorities", *American Sociological Review* 38:5, s. 583–594.
- Bredfeldt, Rita, 2008, *Judiskt liv i Stockholm och Norden. Ekonomi, identitet och assimilering 1850–1930*, Stockholm.
- Brylla, Eva, 1996, "Purism och internationalism i synen på svenska efternamn under 1900-talet", i *Den ellefte nordiske navneforskerkongressen. Sundvollen 19–23. juni 1994*, Uppsala, s. [301]–310.
- Brylla, Eva, 1997, "Utvecklingen av svenskt släktnamnsskick under 1900-talet", i *Slektsnamn i Norden. Rapport från NORNAs tjuuförste symposium i Oslo 17–20. september 1992*, Uppsala, s. [61]–78.
- Brylla, Eva, 1999, "Att lysa med lånta fjädrar. Om svenskarnas benägenhet att anta utländska namn", i *Utanlandske namn i Norden. Rapport från NORNAs tjuasette symposium i Oslo 28–30 mai 1997*, Uppsala.
- Brylla, Eva, 2005, "The Swedish Personal Names Act 1982 and the impact on its interpretation of the surname stock", *Studia Anthroponymica Scandinavia. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning*, s. 71–77.
- Carlberg, Anders J., 1997, *Sionismen – fullbordad och förnyelse*, Stockholm.
- Carleson Magalhães, Jens, 2023, "Främmande trosförvanter. Fattigvårdsfrågan i församlingen" i Pia Lundqvist (red.), *Plats i staden. Göteborgs judiska artonhund-ratal*, [Göteborg], s. 149–172.
- Carlsson, Carl Henrik, 2000–2002, "Schlasberg, Henning", i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 31, s. 551 f.
- Carlsson, Carl Henrik, 2004, *Medborgarskap och diskriminering. Östjudar och andra invandrare i Sverige 1860–1920*, Uppsala.
- Carlsson, Carl Henrik, 2013a, "Säg det i toner och inte i ord. Pogromer som migrationsorsak i svensk-judisk historieskrivning", i Henrik Edgren et al (red.), *Nationen så in i Norden. Festskrift till Torkel Jansson*, Skellefteå.
- Carlsson, Carl Henrik, 2013b, "Immigrants or Transmigrants? Eastern European Jews in Sweden, 1860–1914", i Tobias Brinkmann (red.), *Points of Passage. Jewish Transmigrants from Eastern Europe in Germany, Britain, Scandinavia and other Countries*, New York.
- Carlsson, Carl Henrik, 2014, "Judiska invandrare i Sverige under första världskri- get", i Carl Henrik Carlsson (red.), *Första världskriget i svenska arkiv. Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven*, Stockholm.

- Carlsson, Carl Henrik, 2021a, "Judarnas historia i Halmstad", i Mattias Hessérus et al (red.), *Moderniteten som framgång och tragedi. En vänbok till Lars M Andersson om ett föränderligt 1900-tal*, Lund, s. 51–64.
- Carlsson, Carl Henrik, 2021b, "Jacob Ettlinger. En otypisk tysk jude i Sverige", i Lars M Andersson, Helmut Müssener & Daniel Pedersen (red.), *Heimat Sverige? Tysk-judisk emigration till Sverige 1774–1945*, Stockholm, s. 79–88.
- Carlsson, Carl Henrik, 2021c, *Judarnas historia i Sverige*, Stockholm.
- Carlsson, Carl Henrik, 2022, *Källor till judarnas historia i Sverige*, Stockholm.
- Carlsson, Magnus, 2009, *Essays on Discrimination in Hiring*, Växjö.
- Carlsson, Sten, 1966, *Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866*, Stockholm.
- Carpenter, Niles, 1927, *Immigrants and Their Children, 1920. A Study Based on Census Statistics Relative to the Foreign Born and the Native White of Foreign or Mixed Parentage*, Washington.
- Castles, Stephen et al, 2002, *Integration. Mapping the Field*, Home Office Report 29/03, London.
- Demsky, Aaron, 2018, "The Hebraization of Names in Modern Israel", *The Brown Journal of World Affairs*, 25:1, s. 67–81.
- [Diaz, José Alberto], 2004, *Integration och indikatorer. Några teoretiska och metodologiska utgångspunkter för användandet av indikatorer*, Norrköping.
- Edvardsson, Lars, 1976, *Kyrka och judendom. Svensk judemission med särskild hänsyn till Svenska Israelsmissionens verksamhet 1875–1975*, Lund.
- Ek, Sven B., 1982, *Nöden i Lund: en etnologisk stadsstudie, 2:a revid. uppl.*, Lund.
- Edvinsson, Rodney & Söderberg, Johan, 2011, *A Consumer Price Index for Sweden 1290–2008*.
- Ekholm, Laura Katarina, 2013, *Boundaries of an Urban Minority. The Helsinki Jewish Community from the End of Imperial Russia until the 1970s*, Helsingfors.
- Ekholm, Laura & Muir, Simo, 2016, "Name changes and visions of 'a new Jew' in the Helsinki Jewish community", i Ruth Illman & Björn Dahla (red.), *Jewish studies in the Nordic countries today*, Åbo, s. 173–188.
- Emigrationsutredningen, Bil. 4. Den svenska och europeiska folköknings- och omflyttningsstatistiken i sina hufvuddrag*, 1910, Stockholm.
- Endelman, Todd M., 1987, "The Social and Political Context of Conversion in Germany and England, 1870–1914", i Todd M. Endelman (red.), *Jewish Apostasy in the Modern World*, Princeton & Oxford, s. 83–107.
- Endelman, Todd M., 2015, *Leaving the Jewish fold. Conversion and radical assimilation in modern Jewish history*, Princeton & Oxford.
- Entzenberg, Sonja, 2006, "Det får ju vara någon ordning på torpet!" Svenska personnamnsregler i ett historiskt perspektiv, Uppsala.
- Entzinger, Han & Biezeveld, Renske, 2003, *Benchmarking in Immigrant Integration*, Rotterdam.
- Ericsson, Martin, 2024, *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige En analyserande kunskapsöversikt*, Stockholm.

- Farkas, Tamás, 2012, "Jewish Name Magyarization in Hungary", *AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators*, vol. 5.
- Feldman, David, 1994, *Englishmen and Jews. Social Relations and Political Culture 1840–1914*, New Haven & London.
- Fermaglich, Kirsten, 2015, "Too Long, Too Foreign... Too Jewish': Jews, Name Changing, and Family mobility in New York City, 1917–1942", *Journal of American Ethnic History* 34:3, s. 34–57.
- Frank, Margit, 1993, "Från Kohn till Baron von Korony. Judiska namnförändringar i dikt och verklighet", *Studia Anthroponymica Scandinavia. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning* 11, s. [47]–61.
- Frick, Gunilla, 1998, "Judiska konstsamlingar vid sekelskiftet – ett led i assimilationsprocessen", i David Glück, Aron Neuman & Jacqueline Stare (red.), *Det judiska Stockholm*, Stockholm, s. 128–141.
- Fruitman, Stephen, 2001, *Creating a new heart. Marcus Ehrenpreis on Jewry and Judaism*, Umeå.
- Frändén, Märta, 2010, "Att blotta vem jag är". *Släktnamnskick och släktnamnsbyten hos samer i Sverige 1920–2009*, Uppsala.
- Fürstenberg, Wulff, 1980, *Kalmar mosaiska församlings tillkomst och äldsta historia jämte Växjö- och Oskarshamnsförsamlingarnas tillblivelse*, Spånga.
- Förvaltnings- och revisionsberättelser för Mosaiska församlingen i Stockholm*, diverse år.
- Gans, Herbert J., 2007, "Acculturation, assimilation and mobility", *Ethnic and Racial Studies* 30:1.
- Gartner, Lloyd P., 1960, *The Jewish Immigrant in England 1870–1914*, London.
- Gjernes, Marta, 2007, *Jødar i Kristiania. Dei fyrste innvandrarne si geografiske og sosioøkonomiske plassering i samfunnet frå 1851 til 1942*, Oslo.
- Gjernes, Marta, 2012, "Uldjøder, tøyjøder og klesjøder. Jødar i norsk varehandel 1851–1940", *Heimen* nr. 2, s. 145–162.
- Gjernes, Marta, 2019, "Jødiske arbeidrar i norsk sigarettindustri", *Arbeiderhistorie*, 23:1, s. 125–145.
- Godley, Andrew, 2001, *Jewish Immigrant Entrepreneurship in New York and London 1880–1914. Enterprise and Culture*, New York.
- Goffman, Erving, 2022, *Stigma. Den stämpelades roll och identitet*. Femte upplagan, Stockholm.
- Gordon, Milton, 1964, *Assimilation in American life*, Oxford.
- Green, Nancy L., 1986, *The Pletzl of Paris. Jewish Immigrant Workers in the Belle Époque*, New York.
- Green, Nancy L., 1996, "The tale of three cities. Immigrant Jews in New York, London and Paris, 1870–1914", i Aubrey Newman & Stephen W Massil (red.), *Patterns of Migration 1850–1914*, London.
- Göteborgs adress- och industrikalender 1888*.
- [Hagman, Bertil], 1949, "Schwartzman, Marcus Fredrik", i *Svenska män och kvinnor*, bd 6, Stockholm, s. 590.

- Hammar, Tomas, 1964, *Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932*, Stockholm.
- Hammarström, Per, 2007, *Nationens styvbarn. Judisk samhällsintegration i några Norrlandsstäder 1870–1940*, Stockholm.
- Hammarström, Per, 2012, "Omvändelseberättelser, judemission och svensk lågkyrklighet runt sekelskiftet 1900", i Erik Nydahl & Magnus Perlestam (red.), *Från legofolk till stadsfolk. Festskrift till Börje Harnesk*, Härnösand, s. 137–150.
- Hammarström, Per, 2014, "Israels omvändelse som jordens fulländning. Antijudiskhet och antisemitism i Missionstidning för Israel 1874–1885", i Stefan Dalin (red.), *Makt, myter och historiebruk. Historiska problem i belysning*, Sundsvall, s. 123–142.
- Hammarström, Per, 2016, "Judar öfversvämma landet." Den judiska gårdsfarihandeln i Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser 1865–1905", i Erik Nydahl & Jonas Harvard (red.), *Den nya staten. Ideologi och samhällsförändring kring sekelskiftet 1900*, Lund, s. 25–50.
- Hammarström, Per, 2020, "Judiska konvertiter till kristendomen i Stockholm 1775–1870", *Historisk tidskrift* 140:1, s. 31–65.
- Harnesk, Paul (red.), 1962, *Vem är vem i Stor-Stockholm, andra upplagan*, Stockholm.
- Hayen, Mats, 2007, *Stadens puls. En tidsgeografisk studie av hushåll och vardagsliv i Stockholm, 1760–1830*, Stockholm.
- Hedberg, Johan, 2018, "Såsom skäl få vi framföra. En studie av motiveringar till släktnamnsbyten i Sverige åren 1944–1946", magisteruppsats, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Helsingborgs kommun. Donationshandbok*, 1979 (tillgänglig online).
- Hersson-Ringskog, Paula, 1995, *Oskarshamns mosaiska församling 1888–1938*, Oskarshamn.
- Hultman, Maja, 2019, *Between Marginality and Multiplicity. Mapping Jewish Public Home-Making in Modern Stockholm*. Opublicerad doktorsavhandling, University of Southampton, School of History (tillgänglig online).
- Hultman, Maja, 2022, "The GIS prism. Beyond the myth of Stockholm's Ost-juden", i G. Zaagsma et al (red.), *Jewish Studies in the Digital Age*, Berlin/Boston.
- Hyman, Paula, 1979, *From Dreyfus to Vichy. The Remaking of French Jewry 1906–1939*, New York.
- IFAU:s forskning om diskriminering i arbetslivet, <https://www.ifau.se/Press/Forsknings-sammanfattningar/diskriminering/>, hämtat 22 november 2023.
- Jacobowsky, Carl Vilhelm, 1955, *Göteborgs Mosaiska Församling 1780–1955. Minnesskrift till 100-årsdagen av synagogans invigning 12 oktober 1855*, Göteborg.
- Jacobowsky, Carl Vilhelm, 1973, *Judar på Gotland*, Visby.
- Järtelius, Arne, 2016, "Judar och andra malmöbor: 1860–1910", i *Elbogen. Malmö kulturhistoriska förenings årsskrift* 2015.

- Järtelius, Arne, 2017, ”Judarna i Malmö – Religion, tradition och integration. Judar och andra Malmöbor 1911–1932”, *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 2017:4, s. 1–36.
- Jörberg, Lennart, 1984, *Den svenska ekonomiska utvecklingen 1861–1983*, Lund.
- Khosravi, Shahram, 2012, ”White Masks/Muslim Names. Immigrants and name-changing in Sweden”, *Race and Class* 53:3, s. 65–80.
- Kronborg, Bo & Nilsson, Thomas, 1975, *Stadsflyttare. Industrialisering, migration och social mobilitet med utgångspunkt från Halmstad 1870–1910*, Uppsala.
- Kuritzén Löwengart, Mia, 2017, *En samhällelig angelägenhet. Framväxten av en symfoniorkester och ett konserthus i Stockholm, cirka 1890–1926*, Uppsala.
- Kuritzén Löwengart, Mia, 2021, ”Mellan liberalism och antisemitism. Svenska judars donationer för Stockholms högskolas tillkomst och uppbyggnad”, i Mattias Hessérus et al (red.), *Moderniteten som framgång och tragedi. En vänbok till Lars M Andersson om ett föränderligt 1900-tal*, Lund, s. 101–112.
- Kuznets, Simon, 2012, ”Economic Structure and Life of the Jews”, i Simon Kuznets, *Jewish Economies. Development and Migration in America and Beyond?*, New Brunswick, NJ.
- Lagerqvist, Lars O., 2011, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*, 6., [rev.] Lund.
- Lederhendler, Eli, 2009, *Jewish Immigrants and American Capitalism, 1880–1920. From caste to class*, Cambridge.
- van Leeuwen, Marco H. D. & Maas, Ineke, 2011, *HISCLASS. A Historical International Social Class Scheme*, Leuven.
- van Leeuwen, Marco H. D., Maas, Ineke & Miles, Andrew, 2002, *HISCO. Historical International Standard Classification of Occupations*, Leuven.
- Leiska, Christoph, 2016, *Räume der Begegnung – Räume der Differenz. Jüdische Integration und Antisemitismus in Göteborg und Kopenhagen 1850–1914*, Berlin.
- Lif, Vera, 2004, *Ingermanländares namnskick under 1900-talet. Kontinuitet och förändring*, Uppsala.
- Lindberg, Hanna, 2018, ”’I händerna på arkangeliter, judar och andra schackrare’. Debatten om gårdfarihandel på Finlands lantdag 1877–1878”, *Historisk Tidskrift för Finland*, s. 205–230.
- Linde, Brita, 1969, *Ernest Thiel och hans konstgalleri*, Stockholm.
- Linde, Rolf, 1994, ”Om namnbyten och namnlagar i Sverige. Ett litet kommittéarkiv betraktat i ett större sammanhang – 1918 års släktnamnsutredning”, i Bengt Hjörd (red.), *Arkivskatter. Riksarkivet och släktforskaren*. Sveriges släktforskarförbunds årsbok, Stockholm.
- Linfield, Harry S., 1929, *The Jews in the United States, 1927. A study of their number and distribution*, New York.
- Lipman, Vivian D., 1954, *Social History of the Jews in England 1850–1950*, London.

- Lundberg, Erik, Svennilson, Ingvar & Bagge, Gösta (red.), 1933, *Wages, cost of living and national income in Sweden 1860–1930. Vol. 2 Wages in Sweden 1860–1930*, London.
- Lundqvist, Pia, 2023a, "Judar från Östeuropa i ett växande Göteborg", i Pia Lundqvist (red.), *Plats i staden. Göteborgs judiska artonhundratal*, [Göteborg], s. 177–212.
- Lundqvist, Pia, 2023b, "Handel som födkrok. Gårdfarihandlare, handelsagenter och handlanden", i Pia Lundqvist (red.), *Plats i staden. Göteborgs judiska artonhundratal*, [Göteborg], s. 249–278.
- Lundqvist, Pia, 2023c, "Judar och andra och östjudar som 'de andra'", i Pia Lundqvist (red.), *Plats i staden. Göteborgs judiska artonhundratal*, [Göteborg], s. 281–307.
- Maas, Ernest, 1958, "Integration and Name Changing among Jewish Refugees from Central Europe in the United States", *Names: Journal of the American Name Society*, 6.
- Marklund, Carl & Mørkved Hellenes, Andreas, 2023, "The Diplomat and the Entrepreneur. Olof Aschberg – Converter of Capital, Trader in Trust", *Diplomatica* 5:2, s. 248–262.
- Mendelsohn, Oskar, 1969, *Jødenes historie i Norge gjennom 300 år, bd 1*, Oslo.
- Moore jr, Barrington, 1978, *Injustice. The social bases of obedience and revolt*, London & Basingstoke.
- Mosse, Werner, 1989, *German-Jewish Economic Élite, 1820–1935. A Socio-Cultural Profile*, Oxford.
- Narrowe, Morton Herman, 1990, "Zionism in Sweden, its beginnings until the end of World War I", opublicerad doktorsavhandling, New York Jewish theological seminary of America, Ann Arbor, Michigan.
- Nilsson, Ulrika (med bidrag av Mattias Andersson), 2003–2006, "von Sneidern, Julia", i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 32, s. 591–595.
- Norberg, Anders, Asker, Björn & Tjerneld, Andreas, 1992, *Tvåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar. Bd 5*, Stockholm.
- Norman, Hans, 1974, *Från Bergslagen till Nordamerika. Studier i migrationsmöns-ter, social rörlighet och demografisk struktur med utgångspunkt från Örebro län 1851–1915*, Uppsala.
- Okamura, Jonathan Y., 1981, "Situational Ethnicity", *Ethnic and Racial Studies* 4, s. 451–465.
- Parkin, Frank, 1979, *Marxism and class theory. A bourgeois critique*, London.
- [Pergament, Noëmi], 1942, "Aschberg, Olof", i *Svenska män och kvinnor*, bd 1, Stockholm, s. 143.
- van Rahden, Till, 2008, *Jews and other Germans. Civil Society, religious diversity, and urban politics in Breslau, 1860–1925*, London.
- Reitan, Jon, 2005, *Jødene fra Trondheim*, Trondheim.

- Rischin, Moses, 1962, *The promised city. New York's Jews 1870–1914*, Cambridge, MA.
- Rosander, Göran, 1976, "Peddling in the Nordic Countries", *Ethnologia Europaea* 9:1, s. 123–171.
- Rosander, Göran, 1980, *Gårdfarihandel i Norden. En översikt av en gammal handelsform*, Stockholm.
- Rudberg, Pontus, 2017, *The Swedish Jews and the Holocaust*, New York.
- Santa Cruz Sentinel*.
- Schwartzman, Robert (red.), 1943, *Aktiebolaget Schwartzman & Nordström*, Uddevalla.
- Schück, Johan, 2021, *Herman Friedländer. En svensk judisk historia*, Stockholm.
- Schön, Lennart, 2000, *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel*, Stockholm.
- Sebak, Per Kristian, 2008, "... vi blir neppe nogensinne mange her". *Jøder i Bergen 1851–1945*, Bergen.
- Sjögren, Karin, 2011, *Judar i det svenska folkhemmet. Minne och identitet i judisk krönika 1948–1958*, Eslöv.
- Stare, Jacqueline (red.), 1996, *Judiska gårdfarihandlare i Sverige*, Stockholm.
- Statistisk årsbok för Stockholms stad 1921*, Stockholm.
- Statistisk årsbok för Sverige 1924*, Stockholm.
- Sundelin, Anna & Wassholm, Johanna, 2022, "Hospitality and Rejection. Peddlers and Host Communities in the Northern Baltic, 1850–1920", i Sari Nauman et al (red.), *Baltic Hospitality from the Middle Ages to the Twentieth Century*, Cham.
- Svenska Akademiens ordbok*, bd 15, 1939, Stockholm.
- Svenska dagbladet*.
- Svenson, Anna, 1995, *Nöden – en shetel i Lund*, Lund.
- Svensson, Harry R:son, 2016, "Den östjudiska invandringen till Karlskrona 1862–1920", *Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies*, 27:2, s. 40–60.
- Sveriges taxeringskalender 1920*, Stockholm.
- Sveriges taxeringskalender 1921*, Stockholm.
- [Söderberg, Rolf], "Simon, Falk", i *Svenska män och kvinnor*, bd 7 (1954), s. 33.
- Söderqvist, Jonas, 2023, *Social rörlighet i en socialt rörig tid. Eleverna och deras utbildning vid Brunnsvik, Vaddö och Håla folkhögskolor 1906–1921*, Uppsala 2023.
- Tananbaum, Susan L, 2015, *Jewish Immigrants in London, 1880–1939*, London.
- Thing, Morten, 2008, *De russiske jøder i København 1882–1943*, Köpenhamn.
- Tydén, Mattias, 1986, *Svensk antisemitism 1880–1930*, Uppsala.
- Utterström, Gudrun, 1994, "Släktnamn i Sverige för hög och låg. En historisk betraktelse", *Ortnamssällskapets i Uppsala årsskrift*, s. [36]–44.
- Utterström, Gudrun, 1998, "Släktnamn och social identitet. En studie i svensk ståndscirkulation", i Thorsten Andersson, Eva Brylla & Anita Jacobson-Widding (red.), *Personnamn och social identitet*, Stockholm, s. [259]–276.

LITTERATUR

- Vahlquist, Bo, 1973–1975, "Jundell, Isak", i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 20, s. 464–466.
- Valentin, Hugo, 1919, *Israelitiska ynglingaföreningen. En historik till 100-årsdagen*, Stockholm.
- Valentin, S. Olof, 1924, "Judarna i Sverige enligt 1920 års folkräkning", i Hugo Valentin, *Judarnas historia i Sverige*, Stockholm, s. 541–563.
- Våre falne*, bd 1–4, 1949–1951, Oslo.
- Wassholm, Johanna, 2017, "Handel i marginalen. Den judiska småhandeln och lokalsamhället i Åbo i slutet av 1800-talet", *Historisk tidskrift för Finland*, 102:4, s. 589–617.
- Watkins, S.C. & London, A.S., 1994, "Personal Names and Cultural Change. A Study of Naming Patterns of Italian and Jews in the United States in 1910", *Social Science History* 18:2, s. 169–209.
- Weber, Max, 1978, *Economy and society. An outline of interpretive sociology*, Berkely.
- Wiberg, Tommy, 2009, *Fürstenbergsga galleriet. Mecenatparet, konstnärerna och samlingen*, Partille.
- William-Olsson, William, 1937, *Huvuddragen av Stockholms geografiska utveckling 1850–1930*, Stockholm.
- William-Olsson, William, 1984, *Stockholms framtida utveckling*. Bilaga: huvuddragen av Stockholms geografiska utveckling 1850–1930, Stockholm.

Personregister

- Aberstén, Karl 96, 98, 99
Aberstén, Simon 90
Andersson, Lars M 112
Aronowitsch, David 83
Aronowitsch, Martin 83, 84, 85, 90
Aronowitsch, Nick 101
Aronsohn, Meijer 94
Asch, Herman 83
Aschberg (f.d. Asch), Olof 83, 84, 89,
90, 122
Austrinsky, Abraham 121
- Bagner, Daniel 66
Banik, Vibeke Kieding 22
Behrman, Abraham 121
Beider, Alexander 116
Bergman, Ida 106, 121
Bering, Dietz 113
Bjalegorsky, Leonard Josua 68
Bladin, Albert 68, 69
Blasberg, Bernhard 94, 95
Bredefeldt, Rita 16, 18, 22, 57, 91
Brück, Carolina Sofia 105
Brylla, Eva 115
- Davidson, Henrik 97
Dehn, Isidor 96
- Ekholm, Laura Katarina 22, 55, 114
Endelman, Todd M. 101
Entzenberg, Sonja 116
Erikson, Robert 63
Ettlinger, Jacob 110
- Felländer (gift Münnich), Ada 72
Felländer, Jacob 86
Felländer, Nissen 86
Fenchel, Carolina Sara 127, 128
Fergmalich, Kirsten 114
Fränckel, Eduard 97
Frändén, Märit 115
- Garellick, Nachman (Nachem) 99
Gjernes, Marta 22
Goffman, Erwing 15
Goldmann, Filip 72
Goldthorpe, John 63
Gordon, Milton 14
Grün, Ernst 127
Grün (född Caspar), Ernstine 127
Grün, Paulina 127
Grünberg, Rosa 4, 88, 89, 90, 135
- Hammarström, Per 22, 57, 77, 90, 96,
101, 102, 125, 146
Hand, Learned 111
Hansson, Stig 114
Hedberg, Johan 116
Hirsch, Oscar 97
Hultman, Maja 40, 41
Hüttner, Max 98, 99, 127, 128
- Jacobson, Emanuel 107, 108
Jacobowsky, Vilhelm 109
Jacobsson, Nanna 106
Jakobssén, Anna Maria Charlotta 105

- Jundell (f.d. Jundelsky), Isak 2, 86, 87,
88, 90, 108, 118, 135
Jundelsky, Emanuel 107, 108
Järtelius, Arne 46
- Kahn, Herman 96
Kahn, Nathan 106
Kaiser, Anna 105
Kaiser, Jakob 105
Kaiser, Sara 105
Kantorowitz, Abraham 25
Katz, Josef 98
Khosravi, Shahram 115
Kinberg, Julia 87, 135
Kinberg, Olof 88
Klein, Levin 94
Kranzdorff, Abraham Nathan 109
- Leeuwen, van, Marco 63
Levin, Emanuel 100
Levin, Moses 146
Lewysohn, Ludvig 109
Lindström, Abel 105
Lindström, August 104
Lindström, Elias 105
Lithander, Pehr Emanuel 19
Lundqvist, Pia 22, 75, 77, 78
Luterkort, familj 147
Luterkort, Salli 93, 96
- Margolinsky, Salomon 99, 100
Markson, Aron 121
Markson, Isak 121
Mass, Ineke 63
Mendelsohn, Oskar 22
Moore Jr, Barrington 16
Muir, Simo 114
Müller, Bertha 87
Münnich, Herman 68, 72
- Nisell, Göran 119
Nisell, Jan 119
- Nisell (f.d. Nissalowitz), Samuel 119
Nissalowitz, Klone 100
- Olschansky, Abraham 106, 107
Olson, Abe 107
- Pagrot (f.d. Pagrotsky), Aron 121
Pagrotsky (g. Goldmann), Bertha 72
Parkin, Frank 16
Portocarero, Lucienne 63
- Rahden, van, Till 22
Rosander, Göran 76, 77
Rosenbaum, familj 145
Rosenbaum, Julia 86, 87, 88, 135
Rosenblatt, Hirsch 146
Rosenfeld, Tanke 100
Rothenberg, Amalia Wilhelmina 104
Rothenberg, Samuel 104
Ruben, Signe Rebecca 127
Rubenson, Moritz 97
- Schlasberg, David 88
Schlasberg, Henning 88
Schlasberg, Herman 88, 94, 100
Schlasberg, Isak 88, 90
Schlasberg, Jenny 87, 88
Schwartzman, Marcus 83, 84, 85, 94
Schwartzman, Salomon 84
Schwarzberg, Ester Maria 105
Schöldström, Waldemar 106
Segelovic, Samuel David 121
Seiden, Herman 127
Seidenberg, Bertha 87
Simon, Abraham 85
Simon, Falk 83, 84, 85, 90, 94
Sjöstedt, Yngve 89
Smedberg, Nanna 106
Sneidern, von Axel 88
Sneidern, von, Julia 87, 88, 90, 135
Stern, Rosa 87
Sterner, Herbert 99

PERSONREGISTER

Sylvain, Jules 114
Szarkowsky, Nathan 106
Söderqvist, Jonas 56, 63

Thing, Morten 22
Turitz, Herman 99

Utterström, Gudrun 115

Valentin, Carl August 127
Valentin, Lennart 96
Valentin, S. Olof 58, 81, 126
Vinberg, Salomon 86, 89, 90, 96

Weber, Max 16
Wiskowsky, Ida 106, 121

Zacharias, Aron 121
Zacharias, Isak 121
Zymanski, Rebecca Anna 105

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

Uppsala Jewish Studies

Editors: Lars M Andersson & Cecilia Wassén

1. KJELL MAGNUSSON: *Antisemitic Discourse and Historical Amnesia in Bosnia. The Case of Mustafa Busuladžić*. 2024.
2. CARL HENRIK CARLSSON: *Integration mot alla odds? En longitudinell kohortstudie av östjudars barn i Sverige, 1880–1920*. 2024.

